

Alii enim suspicantur de primo ejus adventu dici : A alii de secundo, quando in sua majestate venturus [Al. futurus] est. Nos utrumque suscipimus, quia et tunc regnavit cum venit, et postea regnaturus est. Attamen si de fine mundi voluerimus accipere, illud dicemus quod apostolus ad Corinthios loquitur : Destruendum omnem principatum, et omnem potestatem et **772** virtutem, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv). Et quia mysticum est quod dicitur, et ad finem rerum pertinet; idcirco jubetur propheta ad solum Zorobabel loqui, quem in typo Christi propter assumptionem corporis ex semine David processisse monstravimus. Huic ergo dicuntur quæ in fine ventura sint, quod transeat figura hujus mundi, et fiat cælum novum, et terra nova, ^a et commoveat Dominus cælum et terram, et destruat omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dissipet ^b reges regum, sive ut habetur in Hebræo, *regnorum*, et interficiat omnem fortitudinem contrariam, ut ipsis quoque qui ante regnaverant, et gentes sub sua tenerant ditione, prosit regni eorum destructio, et omni præliandi studio dissipato, sequatur pax; hoc est enim quod ait : *Et subvertam quadrigam, sive quadrigas, et ascensores earum, et descendent equi et ascensores eorum.* Et ut sciatis in subversione quadrigarum et corruentium equitum, hoc quod diximus significari : Videte quomodo de Christo dicatur in Zacharia quod veniat mansuetus rex, et ascendens super jugalem [Al.

subjugalem] et pullum asinæ novellum, et disperdat quadrigas ex Ephraim (Zach. 9), et equum de Jerusalem, ut fiat unus grex et unus pastor, et utrumque agmen tam de gentibus quam de Judæis, sub pacifico pastore teneatur. Ut autem hæc quæ perversa sunt destruantur, unusquisque in gladio (quem ego puto sermonem esse doctrinæ acutissimum, et perversa quæque resecantem) consurget adversus fratrem suum, amputans omne contrarium. Sed horum universorum finis est optimus. Post destructionem enim soliorum, et fortitudines [Al. fortitudinis] regnantium, et quadrigarum, et equorum, et equitum, in die illa, dicit Dominus omnipotens : *Assumam te, Zorobabel, filium Salathiel, serrum meum.* Servus autem dicitur propter corpus humanum, quia tunc et ipse filius subjicietur ei qui subjecti sibi omnia, et in subjectis omnibus videbitur et ipse subjectus. Sed cum hoc fuerit impletum, ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua : *Hunc enim signavit 773 Deus Pater (Joan. vi, 27) : et hic est imago Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus : ut quicumque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur.*

Obsecro te, lector, ut ignoscas celeri sermone dictanti, nec requiras eloquii **774** venustatem, quam multo tempore Hebrææ linguæ studio perdidisti : quamquam me ^c Alecto semper infantem ac mutum fuisse autemet. Cui ego dicam : *Dominus dabit verbum evangelizanti, virtutem multam (Ps. lxxvii, 12).*

^a In Victorii editione comma istud, et commoveat Dominus cælum et terram, desideratur.

^b Cum Victorio Regin. ms., et dissipet sedes Regum. Intra, et currentium equitum, pro corruentium, etc.

^c Sane videretur ad codicis Reginæ fidem legendum ex S. Doctoris persona, quamquam a lacte semper infantem ac mutum fuisse me autemet; verum quod subsequitur, cui ego dicam, etc., id nullo opinari modo patitur. Hieronymus Alecto æmulum suum dixerit, quod ab inferendis injuriis nunquam desineret. Porro ad postrema verba, virtutem multam sive virtutes multas, utrumque enim legitur, hæc observat Victorius : Hanc, ait, lectionem secutus est is, qui Marcum interpretatur a principio,

in opere quod Hieronymo ascribitur, eamque ex cunctis Vaticanæ bibliothecæ mss. unus tantum codex retinet : sensusque hujus lectionis est : *Dominus dabit virtutes multas, seu virtutem multam, evangelizanti verbum.* Nos tamen correximus : *Dominus dabit verbum evangelizanti virtute multa.* Evangelizantibus enim legitur cunctis in vulgatis editionibus Græcis, et Latinis, tam manuscriptis, quam impressis. Eamque lectionem non solum alibi ipse Hieronymus semper sequitur, sed servavit adhuc vetustissimus, ac mille ferme annorum Vaticanus Græcus codex, legens *δυναμει πολλῆς*, consentientique cum eadem quadraginta sex Bibliorum penes me vetustissima manuscripta exemplaria. Hebræicæ lectionis ambiguitas diversitatem introduxit.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

ZACHARIAM PROPHETAM

AD EXSUPERIUM TOLOSANUM EPISCOPUM

LIBRI DUO.

Prologus.

775-776 Ultimo jam autumnii tempore frater noster, filius tuus, Sisinnius monachus, tunc mihi

dignationis epistolam reddidit : qua lecta , gavisus sum esse te sospitem, et memorem mei, omniumque fratrum qui in sanctis locis Domino serviunt , in quorum refrigeriis facis tibi amicos de iniquo mammona , et præparas æterna tabernacula , ut possis cum David dicere : *Quam dilecta tabernacula tua , Domine virtutum : concupiscit et deficit anima mea in atria Domini (Ps. LXXXIII, 1)*. Si enim *Passer invenit sibi domum, et turtur nidum ubi ponat pullos suos (Ibid.)* : cur tu qui pontifex Domini es, et calcas in fine mundi torcularia , ut sitientibus populis sanguinis Christi vinum tribuas , non libere proclamabis ac dices : *Cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum : beati qui habitant in domo tua (Ps. LXXXIII, 3)*. Audio te in valle lacrymarum, in loco quem Deus posuit ad certamen , ut vincentibus coronam daret , ascensiones in tuo corde disponere , et ire de virtute in virtutem, et imitari Domini paupertatem , ut cum illo dives fias , et in te reclinet caput , et per singulos dies suscipiatur, visitetur, alatur, vestiatur, et præcipue sanctarum Scripturarum lectione fervere. Cumque tibi **777-778** cuperem ingenioli mei aliquod offerre munusculum , et cœpta in duodecim prophetas explanatio perveniret ad calcem, susceptum opus deserere nolui, sed quod et absque te dictaturus eram , tuo potissimum nomini consecravi ; et gaudeo quod obscurissimus liber Zachariæ prophetæ, et inter duodecim longissimus, eo tempore disserendus est, quo ob festinationem

^a Ita mss. nostri et Victorius ex cunctis vulgatis libris. Martianæus retinuit, *exultavit*.

^b Vocem *dies* Regin. ins. nescit. Et verius fortasse vacat, estque *homines* subintelligendum, pro *dies*.

^c Insignis hic error in veteribus editionibus quæ absque nullo sensu legunt, quos cum tribus aliis in Osee et Michæa *προσπεύνησαν*. Pro mihi itaque obtrudunt nomen *Michæa*, quod imperitia exscriptorum antiquorum fluxit in quædam recentiora exemplaria. At lectio aliorum codicum mss. manifestissime comprobatur et præfatione in Osee prophetam, ubi scriptum est : *Vidi Didymum.... rogavique eum ut scribe-*

ejus qui reversurus est, nullam moram patitur interpretatio : sed velim nolim , saltem lucrativis per noctem horis atque furtivis dictare compellor, quod tibi dirigam. Scripsit in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertiam partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit Commentarios, et Didymus quoque Explanatum libros, me rogante, dictavit, ^c quos cum aliis tribus in Osee et mihi *προσπεύνησαν* : sed tota eorum *ἑξηγήσεις* allegorica fuit, et historiæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patremfamilias, *qui profert de thesauro suo nova et vetera (Matt. 13, 52)* : et sponsam de Cantico canticorum, quæ dicit : *Nova cum veteribus fratruelis meus servavi tibi (Cant. VII)* : historiæ Hebræorum tropologiam nostrorum miscui, ut ædificarem super petram et non super arenam (*Matth. VII*), ac stabile jacerem fundamentum, quod Paulus architectus posuisse se scribit (*I Cor. III*). Tuæ benevolentia erit, non eruditionem nostram, quæ vel nulla, vel parva est ; sed pronam in te suscipere voluntatem : ut nos ad cætera provoces, et in longo Scripturarum campo currere cohorteris. Si qui autem sunt, quibus interpretationem et horum, et aliorum voluminum ante promisi, ignoscant incredibili in te amori meo, et quidquid tibi scripsi, sibi scriptum arbitrentur : *Charitas enim benigna est, charitas non æmulatur, non quærit quæ sua sunt*. Sed jam tempus est, ut Zachariæ verba ponentes, Spiritui sancto interpretationis vela pandamus.

C *ret in Osee commentarios ; qui tres libros, me petente, dictavit, quinque quoque alios in Zachariam*. Hæc perfecte quadrant ad locum præsentem a nobis restitutum, ut prudenti lectori exploratum est. Non ergo in Michæani scripsit Didymus, sed in Osee et Zachariam. MART. — Pro mihi, duo e nostris codd. Palatin. alter et Reginus, *Micha*, aut *Michæa*, cum antiquis editionibus præferunt : falso tamen, ut probe notatum est Martianæo. Nam in Osee et Zachariam elucubrasset Didymus Commentarios, Hieron. ipse prologo in Osee testatur, seque ait petente dictatos. In Michæam non item.

LIBER PRIMUS.

(Cap. I. — Vers. 1.) *In mense octavo, in anno secundo Darii^a, factum est verbum Domini ad Zachariam, filium Barachiæ, filium (Vulg. filii) Addo, prophetam dicens. LXX : In octavo mense anni secundi sub Dario, factum est verbum Domini ad Zachariam Barachiæ, filium Addo prophetam, dicens. Secundo anno Darii filii Hystaspis, septuagesimum desolationis templi annum, qui ab Jeremia (Cap. XXV et XXIX) prædictus est, fuisse completum, ipse Zacharias testis est, dicens, Domine exercituum, usquequo non misereberis Jerusalem et urbium Juda, quibus iratus es ? Ecce iste septuagesimus annus est (Zach. I, 12) : nullique dubium quin Cyrus, rex Persarum, qui Chal-*

D *dæorum destruxit imperium, primo anno regni sui, quinquaginta circiter millia hominum captivorum de Babylone remiserit in Judæam : qui vasa quoque quæ Nabuchodonosor abstulerat, reddidit, et templum reædificari [Al. ædificari] jussit in Jerusalem : principesque populi qui reversus est, constituit Zorobabel, filium Salathiel, et Jesum, filium Josedec sacerdotem magnum. Interfecto igitur apud Massagetas Cyro, qui triginta annis regnavit in Persis, a Tomyri regina Massagetarum, Cambyses filius ejus successit in regnum, qui expletis octo annis, duos magos fratres habuit successores : quibus occisis a populo, Darius, filius Hystaspis, ex sententia septem familia-*

^a Additum *regis*, quod neque in Hebræo resonat mss. nostrorum ope hic induximus.

rum rex Persarum constitutus est. Cujus regni anno secundo factus est sermo Domini ad Aggeum prophetam, et ad Zachariam, filium Barachiz, filium Addo. Super Aggeo jam diximus, de Zachariæ titulo pauca dicenda sunt. Qui cum sit filius Barachiz quaeritur quare dicatur filius Addo. Nec ambigitur juxta Paralipomenon librum, quia ipse sit Addo, qui missus est ad Jeroboam, filium Nabath (II Par. xii), sub quo altero dirutum [Al. diruptum] est, et manus regis aruit, rursumque ad preces illius restituta est (III Reg. xii). Igitur ad secundum annum Darii, filii Hystaspis, supputantur anni quadraginta, in quibus tantum altare fuerat exstructum, et iacta templi fundamenta, vicinis in circuitu nationibus opus prohibentibus, et Cambyse rege Persarum, qui [Al. quod] super hac re ad principes Syriæ, et Phœnicis, ac Samariæ litteras miserat, Super quo plenius Esdras scribit historiam. Sed Aggeus in mense sexto in die prima ejusdem mensis propheta re exorsus est. Zacharias vero in eodem quidem anno, sed non in eodem mense: nam post duos menses octavo anni mense fudit vaticinium. Unde recte juxta ordinem duodecim prophetarum, ille decimus, et hic undecimus ponitur. Magnæque confidentiæ est, immo spei fideique in Dominum, ut quod tanto tempore prætermissum est, vel rege prohibente, vel gentibus, ad commentionem duorum hominum facere incipiant. Hac juxta historiam solito more præmissimus. Nunc secundum ἀναγωγήν breviter disserendum est. Octavus apud Hebræos mensis qui apud illos MARESVAN (מַרְשָׁן), apud Ægyptios Athir, apud nos November dicitur, hyemis exordium est: in quo aestatis calore consumpto, omnis terra virore nudatur, et mortaliū corpora contrahuntur, nec est ulla ex lege solemnitas. Scriptam est omnia quod ter per annum apparere debeat omne generis masculini coram Domino Deo nostro (Exod. xxxiv). Prima festivitas est Azymorum, Phase, quod apud nos Græco Latinoque sermone Pascha dicitur. Secunda Pentecostes post septem hebdomadas, in qua panes propositionis de novis primum frugibus offeruntur. Tertia, in mense septimo, tubarum propitiationis et tabernaculorum, id est, σκηνοπηγίας, cujus extrema dies egressionis appellatur et terminus. Ergo in captivitate populus constitutus, et adhuc sub rege Persarum, necdum ædificato templo, necdum mœnibus murisque urbis exstructis, non videt prophetiam tempore lætitiæ, sed post lætitiā. Et tamen qui habebat memoriam Domini, et propter memoriam, benedictionem, 780 et ob benedictionem, testimonium: idcirco ad eum

* Victorius, octavo scilicet anni mense. Paulo post vulgati omnes libri, commotionem, pro commotionem. Nos Regim. ms. præferimus.

^b Mendose erat penes Martianæum, turbarum. Mox pro egressionis, corrigi Victor. egressio, in recto. Locus est Levit. xxi, ubi LXX habent ἁγίον.

^c Amovimus hinc negandi particulam ad Regim. ms. fidem, et S. Doctoris mentem. Victorius quoque cui hæc lectio magis placuit, eam negationem in

A Zacharias, filius Barachiz, filius Addo mittitur. Zacharias interpretatur memoria Domini; Barachiz, benedictio Domini; Addo, testimonium ejus. Videamus ergo, sermo Domini qui erat in principio apud Deum Patrem, quid in Zacharia propheta sit locutus ad populum.

(Vers. 2, 3.) Iratus est Dominus super patres vestros iracundia, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum; Convertimini ad me, ait Dominus exercituum. Ne sicut sicut patres vestri ad quos clamabant prophete priores, dicentes, LXX: Iratus est Dominus super patres vestros ira magna, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus omnipotens; Convertimini ad me, dicit Dominus virtutum, et convertar ad vos, dicit Dominus virtutum; et nolite fieri sicut patres vestri, quos arguerunt prophete, qui prius fuerant, dicentes. Ira Domini non perturbationem ejus significat qui irascitur; sed eorum merita atque peccata, in quos ira Dei deservit: alioquin Dominus nunquam iratus ulciscitur; sed ad hoc corripit, ut emendet. Unde et propheta præcitur in Psalmis; Domine, ne in furore tuo arguas me neque in ira tua corripas me (Psal. vi, 1). Et in alio loco legitur; Corripe nos, Domine: verumtamen non in furore tuo, sed in misericordia (Jer. x, 24). Iratus est ergo Dominus super patres eorum qui nunc corripuntur, non juxta Septuaginta interpretes ira magna; sed ira simpliciter. Si enim ira magna esset iratus, nunquam per Danielem et Ezechielem captivos ad poenitentiam provocasset. Cumque in illos iratus sit, ad vos loquitur Dominus exercituum, pro quo in Hebræo positum est SABAOTE (סבאוֹת), quod interdum Septuaginta omnipotentem, interdum virtutum transtulerunt. Et loquitur: Convertimini ad me, et convertar ad vos, juxta illud quod legitur; Accedite ad Dominum, et accedet ad vos. Quibus hoc contrarium est: Recessistis a me, et ego recessi a vobis. Præcipit autem eis, ut revertantur ad Dominum qui de Babylonia sunt reversi, ut et Dominus revertatur 781 ad eos, ne incipiant sustinere filii, quod quondam sustinuerunt patres, ad quos similiter prophete illius temporis sunt locuti. Notandum quod in paucis versiculis brevibusque sententiis semper in Aggeo et Zacharia addatur, dicit Dominus exercituum, ut sciant, Dominus esse qui præcipit adversus regis imperium et hostes circumfremens; et hæc ad ædificationem templi fiducia concitentur.

(Vers. 4.) Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini de viciis vestris malis, et cogitationibus vestris pessimis; et non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Dominus. LXX: Hæc dicit Dominus omnipotens:

quinque Florentia aliisque Brixia codicibus ce lesiatur non invenisse. Sæpiusque, ait, est: In Domino ira non significat perturbationem Dei, cum irascitur; sed significat eorum merita, atque peccata, in quibus Dei ira deservit. Alioquin Dominus nunquam iratus ulciscitur; sed ad hoc corripit, ut emendet.

^d Pro omnipotens, in Regim. ms. virtutum legitur: sicque est in Complutensi Græco exemplari, τὸ δύναμεν.

Convertimini a viis vestris pessimis, et ab adinventionibus vestris malis: et non attenderunt ut audirent me, dicit Dominus. Ex superioribus pendet sententia, et quæ sequuntur prioribus coaptanda sunt. Non enim Zacharias ad populum loquitur; sed ostendit quid priores prophetae ad patres eorum locuti sunt, ad quod clamaverunt, dicentes: Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini de viis vestris malis et cogitationibus vestris pessimis. Hoc clamabat Isaias, hoc Osee, Juel, Amos, et Jeremias, ut vias malas desererent, et cogitationes pessimas derelinquerent, quibus et opera, et mentes peccabant: et nihilominus per prophetas Dominum componentem non audierunt, neque attenderunt, nequaquam prophetas qui eis loquebantur, sed me, dicit Dominus: In illis enim ego eram qui loquebar et contempnebar. Unde et Dominus in Evangelio: Qui vos, inquit, recipit, me recipit (Matth. x, 40).

(Vers. 5, 6.) *Patres vestri ubi sunt, et prophetae? numquid in sempiternum b vivent? Verumtamen verba mea et legitima mea, quæ mandavi servis meis prophetis, numquid non comprehenderunt patres vestros? et conversi sunt, et dixerunt: Sicut cogitavit Dominus exercituum facere nobis [A], nobiscum] secundum vias nostras et secundum adimentiones nostras, fecit nobis. LXX: Patres vestri ubi sunt, et prophetae? numquid in sempiternum vivent? Verumtamen sermones meos, et legitima mea suscipite, quæ ego præcipio in spiritu meo servis meis prophetis, qui comprehenderunt patres vestros: et responderunt atque dixerunt: Sicut præparatus est Dominus omnipotens ut faceret 782 nobis secundum vias nostras, et secundum adinventiones nostras, sic fecit nobis. Ubi sunt, inquit, patres vestri, qui non audierunt, neque attenderunt me? ubi prophetae vestri? ἀπό τῶν πατέρων enim audiendum est: patres vestri ubi sunt, et prophetae vestri ubi sunt? id est, pseudoprophetae: numquam enim de sanctis prophetis diceret: numquid in sempiternum vivent? Et his ergo qui peccaverunt, et noluerunt ad me reverti [A], converti], et his qui peccantes falsis pollicitationibus, deceperunt, morte subtractis, verba mea, quæ per prophetas meos locutus sum, permanent in æternum, quæ comprehenderunt patres vestros, et ostenderunt vera esse quæ dixi. Qui patres vestri rerum exitu prophetarum meorum in se vaticinia comprobantes, conversi sunt ad poenitentiam atque dixerunt: Sicut prædixit Dominus exercituum ut faceret nobis, secundum opera nostra atque peccata reddidit nobis. Legamus Danielelem ex persona sua, et populi, Domino consistentem, quod eum audire noluerint, et juste sibi acciderint quæcumque perpessi sunt (Dan. iii).*

(Vers. 7.) *In die vicesima quarta undecimi mensis Sabat: in anno secundo Darii, factum est verbum Do-*

^a Unus Regine. ms., sed contempserunt me, dicit Dominus.

^b Hic ex nostris mss., Hebræo et Vulgata assentientibus, re-cripsimus vivent, pro quo erat vivunt. In fine cum legeretur, ita fecit nobis ex iis-

mini ad Zachariam, filium Barachie, filium [Vulg. filii] Addo, prophetam, dicens. LXX: Quarta et vicesima, undecimo mense, qui est mensis Sabat: in secundo anno sub Dario, factus est sermo Domini ad Zachariam Barachie filium Addo prophetam dicens. Quidam pro undecimo mense ponunt duodecimum: et vicesimum quartum diem ejusdem mensis arithmetice rationibus interpretantes, quadrangulum firmum et stabilem numerum suspiciantur, volentes certa esse et stabilia quæ scribuntur; nos autem dicimus quod in eodem anno Darii regis secundo, tertio mense post primam Visionem, id est, undecimo post octavum, qui apud Hebræos appellatur SABAT (שַׁבָּת), rursus ad Zachariam factus est sermo Domini. Secundum numerum esse immundum, et ad conjunctionem carnis, et rerum sæculi, ad materiæ pertinentem, sæpe docuimus. Mensis autem undecimus qui appellatur SABAT, et lingua nostra in virgam vertitur, austeritatem et correptionem sonat, juxta illud Apostoli: Quid vultis? 783 in virga veniam ad vos (I Cor. iv, 21)? Et Psalmistæ dicentis: Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt (Psal. xxii, 5). Et est in acerrimo tempore hyemis, qui ab Ægyptiis Mechir, a Macedonibus πεπτερος, a Romanis Februarius appellatur. Vicesima quoque quarta mensis dies illustrem noctis umbram significat, deficiente luna in tenebras, et cæco ac perpetuo noctis horrore crescente. Unde congrue qui adhuc in captivitate erant, et majore sui parte in Medis atque Chaldæis, et Assyriis exsulabant, in secundo anno et undecimi mensis gravissimo frigore, et in vicesima quarta die ejusdem mensis, cernunt Judaico populo quæ sequuntur.

(Vers. 8 seqq.) *Vidi per noctem; et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter myrta, quæ erant in profundo, et post eum equi rufi, varii et albi, et dixi: Quid sunt isti, domine mi? Et dixi ad me angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir qui stabat inter myrta, et dixit: Isti sunt quos misit Dominus, ut perambulant terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrta, et dixerunt: Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit. Et respondit angelus Domini, et dixit: Domine exercituum, c usquequo tu non misereberis Jerusalem, et urbium Juda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est. Et respondit Dominus angelo qui loquebatur in me, verba bona, et verba consolatoria, LXX: Vidi in nocte: et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter duos montes umbrosos, et post eum equi rufi, et varii, et albi, et dixi: Quid sunt isti, domine? Et dixi ad me angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir qui stabat inter montes, et dixit ad me: Isti sunt quos misit Do-*

dem mss. et textibus, nos ita adverbium expansimus.

^c Vocem usquequo, quæ et in Hebræo עַד־מָה resonat, et in Vulgata editione: degra; vero hic penes Martianæum, nos ex Regine ms. suffecimus.

minus, ut circumirent terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter montes, atque dixerunt: Circuivimus omnem terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit. Et respondit angelus Domini, et dixit: Domine omnipotens, usquequo non misereberis Jerusalem, et urbium Juda, quibus iratus es? Iste est septuagesimus annus. Et respondit Dominus angelo qui loquebatur in me, verba bona, et sermones consolatorios. Primum disseramus historiam: Vidi, inquit, per **784** noctem: non in die, sicut Moyses, qui Deum facie videbat ad faciem: et Isaias qui loquebatur: Vidi Dominum super thronum excelsum et elevatum (Isai. vi, 1): antequam populus duceretur in captivitatem, antequam Jerusalem destrueretur et templum; sed adhuc in servitutis malis populo constituto, ea quæ pro eis videt, cernit in tenebris. Et ecce vir ascendens super equum rufum. Hunc Hebræi Michaelem angelum putant, qui ultor iniquitatum et peccatorum sit Israel. Et quod steterit inter myrteta quæ erant in profundo, Myrtos intelligi volunt prophetas et sanctos, qui in medio captivi populi versabantur, et erant in profundo: virum autem, id est, Michaelem, equi rufi et varii, et albi sequebantur, ordine, ut existimant, commutato: ut albi Medos Persasque significent, quia sub ipsis dimissa captivitas et templum instauratum est: varii, Macedonas, quorum nonnulli amici, alii persecutores fuerunt (plenissime super hoc Danielis (Cap. 8) ultima visio loquitur); Rufi vero regnum Romanorum cruentum et sanguinarium, quod populum interfecerit, templumque subverterit. Alii vero ordinem qui scriptus est, conservantes, virum qui ascenderit super equum rufum, et equos rufos, varios et albos, quatuor regna interpretantur. Primum et secundum sanguinarium, A-syrios et Chaldæos, quorum primi decem tribus sub Salmanasar duxere captivas. Secundi Judam et Benjamin, incensa Jerusalem civitate, temploque subverso. Tertios et quartos varios et albos, Medos significari putant et Persas: quorum alii clementes fuerunt, ut Cyrus, et Darius filius Hystaspis, et Assuerus, quem Græci Artaxerxem vocant, sub quo Esther impletur historia: alii crudeles, ut Cambyses, et cæteri. Vidente ergo propheta virum ascendentem super equum rufum, et post eum equos rufos, varios, et albos, et ignorante quod viderat, visionisque suæ cupiente scire rationem, atque dicente: Quid sunt isti, domine mi? Angelus qui loquebatur in eo, promittit se esse dicturum: et illo reticente, vir qui stabat inter

^a Maluisset Victorius, cum velus olim lectio esset, Qui in dispensationem nostræ carnis assumens, rescribi, Qui in dispensationem nostræ carnis assumptæ. Sic, ait, infra Zachariæ ix: Pharetra, inquit Hieronymus, in qua sagitta absconditur, dispensatio est carnis assumptæ. Et Ephes. iv: Nec statim, inquit, ista dicentes, locum alteri hæresi damus, quæ dimidiatam Christi asserit dispensationem. Sed sic unum et Dei hominis filium confitemur, ne dispensationem assumpti hominis, qua salvati sumus, ex parte credentes, in parte trāncemus. Christus enim veram nostram carnem, seu quod sacratius dicitur, veram

myrteta, commemorat. Ista sunt regna quibus præcepit Dominus, ut perambulantem terram, et suæ eam **785** subjicerent potestati. Denique angeli qui regnis et nationibus præsidebant, non ad alium veniunt, sed ad ipsum virum et angelum Domini, qui stabat inter myrteta, et dicunt: Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit. Et est sensus: Omnia sub nobis regna tuta sunt et pacata, nec aliqua premuntur angustia. Ex qua responsione angelus, qui interpellabat pro Israel, occasionem accipit pro populo deprecandi, et dicit ad Dominum: Cum omnis orbis quietus sit et pacatus, quare, Domine, non misereris Jerusalem et orbium Juda: maxime cum secundum promissa tua captivitatis tempus expletum sit? Responditque Dominus angelo qui loquebatur in propheta verba bona, verba consolatoria: bona, de futurorum promissione: consolatoria, de præsentium necessitate. Hæc juxta litteram, ne videremus celare nostros, quæ a peregrinæ linguæ magistris didicimus. Cæterum Ecclesiarum magistri, noctem in qua cernitur visio, obscuritatem mysticæ visionis intelligunt. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum (Psal. xvii, 12). Et juxta Septuaginta interpretes de eo dicitur: Abyssus sicut vestimentum amictus ejus (Ps. ciii, 6). Vir autem qui ascendebat super equum rufum, Dominus Salvator est, qui dispensationem nostræ carnis assumens, audit in Isaiâ: Quare rubra sunt vestimenta tua (Isai. lxi, 2)? Hic qui nunc ^b captivo populo rufus ostenditur, in Apocalypsi Joannis in candidis vestibus, et in candido equo sedere describitur (Apoc. iii et vi). Quod autem stare dicitur inter duos montes umbrosos (licet in Hebræo non habeatur duos), novum et vetus sentiunt Instrumentum, quod densissimis foliis, et nemore, et umbrosis silvis dicitur esse coopertum, quia multis obscuritatibus involutum est. Myrteta autem quæ erant in profundo, inter quæ stare describitur, angelicas intelligunt potestates, quæ ei etiam in carne posito ministrarunt. Vel certe montes (ut tollamus quod scriptum **786** non est, duos) absolute et absque numero, plurimos sanctos sentire possumus et apostolos atque apostolicos viros, qui totum orbem rufi, et varii, et albi peragrassæ memorantur. Quorum alii martyrio coronati sunt, et appellantur rufi. Alii operibus et doctrina, et varietate signorum, varii nuncupantur. Alii virginitatis integrorumque dogmatum, et puri cordis, ^c quod cernit Deum, præmia susceperunt. Denique interrogat propheta eundem

carnis nostræ dispensationem assumpsit: contra id quod Marcion, Manichæus et Valentinus hæretici blasphemabant. Sic enim verum, et non phantasticum, nec spirituale, aereum, aut cœlestem Christi corpus fuisse monstratur, ut eruditissime hanc errorem confutat D. Hieronymus capite 14 et 17 super Matthæum: et post eum Catholicæ veritatis patronus, propugnatorque D. Thomas, in iii p. Summæ, q. 8, art. 1 et 2.

^b Regiū. ms., qui nunc de captivo populo rufus ostenditur.

^c Idem ms., quo cernunt Deum.

virum et angelum qui stabat inter myrteta, et dicit: *Qui [Al. Quid] sunt isti, domine mi? Et angelus qui loquebatur in eo, sensus videlicet prophetalis, promittit se ostensurum esse quod cernitur [Al. cernit]. Cumque promiserit, non ipse respondit, sed alter qui stabat inter myrteta, et dicit: Isti sunt quos misit Dominus, ut perambularent terram.* A Domino enim missi sunt apostoli, ut totum orbem Evangelica prædicatione complerent, qui postquam expleverunt opus, reversi sunt ad magni consilii angelum qui stabat inter eos, qui cum Apostolo loquebantur: *Christi bonus odor sumus in his qui salvi sunt, et in his qui pereunt (I Cor. II, 15), et inter utriusque vocationis populos. Et dixerunt ad eum: Perambulavimus terram, implevimus opus quod nobis injunctum est, et ecce omnis terra habitatur et quiescit, quæ ante deserta erat a Deo: nunc habitatio ejus est, quiescit a bellis, a vitiorum præliis atque peccatis: quia hæreditatem Domini suscepit revertentis ad Patrem, atque dicentis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27). Quod autem plena misericordia postulatur, ut instante anno septuagesimo, misereatur Deus Jerusalem, et urbium Juda, ad illam intelligentiam referunt: Quod quamdiu vera pax veniat, et sabbatismus, et septem decadarum numerus, id est, annus septuagesimus impleatur, nec Jerusalem plenam recipiat libertatem, quæ interpretatur visio pacis, et est Ecclesia, nec urbes Juda, animæ 787 Dominum confidentes. Denique Dominus repromittit verba bona, verba consolatoria: quod nunc ex parte cernimus, et ex parte prophetamus (I Cor. XIII, 12). Cum autem venerit quod perfectum est, destruantur quæ ex parte sunt: et liberati de Babylone hujus sæculi, clamemus: In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati (Psal. CXXV, 1).*

(Vers. 14 seqq.) *Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me: Clama, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno, et ira magna ego irascor [Al. irascor] super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsæ [Vulg. ipsi] vero adjuverunt in malum. Propterea hæc dicit Dominus: Revertar ad Jerusalem in misericordiis: et domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: et perpendicularum extendetur super Jerusalem.* LXX: *Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me: Clama, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno, et ira magna ego irascor super gentes quæ superimpositæ sunt: pro eo quod ego quidem iratus sum modicum, ipsi vero superpositi sunt in mala. Propterea hæc dicit Dominus; convertar ad Jerusalem in misericordia, et domus mea instaurabitur in ea, dicit Dominus omnipotens: et mensura extendetur super Jerusalem.* Adhuc verba bona, et verba consolatoria hæc sunt, quæ nunc propheta clamare præcipitur: quod zelatus sit Dominus Jerusalem et Sion zelo magno. Qui autem

A zelatur, amare se eam quam zelatur, ostendit, nequaquam dicens per Jeremiam: *Sicut despicit mulier virum suum, ita desepit me domus Israel (Jerem. III, 20).* Cui per Ezechielem Dominus loquebatur: *Irascens jam non irascar tibi, et zelus meus recessit a te (Ezech. XVI, 42).* Qui ergo zelatus est Jerusalem, et Sion (una est autem atque eadem civitas), nunc irascitur super gentes opulentas, quas supra equos rufos et albos et varios nominavit: quod ipse tradiderit eos ad corripiendum: illæ vero sævierint in traditos; hic ut filium a pædagogo voluerit emendari; illæ ut hostem interficere, et punire conatæ sint. Cui simile est illud in Isaia: *Ego dedi eos in manus tuas: tu autem non fecisti eis misericordiam.*

^a *Senis aggravasti jugum, et dixisti, ero in sempiternum domina (Isai. XLVII, 6).* Zelus autem ἀνθρωποπάθος 788 sic accipitur, ut ira. Ex quo loco convincuntur hæretici, qui veteri detrahunt Testamento, quod irascens Deus non perdere cupiat eos in quos irascitur; sed emendare. Quia ergo, inquit, zelatus sum Jerusalem, et Sion zelo magno, quas adversarii plusquam volueram, depresserunt: idcirco hæc dicit Dominus: Revertar non in una misericordia, sed in multis misericordiis ad Jerusalem, et domus mea, id est, templum, ædificabitur in ea sub Zorobabel, et Jesu filio Josedec: et perpendicularum cæmentariorum extendetur super Jerusalem. Potest Jerusalem et Sion, visio pacis et specula, quæ non bella hujus sæculi, nec humilia atque terrena, sed pacem atque concordiam, et cælorum excelsa considerat,

C Ecclesia intelligi. Cui propter vitia atque peccata, et refrigerentem quotidie charitatem irascens Dominus (Math. XXIV), tradet eam persecutionibus, ut quasi in conflatorio mundum aurum appareat, et argentum. Adversarii vero quibus tradita est, eam delere innitentes, implent Jerusalem cruore cæsarum a porta usque ad portam. Unde Dominus pacem et misericordiam reponnens, rursus eam ædificaturum esse se dicit. Et perpendicularum sive funiculum secundum mensuras et ordines singulorum in ea esse tendendum. Quid sit autem funiculum, sequenti capitulo demonstratur, ubi dicit propheta: *Levavi oculos meos et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus mensorum.* Templum autem Dei quod adversarii destruxerunt, potest et Domini venerabile corpus intelligi, de quo ipse dicebat: *Solvite templum hoc, et ego in triduo suscitabo illud (Joan. II, 19).* Quod in passione destructum, in resurrectione suscitatum est, et omnium templorum seminarium atque exordium fuit, de quibus et Apostolus loquitur: *Vos estis templum Dei, et Spiritus sanctus habitat in vobis (II Cor. VI, 16).*

(Vers. 17.) *Adhuc clama dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: adhuc affluent civitates meæ bonis; et consolabitur adhuc Dominus Sion, et eliget adhuc Jerusalem.* LXX: ^b *Et dixit ad me angelus qui loquebatur in me: Adhuc clama, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: et mensura extendetur super Jerusalem.* Adhuc verba bona, et verba consolatoria hæc sunt, quæ nunc propheta clamare præcipitur: quod zelatus sit Dominus Jerusalem et Sion zelo magno. Qui autem

^a Regim.: Sed pro Senis: tum alii libri, jugum valde.

^b Prior iste versiculus, Et dixit ad me angelus qui

potens : adhuc diffundentur civitates in bonis, et miserebitur **789** Dominus adhuc Sion, et eliget adhuc Jerusalem. Angelus qui supra dixerat ad prophetam : Clama : Hæc dicit Dominus exercituum, nunc quoque impellit ut clamet, non vocis intensione, sed mentis : et hoc est quod clamandum præcipit : Adhuc affluent civitates mese bonis quas nunc cernis a Baby'onio igne vastatas, rursus rebus omnibus abundant, et præsentibus bonis præteritam miseriam Dominus consolabitur, et eliget Jerusalem, quam paulo ante projecerat. Quod si referimus ad Ecclesiam, cui vera bona et perpetua pollicetur, illa bona esse credenda sunt, de quibus scriptam legitimus : *Videas bona Jerusalem* (Ps. cxxvii, 5). Et in alio loco : *Si volueritis et audieritis me, quæ bona sunt terræ, comedetis* (Isai. i, 19). Et illud : *Fidens eris in Domino, et elevabit te super bona terræ. Quæ sibi vir sapiens, cui Dominus incerta et obscura suæ sapientiæ revelarat, spe futurorum promittit, et dicit : Credo videre bona Domini, in terra viventium* (Psal. xxvi, 13). His bonis post servissimæ persecuti'nis incendia, quæ et a gentilibus, et ab hæreticis Ariani Ecclesiæ Domini pertulerunt, pæco reddita, videmus Domini Ecclesias affluere, et consolatam Sion, et electam Jerusalem, quas dudum abjecerat. Hoc ipsam et de templo Domini, et de unoquoque credentium intelligere possumus. Quidam consolatam Sion, et electam Jerusalem et cætera quæ in hunc modum a prophetis omnibus prædicantur, ad cælestem Jerusalem referunt, quæ destructa per ruinam, per virtutes ædificanda sit. Quæ nos omnia rectius super Ecclesia interpretabimur.

(Vers. 18, 19.) *Et levavi oculos meos et vidi : et ecce quatuor cornua, et dixi ad angelum qui loquebatur in [Al. ad] me : Quid sunt hæc? Et dixit ad me : Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam, et Israel et Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, et dixi : Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens : Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam per singulos viros, et nemo eorum levavit caput suum, et venerunt isti deterere ea, ut dejiciant cornua gentium quæ elevaverunt cornu super terram Juda, ut dispergerent eam. LXX : Et levavi oculos meos et vidi : et ecce quatuor cornua, et dixi ad angelum qui loquebatur in me : Quid sunt hæc, Domine? Et dixit ad me : Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, et Israel, **790** et Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, et dixi : Quid isti veniunt facere? Et dixit : Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, et Israel **con-**frugerunt : et nullus eorum levavit caput : et egressi sunt isti ut exacuant ea in manibus suis. Quatuor cornua, gentes sunt quæ elevaverunt cornu super terram Domini, ut dispergerent eam. Quatuor cornua quæ ventilaverunt, et disperserunt Judam, et Israel, et Jerusalem, quatuor gentes esse, Babylonios, Medos atque Persas, et Macedonas, ac Romanos, et nunc Dominus a propheta interrogatus exponit, et Daniel plenissime replicat. Qui in Visione: iurginis*

quæ habebat aureum caput, et pectus argenteum, et subumbilicium æneum, et crura, ac pedes ferreos et scitiles, has quatuor gentes interpretatus est (Dan. n). Et rursus in alia visione quatuor bestias, leonem et ursum, et pardam, et aliam horribilem bestiam, cujus nomen non posuit, easdem gentes sub alia figura monstravit. Medos autem et Persas unum regnum esse post victoriam Cyri, non ambiget [Al. ambigit], qui et sæculares et sacras litteras legerit. Et rectissime pro regnis cornua posuit, hæc habente Scriptura sancta consuetudinem, ut regnum semper interpretetur in cornibus, ut est illud : *Et exaltavit cornu Christi sui* (Psal. cxlviii, 14). Et in alio loco : *Et erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui* (Luc. i, 69). Et decem cornua **B** in ultimo regnatura, idem Daniel propheta testatur (Dan. vii). Eo ergo tempore quo hæc visio cerebatur, jam Baby'loniorum regnum præterierat, instabat Persarum atque Medorum, futuram erat Græcorum atque Macedonum, et Romanorum. Quæ Baby'lonii, quæ Medi atque Persæ, quæ Græci, id est, Macedones fecerint Judæ, Israel, et Jerusalem, vir eruditus agnoscat, maxime sub Antiocho, cognomento *Ἐπιφανῆς*, sub quo Machabæorum historia texitur. Post adventum quoque Domini Salvatoris, quando circumdata est Jerusalem, quæ sustinerat Israelitæ, et Evangelium ante denuntiat (Luc. xii), et Josephus historiæ Judaicæ scriptor veraculus plenissime edocet. Ista cornua ventilaverunt, et disperserunt Judam, per singulos propemodum viros, ut nemo eorum gravi malorum pondere depressus levaret caput. Quatuor quoque fabros, sive artifices quos Græci *τέκτονες* vocant, **791** non ipse propheta conspicit, sed ei Dominus ostendit, et exponit qui sint fabri et artifices, quos nos angelos intelligimus obedientes Domini potestati ut quod gentes destruxerant, isti ædificent. Hoc autem, pro quo nos ex Hebræo interpretati sumus : *Venerunt isti deterere ea*, regna videlicet, Septuaginta interpretati sunt : *Venerunt isti exacquare ea, in manibus suis*. Exacquare et autem, pro deterere accipiendum est. Vel certe deterere, ut omnia sub Christi jugo colla submittant, et non (ut quidam interpretatus est) cum exacuta fuerint, pejora fiant. Si enim ad hoc veniant angeli, ut males pejores faciant, non fabri appellandi sunt, id est, destructores malorum, et adiutores bonorum; sed et ipsi pro malis et destructoribus accipiendi. Et hoc notandum quod ista quatuor cornua gentium, unum contra populum Dei cornu elevaverint; non enim regnaverunt pariter, et simul oppresserunt Israel, sed sibi invicem successerunt, Baby'loniis, Medi et Persæ. Persarum regno, regnum Macedonum; regno Macedonum, imperium Romanorum. Hæc sequentes historiæ ordinem diximus. Quod autem oculos propheta levasse se dicit, illi spiritualiter sensui computandum est : *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxiliium mihi* (Ps. cxx, 1). Et : *Levate oculos vestros, et videte regiones, quoniam jam albæ sunt ad metendum* (Joan. iv, 35). Et quod in Isaiâ legitur : *Dixit om-*

ctus, *Levate oculos vestros, et videte quis ostendit hæc omnia* (Isai. LI, 6)? Elevatione ergo oculorum opus est et intelligentia spirituali, ut videamus contrarias fortitudines, quæ contra nos elevaverunt cornu suum: et de quibus Apostolus loquitur: *Non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem: sed adversus principatus, adversum potestates, adversum mundi hujus rectores tenebrarum istarum, adversum spiritualia nequitiæ in cælestibus* (Ephes. VI, 12). Hos quatuor adversarios, qui contra Sanctos semper dimicabant, Christus oppressit adveniens. Et de his Psalmista congeminat: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et concu'cabis leonem et draconem* (Ps. XC, 13). Possumus quatuor cornua, quæ regnaverunt contra populum Dei, et quatuor *πάθη* accipere, quæ eruditi non verbum de verbo exprimentes *κακοτήλωσ* *passiones*, sed *perturbationes* interpretantur, ægritudinem animi et gaudium: **792** duo præsentia, et duo futura, metum et cupiditatem, de quibus et illustris poeta significat (*Æneid.* VI):

Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque.

Adversum has, quatuor fabri, et (ut ita dicam) medici, bonique artifices, non cernuntur a propheta, necdum enim absque ostensione Dei per se eos videre poterat, sed ostenduntur ei a Domino, quatuor scilicet virtutes, prudentia, justitia, fortitudo, temperantia, de quibus plenissime in Officiorum libris Tullius disputat, scribens proprium quoque de quatuor virtutibus librum. Qui ergo vitia destruunt, virtutes ædificant, omnesque sancti, qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Unde et Apostolus loquebatur: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. III, 10). Et iratus Dominus de Jerusalem ablaturum esse se dicit architectum et virtum sapientem (Isai. III). Et ipse Dominus, Dei omnipotentis Filius et Creatoris [At. Creator] omnium, fabri filius appellatur. Legi in cujusdam Commentariis, quatuor fabros, quatuor Evangelistas intelligi, qui oppressum Israel, sensum videlicet videntem Deum, et Judam Dominum confidentem, et Jerusalem visionem pacis, in pristinam sedem restituant, et quos vitiorum gentes disperserant de Ecclesia, per prædicationem Evangelii retraxerunt ad salutem.

(Cap. II. — Vers. 4, 2.) *Et levavi oculos meos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus mensuræ. Et dixi: Quo tu radia? Et dixit ad me, ut metiar Jerusalem, et videam quanta sit latitudo ejus, et quanta longitudo ejus* [At. altitudo illius]. LXX: *Et levavi oculos meos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus geometræ, et dixi ad eum: Quo tu radia? Et dixit ad me, ut dimetiar Jerusalem, et videam quanta sit latitudo ejus, et quanta longitudo.* Qui

A prius oculis elevatis in quatuor cornibus tristitia viderat, nunc rursus oculos levat, ut videat virum, de quo scriptum est: *Ecce vir, Oriens nomen ejus* (Zach. VI, 12); de quo et supra legimus: *Et ecce vir ascendens super equum rufum, et stabat inter myrteta quæ erant in profundo, sive, inter montes umbrosos* (Zach. I, 8): Et de quo Pater loquitur: *Hic ædificavit civitatem meam* (Heb. XI), cujus artifex et conditor, Deus est. Hic et ab Ezechiele cornitur, habens funiculum in manu, et calameum **793** ad mensuram cubiti virilis, ut metiatur Jerusalem, cujus descriptionem, id est, latitudinem, et longitudinem, idem propheta mystico sermone prosequitur (*Ezech. XL*). Quidam putant hoc ex parte completam sub Zorobabel, et Jesu, et Edra, et Nehemia, et cæteris **B** duobus sive regibus, qui usque ad adventum Domini Salvatoris populum reserunt Israel. Alii vero, et maxime Judæi in mille annorum regno interpretantur, corporales corporalia requirentes. Nostorum autem plerique referunt ad celestem Jerusalem, et hanc dicunt iterum extruendam, quæ ruina animarum peccatricum fuerat desolata. Hoc hæretici suspiciunt. Cæterum nos montem Sion, et matrem primitivorum atque sanctorum interpretemur Ecclesiam, quæ ædificata est in passione Domini et resurrectione, et quotidie ædificatur ab eo qui movit mensuras, et merita singulorum. Quod de Ecclesia diximus, potest et de animabus accipi credentium, quæ quotidie ædificantur a Domino, et cernunt pacem ejus quæ apostolis est relicta.

C (Vers. 4 seqq.) *Et ecce angelus qui loquebatur in me, egrediebatur; et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Jerusalem, præ multitudinis hominum et jumentorum in medio ejus. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, et in gloria ero in medio ejus.* LXX: *Et ecce angelus qui loquebatur in me stabat, et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum dicens: Curre et loquere adolescentulo illi, dicens: Frugifera habitabitur Jerusalem a multitudine hominum et jumentorum in medio ejus. Et ego ero illi, dicit Dominus, murus ignis in circuitu, et in gloria ero in medio ejus.* Angelum qui loquebatur in propheta, et stabat, sive ut in Hebraico legitur, *egrediebatur*, ^a hoc enim

D significat *Jasa* (כסא), Hebræi Michaellem putant. Et alterum angelum qui egrediebatur et veniebat in occursum ejus, Gabrielem suspiciunt, qui loquitur ad Michaellem, ut loquatur propheta, quantum rerum omnium abundantiam, et multitudinem hominum, et jumentorum, firmitatemque murorum habitura sit Jerusalem, quæ in præsentiarum usque ad favillam, et cineres videntur esse destructa. Nos autem juxta spirituales **794** sensum, hæc omnia interpretemur in Ecclesia, quæ absque muro, sive ut Septuaginta

^a Non *Josæ* in participio legebat Hieronymus, juxta hodiernam Massoreticam punctationem, sed *Jasa* sive *Jasa* more suo, in præterito, uti ex fide

omnium mss. codicum exploratum nobis est. Editi legunt כסא cum *hhollem*, pleno, sive cum *vau*, quod non exprimit exemplar Massoreticum. MART.

transtulerunt, *κατάκαρπος*, id est, frugum omnium abundantia habitetur, et habeat multitudinem hominum, ac jumentorum, et Dominus ignis sit in circuitu ejus, et ipse in medio illius versetur in gloria. Ista est civitas de qua alibi legimus: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Ps. LXXXVI, 2)*. Et rursum: *Magnus Dominus et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus (Ps. VII, 4)*. In hac quicumque habitat, dicere potest: *Ego autem sicut oliva frugifera in domo Dei (Ps. LI, 40)*. Et: *Dominus regit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquas refectionis educavit me (Ps. XXII, 4)*. Et habitabitur, inquit, Jerusalem præ multitudine hominum et jumentorum absque muro, sive frugum omnium abundantia. Quidam, homines et jumenta duos populos interpretantur, Judæorum et Gentilium, quod illi qui in Lege versati venerint ad fidem Christi, homines appellati sint: nos autem qui post idololatriam quasi in deserto Legis et solitudine fuimus prophetarum, et ejus recepimus passionem, jumenta dici debeamus. Alii autem rationabiles quosque et Scripturarum eruditos scientia, homines intelligi volunt: jumenta vero simplices quosque credentium, et de his dici: *Homines et jumenta salvos facies (Al. salvabis), Domine (Ps. XXXV, 7)*. Hæc jumenta, et hæc animantia audiunt boni pastoris vocem, et cognoscunt, et sequuntur eum: qui ipse est et pastor, quia regit nos; et ostium, quia per illum in Ecclesiam, et ad Patrem ingredi-mur (*Joan. x*); et murus ignis in circuitu, ut credentes et habitantes in medio calefaciat (*Al. calefiant*), qui prius frigore charitatis intepuerant, et possint spiritu esse ferventes. Lupos autem et sævissimas bestias (de quibus scriptum est: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi (Ps. LXXIII, 19)*: et quorum fructus est, fenum, ligna, stipula (*I Cor. III, 12*): et afferunt tribulos et spinas) suo igne consumat; et qui adversarii ignis est, sit in medio credentium gloria. Quod autem murus Jerusalem sit Dominus, et in alio loco legimus: *Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui (Ps. CXXIV, 2)*.^a Hæc omnia Judæi sub *ἠλιμμίνος*, quem sibi spe vanissima repromittunt, putant carnaliter esse ventura, quod tantam Jerusalem habitura sit beatitudinem, **795** ut præ multitudine hominum et omnium jumentorum, murum habere non possit; sed murus sit ipsius Domini defensio, et illius in medio habitantis gloria perfruatur.

(Vers. 6 seqq.) *O o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos [Al. ventis] cæli dispersi vos, dicit Dominus. O Sion, surge quæ habitas apud filiam Babylonis. Quia hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam misit me ad gentes, quæ spo-*

^a Quamplures mss. relinquentes vocem Græcam legunt hoc modo: *Hæc omnia Judæi sub Messia, quem sibi, etc.* S. Cygiranni monasterii exemplar ms. post *Messia*, subjungit vocem Græcam corruptam. Vide jam dicta de nomine *ἠλιμμίνος*. in cap. XXVII Isaïæ, in notis nostris. MART.

*liaverunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego levo manum meam super eos, et erant prædæ his qui serviebant sibi, et cognoscetis quia Dominus exercituum misit me. LXX: O o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus, quia de quatuor ventis cæli congregabo vos, dicit Dominus. In Sion salvamini, qui habitatis filiam [Al. in filia] Babylonis. Hæc enim dicit Dominus omnipotens: post gloriam misit me ad gentes quæ spoliaverunt vos: quia qui tetigerit vos, quasi ^c qui tangat pupillam oculi ejus: Ecce ego inferam manum meam super eos, et erunt prædæ his qui servierant eis, et cognoscetis quia Dominus omnipotens misit me. Plagæ orbis, quas Græci appellant *ἀίματα*, juxta situm Jerusalem intelliguntur et templi. Assyrii ergo et Babylonii, qui Dei populum vastaverunt, habitant in terra Aquilonis. Denique in Jeremia (*Cap. 1*), olla quæ juxta Ezechiel (*Cap. XXIV*) plena est carnibus (intelligitur autem urbs Jerusalem) a facie Aquilonis accenditur. Quia igitur angelus præceperat qui occurrerat angelo prophetanti in Zacharia, ut loqueretur ad puerum (ad comparisonem enim angelicæ dignitatis, omnis humana natura pueritia nuncupatur, quia non angeli in nos, sed nos in angelos proficimus), et diceret ei: *Absque muro habitabunt [Al. habitabitur] Jerusalem, et reliqua.* Nunc idem ad eos fit sermo Domini qui habitant in Aquilone: ut a ventis quatuor congregentur, in quos fuerant in toto orbe dispersi, et revertantur in Sion qui habitabant in Babylone. Vel certe ita: Qui in quatuor plagis [*Al. partes*] cæli dispersi estis, fugite de terra Aquilonis, et, o Sion, quæ nunc habitas in Babylone, fuge et revertere ad pristinam sedem. Quod autem tertio, casu vocativo dicitur o, exhortatio ad fugam est, ut non semel, **796** sed crebrius ad fugiendum sciant se esse communitos. Dicendum et aliter: Aquilo ventus durissimus est, qui durissima habitatorum suorum corda facit, et a quo succenduntur mala super omnes qui habitant in terra, et ad quem juxta hunc ipsum Zachariam prophetam, egrediuntur equi nigri, ut in sua regione consistant (*Zach. I et VI*). Ille quoque in Isaiã gloriabundus dixerat: *In cælum ascendam, super sidera cæli ponam thronum meum, sedebo in monte sublimi, super montes excelsos in Aquilone (Isai. XIV, 13)*, in frigidissimo terrarum loco regnum D habere se jactat. Legimus in alio loco: *Ecce fumus ab Aquilone venit (Ibid., 31)*: et qui procul a sancta urbe discesserant, dicitur de eis: *Ecce isti de longe veniunt ab Aquilone et mari (Ibid., XLIX, 12)*. Et per Jeremiam Spiritus sanctus loquitur, provocans eos qui in captivitate sunt, ut redeant Jerusalem: *Vade et lege sermones meos istos ad Aquilonem, et dices: Reverte ad me, habitatio Israel, dicit Dominus (Jer-**

^b Hieronymi interpretatio, *fuge, pro surge*: est autem in Hebræo דברלניו; paulo quoque post, *oculi mei*, pro *oculi ejus*, in Vulgata Hieronymi editione est, cum Hebræus tamen præferat עיני.

^c Antea erat, *quasi tangat*: levita autem id genus menda taciti passim castigamus.

XLV). Præcipitur itaque nobis qui habitavimus ad Aquilonem, et calorem Domini fervoris amisimus, qui dispersi sumus in orbe terrarum, et de quibus Evangelium prædicat, quod in quatuor ventos mittat angelos suos Dominus (*Marc. XIII*), et congreget nos, et qui in hujus sæculi a vitis et confusione versamur : ut fugiamus in Sion Ecclesiam Domini, et humilia relinquentes, in specula ejus et sublimitate dogmatum consistamus. Quod autem sequitur : *Hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam misit me, et reliqua, vox Salvatoris loquentis inducitur, qui omnipotens Deus a Patre omnipotente missus se esse dicit, non juxta id quod omnipotens est; sed juxta id quod post gloriam missus est. Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se esse Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. II, 6). Nec mirum quod Christus dicatur omnipotens, ex cujus persona legimus in Apocalypsi Joannis : Hæc dicit testis fidelis, initium creaturæ Dei, qui est, et erat, et venturus est, Dominus Deus omnipotens (Apoc. I, 4, 5). Illud quoque quod in vicesimo tertio psalmo legimus : Levate portas, principes, vestras, et 797 ele-*ramini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ (*Vers. 7*) : rursusque ab aliis angelis dicitur ignorantibus mysterium carnis [*Al.* incarnationis] assumptæ : *Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ, refertur ad Christum. Ubi enim nos legimus Dominus virtutum, in Hebraico scriptum est SABAOTH (שבתות), quod a LXX interpretibus in omni-*potentem vertitur. Ex quo intelligimus, ubicumque Dominus virtutum de Christo dicitur, omnipotentem eum debere intelligi. Nec mirum si Christus dicatur omnipotens : *Cui tradita est omnis potestas in cælo et in terra (Mat. XXVIII, 18). Et qui dicit : Omnia quæ Patris sunt, mea sunt (Joan. XVII, 10). Si autem omnia, id est, b Deus ex Deo, Dominus ex Domino, lumen de lumine, ergo et ex omnipotente omnipotens : neque enim fieri potest, ut quorum una natura est, diversa sit gloria. Missus est ergo post gloriam divinæ majestatis ad gentes, quæ spoliaverunt populum Dei, ut qui eos fuerant ante prædati, prædæ sint servientibus sibi, et omnis quondam servientium turba cognoscat, quoniam omnipotens Deus miserit eum. Quod autem dicit : Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus; tactum pro vexatione et injuria accipe, juxta illud quod legimus : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari (Ps. CIV, 15). Qui enim sanctos Domini tetigerit, sic est quasi vexare cupiat pupillam oculi ejus, et illum nitatur clara luce privare, de qua loquitur in Evangelio : Vos estis lux mundi (Mat. V, 14). Elevat autem Deus manum suam, ut percutiat gentes adversarias, et populum suum, c vel in Jerusalem reducat, vel in Ecclesiam. Gentes adversarias juxta tropolo-*

giam, contrarias accipe fortitudines, quæ quotidie peccatores suæ subjiciunt potestati, et sibi eos servire compellunt.

(*Vers. 10 seqq.*) *Lauda et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt mihi in populum, et habitabo in medio tui, et scies quia Dominus exercituum misit me ad te. Et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sanctificata, et eliget adhuc Jerusalem. LXX : Lætare et gaude, filia Sion, quia ecce veniam, et 798 habitabo in medio tui, dicit Dominus : et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabunt in medio tui : et scies quoniam Dominus omnipotens misit me ad te, et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sancta, et eliget adhuc Jerusalem. Et hæc adhuc ex persona Domini intelligenda : quod hortetur populum suum de captivitate in sedem pristinam restitutum gaudere atque lætari, quod ipse Dominus veniat, et habitet in medio ejus, et multæ gentes credituræ sint in eum, de quibus dicitur : Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. II, 8) : et habitet in medio ejus loquens ad discipulos : Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi (Mat. XXVIII, 20). Et possideat Dominus Judam partem suam consistentem, et credentem nomini suo, et non alibi possideat, nisi in terra sancta, quæ interpretatur Ecclesia, et eligat adhuc Jerusalem, quam tentationi in persecutionibus dereliquerat. Judæorum alii putant sub Zorobabel et Jesu, Esdra et Nehemia, hæc ex parte completa, maxime quoniam Jerusalem eligitur, et possidetur Judas : duæ videlicet tribus quæ reversæ sunt de captivitate Babylonica, et appellatæ sunt Judas, et non Israel, qui [*Al.* quia] apud Medos huc usque versantur. Alii vero in futurum differunt, quod tunc credituræ sint gentes in eum qui mittatur a Domino, et eligenda sit Jerusalem, cum utique jam omnes gentes crediderunt in Dominum Salvatorem, nec possit eligi quæ omnino destructa est. Recte autem post captivitatem filia Sion provocatur ad gaudium, de qua et in psalmo dicitur : Cum converterit Dominus captivitatem d populi sui, exsultabit Jacob, et lætabitur Israel (Ps. LII, 7).*

(*Vers. 15.*) *Sileat omnis caro a facie Domini, quia consurrexit de habitaculo sancto suo. LXX : Timeat omnis caro a facie Domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis. Cum hæc ita se habeant, et possessurus sit Dominus Judam partem suam, et electurus Jerusalem, omne hominum genus Domini formidet adventum, quia surrexit de habitaculo sancto suo. Surgere autem Dominus 799 dicitur, et quasi evigilare de somno, quando consurgit in vindictam populi sui, juxta illud quod scriptum est : Exsurge, ut quid dormis, Domine (Ps. XLIII, 23)? sive juxta LXX*

^a Regin. nss., in hujus sæculi nocte versamur.

^b Nicænæ Synodi verbis in Symbolo Hieronymum uti, vulgo notum, et Victorio notatum est.

^c In Regin. inss., vel Jerusalem reducat in Ecclesiam.

^d Idem juxta Vulgat. edit., captivitatem plebis suæ.

qui dixerunt, *surrexit de nubibus sanctis suis*, patriarchas, prophetas, et apostolos intellige, quibus mandavit Dominus ne pluunt super Israel imbrem. Istæ sunt nubes, de quibus scriptum est : *Et nubes spargant justitiam (Isai. XLV, 8)* : neque enim nubes istæ corporeæ, in quas aer densior cogitur, possunt pluere justitiam. In his et cum his nubibus Dominus in Evangelio venturum se esse dicit (*Luc. XXI*). Et in Isaiâ legimus, quod Dominus in Ægyptum venerit in nube levi (*Isai. XIX*). Ægyptus mundus accipitur, in quem Dominus descendisse memoratur in carne, quæ edita de utero virginali, nullo humani seminis et peccatorum pondere gravabatur. Quod autem omnis caro, non absolute hominum, et bestiarum, et volatillum, et piscium ; sed specialiter hominum accipitur, illa Scriptura significat : *Exaudi orationem meam, ad te omnis caro venit (Ps. LXIV, 3)*. Neque enim ad Dominum omnis caro irrationabilium ventura est animalium ; sed illa quæ donum sancti Spiritus susceptura est, et de qua dicitur : *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filia vestra (Joel. II, 28)*.

(Cap. III.—Vers. 1 seqq.) *Et ostendit mihi Jesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini : et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad Satan : Increpet Dominus in te, Satan, et increpet Dominus in te qui elegit Jerusalem. Numquid non iste torris est erutus de igne? Et Jesus erat indutus vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli, qui respondit, et ait ad eos qui stabant coram se, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriiis. Et dixit : Ponite cidarim mundam super caput ejus, et posuerunt cidarim mundam super caput ejus, et induerunt eum vestibus. LXX : Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet in te Dominus qui elegit Jerusalem. Nonne iste ut torris est erutus de igne? Et Jesus indutus erat vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli, et respondit, et ait ad astantes coram facie sua, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitates tuas ; et induite eum poderem, et imponite cidarim mundam super caput ejus, et imposuerunt cidarim mundam super caput ejus, et circumdederunt eum vestimentis. Antequam veniamus ad intelligentiam spirituales, quomodo Hebræi locum istum edisserant, strictum breviterque dicendum est. Jesum sacerdotem magnum, quem Græci ἀρχιεπίσκοπος, Latini pontificem vocant, filium Josedec intelligi volunt, qui cum Zorobabel populo præfuit. Ex cujus dextris stabat adversarius (hoc enim interpretatur Satan) ut adversaretur ei. Et recte stabat a dextris illius, non a sinistris, quia vera erat accusatio, eo quod et ipse cum cæteris alienigenam accepisset uxorem, quod*

in Esdra et in Malachia. qui hunc prophetam sequitur, plenissimum scriptum est (*I Esdræ XII, et Malach. II*). Dixitque Dominus ad Satan, ad accusatorem, et ad adversarium ejus, ipse est enim inimicus et vindex, ac accusator fratrum suorum : *Increpet Dominus in te, Satan : ut, pluit Dominus a Domino : et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem*. Cum ergo de cunctis Judæ urbibus nunc electa sit Jerusalem, nequaquam ei imputante Domino peccata quæ fecit, cur quasi *torrem*, quem vulgo *titionem* vocant, Jesum conaris obruere, qui de Babylonia captivitate quasi semiustus evasit? Quod autem sequitur : *Jesus erat indutus vestibus sordidis*, tripliciter interpretantur. Vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel propter squalorem captivitatis. Angelus autem ante cujus faciem stabat Jesus, præcepit cæteris angelis ex persona Domini, ut auferrent ab eo sordida vestimenta, de quibus supra diximus. Qui cum præceptum opere complessent rursus idem angelus loquitur ad Jesum : *Ecce abstuli a te iniquitatem tuam : hæc sunt sordida vestimenta, et indui te mutatoriiis*, hoc est, Israelitem tibi conjugem copulavi, pro quo Septuaginta transtulerunt *κοθήνην* quam nos *tunicam talarem* possumus dicere, eo quod usque ad talos et pedes [*Al. ad pedes et talos*] defluat. Quodque sequitur : *Ponite cidarim mundam super caput ejus*, pro *cidari* in Hebræo legimus *סַרְיָה* (*ἵματιον*), quæ *mitra* a plerisque dicitur, et in hac volunt intelligi sacerdotii dignitatem, quod, ablatis sordibus peccatorum, mundum haberit sacerdotium. Hæc Judæi. Nostri autem ita disserunt, sacerdotem esse magnum, ad quem dicitur : *Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec (Ps. CIX, 4)*. Qui quoniam per se videri non potest, a Domino prophetæ ostenditur stans coram angelo Domini, quem volunt magni consilii esse angelum, non quod alter et alter sit, aut duas personas recipiamus in Filio; sed quod idem atque unus, et quasi homo sordidatus ostenditur, et quasi angelus mediator hominum et Dei apparere dicatur. Non autem esse Jesum filium Josedec, ex hoc conantur ostendere, quod non sit appositum in præsentis loco, *filium Josedec*, qui in aliis locis, et ubi vero de Jesu dicitur filio Josedec, semper patris cognomine censeatur. Stans igitur cernitur Jesus, et stabili consistens gradu : *et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei*. Tentatus enim est per omnem modum absque peccato. Et in Evangelio ad eum tentator accedit, quærens semper dextris ejus et virtutibus contraire. Quodque sequitur : *Increpet Dominus in te, Satan, et increpet Dominus in te qui eligit Jerusalem*, sic edisserunt, quia Pater et Filius Dominus est, et in centesimo nono psalmo legimus : *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* : Dominus de altero Domino loquitur, non quod ipse Dominus qui loquitur, increpare non possit; sed quod ex unitate naturæ, cum alter increpaverit, increpet ipse qui loquitur. *Qui enim videt*

^a Vulgata Hieronymi editio intervertit, Dominus.

*Filius, videt et Patrem (Joan. xiv, 9) : et iste est A*rum circumvallatur auxilio, et ab omni hostium fraude securus sit. Juxta nostros, qui hæc omnia referunt ad Dominum Salvatorem, hoc videtur esse difficile, quod Jesu ab angelo dicitur : Si ambulaverit in viis Domini, et ejus præcepta servaverit, ipse quoque judicet domum ejus, et custodiat atria illius, et det ei Dominus ambulantes de his qui assistant ei. Quod facile solvitur, si consideremus eum, qui formam servi est dignatus assumere (*Philip. ii*). *Et cum dives esset, pro nobis pauper factus est (II Cor. vii, 9)*. Quidquid igitur de membris dicitur, refertur ad corpus : noster profectus, Domini victoria est. Cumque nos pervenerimus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (*Ephes. iv*), ille judicabit domum Dei, secundum id quod Apostolus dixit : *Christus autem sicut filius super domum ejus, cujus domus sumus nos (Hebr. iii, 6)*. Et ad Timotheum : *Si tardavero, ut scias quomodo debeas in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15)*. Et non solum judicabit domum ejus ; sed custodiet atria Domini, de quibus scriptum est : *Adorate Dominum in atrio sancto ejus (Ps. xxviii, 2)*. Judicabit autem, sive dijudicabit, domum ejus, et pro meritis singulorum, alii dans decem civitates, et alii quinque (*Luc. xix*), et alios in Ecclesia constituens prophetas, et alios apostolos, alios doctores, alios signa facientes (*I Cor. xii*), alios pro oculis habens, alios pro manibus, alios pro pedibus, juxta illud quod legimus : *Deus stetit in synagoga eorum, in medio autem deos dijudicat (Ps. lxxxii, 1)*. Dedit quoque ei de angelorum numero ministros, qui in corne constituti, similes angelorum sunt, et de quibus Apostolus loquebatur : *Noster municipatus in celestibus est (Phil. ii, 20)*. Si enim angeli non nubunt neque nubuntur, et qui in virginali continentia perseverant, similes angelorum sunt (*Matth. xxii*), cur non putemus angelicæ dignitatis apostolos, et sanctos quosque datos Jesu, qui assistant ei in Ecclesia, et nunquam fluctantes habeant pedes, sed cum stante stent Domino?

(Vers. 6, 7.) *Et angelus Domini stabat, et contestabatur angelus Domini Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus exercituum : Si in viis meis ambulaveris, et custodiam meam custodieris, tu quoque judicabis domum meam, et custodies atria mea, et dabo tibi ambulantes de his qui nunc hic assistant. LXX : Et angelus Domini stabat : et contestabatur angelus Domini ad Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus omnipotens : Si in viis meis ambulaveris, et præcepta mea custodieris, et tu judicabis domum meam ; et si custodieris atrium meum, dabo tibi qui conversentur in medio stantium istorum.* Hebræi cœptæ interpretationis ordinem prosequentes, ad Jesum filium Josedec ab angelo Domini hæc dicta intelligunt : quod post ablationem vestium sordidarum, et restitutam mundi sacerdotii dignitatem, præcipiatur ei juxta illud quod in Evangelio scriptum est : *Ecce sanus factus es, ultra noli peccare, ne quid tibi deterius fiat (Joan. v, 14)* ; et repromittitur ei præmium, si in viis Domini ambulaverit, et ejus præcepta servaverit, quod et ipse iudex sit domus ejus, id est, pontifex perseveret in templo, et custodiat atria ejus, atque vestibula,

803 et det ei Dominus ex angelorum numero (qui eo tempore stabant ante conspectum ejus) quo-

^a Interserit Regim. ms., *propter iniquitates nostras et infirmitates, et propter, etc.* Rectius penes Victor.,

rum circumvallatur auxilio, et ab omni hostium fraude securus sit. Juxta nostros, qui hæc omnia referunt ad Dominum Salvatorem, hoc videtur esse difficile, quod Jesu ab angelo dicitur : Si ambulaverit in viis Domini, et ejus præcepta servaverit, ipse quoque judicet domum ejus, et custodiat atria illius, et det ei Dominus ambulantes de his qui assistant ei. Quod facile solvitur, si consideremus eum, qui formam servi est dignatus assumere (*Philip. ii*). *Et cum dives esset, pro nobis pauper factus est (II Cor. vii, 9)*. Quidquid igitur de membris dicitur, refertur ad corpus : noster profectus, Domini victoria est. Cumque nos pervenerimus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (*Ephes. iv*), ille judicabit domum Dei, secundum id quod Apostolus dixit : *Christus autem sicut filius super domum ejus, cujus domus sumus nos (Hebr. iii, 6)*. Et ad Timotheum : *Si tardavero, ut scias quomodo debeas in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15)*. Et non solum judicabit domum ejus ; sed custodiet atria Domini, de quibus scriptum est : *Adorate Dominum in atrio sancto ejus (Ps. xxviii, 2)*. Judicabit autem, sive dijudicabit, domum ejus, et pro meritis singulorum, alii dans decem civitates, et alii quinque (*Luc. xix*), et alios in Ecclesia constituens prophetas, et alios apostolos, alios doctores, alios signa facientes (*I Cor. xii*), alios pro oculis habens, alios pro manibus, alios pro pedibus, juxta illud quod legimus : *Deus stetit in synagoga eorum, in medio autem deos dijudicat (Ps. lxxxii, 1)*. Dedit quoque ei de angelorum numero ministros, qui in corne constituti, similes angelorum sunt, et de quibus Apostolus loquebatur : *Noster municipatus in celestibus est (Phil. ii, 20)*. Si enim angeli non nubunt neque nubuntur, et qui in virginali continentia perseverant, similes angelorum sunt (*Matth. xxii*), cur non putemus angelicæ dignitatis apostolos, et sanctos quosque datos Jesu, qui assistant ei in Ecclesia, et nunquam fluctantes habeant pedes, sed cum stante stent Domino?

(Vers. 8, 9.) *Audi, Jesu sacerdos magne, tu et amici tui qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt. Ecce enim ego adducam **804** servum meum Orientem, quia ecce lapis quem dedi coram te, super lapidem unum septem oculi sunt. LXX : Audi ergo, Jesu sacerdos magne, et proximi tui qui sedent ante faciem tuam, quia viri reparatores, id est, portentorum spectatores sunt, quia ecce ego adducam servum meum Orientem, quia lapis quem dedi ante faciem Jesu super lapidem unum, septem oculi sunt.* Nostri in hoc loco aretantur a Judæis, quod juxta consequentiam textumque sermonis magis debeant Jesum sacerdotem intelligere filium Josedec, quam Dominum Salvatorem. Si enim ad Dominum sermo est, et ad Christum dicitur : *Audi, Jesu sacerdos magne : quis est de quo insertur : Ecce ego adducam servum meum Orientem, qui alio nomine lapis appellatur, et datus est coram* propter iniquitates nostras, et infirmatus est propter peccata, etc.

Jesu, et super hoc lapide septem sunt oculi? Econ-
trario nostri nituntur asserere, et Jesum sacerdotem
magnum, et Orientem, et lapidem, secundum diver-
sas intelligentias Christum appellari. Sed hoc quo-
modo de ipso [Al. seipso] dicatur ad eum quasi de
altero, exponere difficillimum est. Qui igitur Jesum
volunt esse filium Josedec sacerdotem magnum,
amicos ejus qui habitant, vel sedent coram eo, et
qui viri sunt portendentes, discipulos ejus interpret-
tantur et prophetas. Prophetæ enim in signum sunt
positi futurorum. Quid est igitur quod Jesus et amici
ejus coguntur audire: *Adducam servum meum orientem*,
et reliqua? Supra promiserat [Al. permiserat] Deus
Jesus filio Josedec sacerdoti magno, quod si
in viis ejus ambulasset, et ejus præcepta servasset,
ipse dijudicaret domum ejus, et atria ejus custodi-
ret, et daret ei ministros angelicæ dignitatis: nunc
ei dicit et amicis illius, plenam felicitatem, et perfec-
tam beatitudinem tunc futuram, quando venerit
Oriens, de quo scriptum est: *Ecce vir Oriens nomen
ejus (Zach. vi, 12)*. Et in Malachia: *Orietur in [Al.
tacet in] vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et
sanitas in pennis ejus (Mala. iv, 2)*. Et in Numeris:
*Orietur stella ex Jacob, et a homo ex Israel (Num.
xxiv, 17)*. In Evangelio quoque apertissime de
Christo legimus: *In quibus visitabit nos Oriens
ex alto: Illuminare eos qui in tenebris et in umbra
mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam
pacis (Luc. i, 78)*. Qui Oriens ipse dicitur et la-
pis angularis (*Ephes. ii*), quia populum utrum-
que **805** jungat, et duos parietes in unam do-
mum consociet: Hic non credentibus lapis scandali
est, de quo et in Psalmis dicitur: *Lapidem quem re-
probaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:
A Domino factum est istud (Ps. cxvii, 22, 23)*. Super
hunc lapidem septem oculi sunt, de quibus loquitur
Isaias: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice
ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei,
spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et
fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et implebit
eum spiritus timoris Dei (Isa. xi, 1 seqq.)*. Qui sacer-
dotem magnum, et amicos ejus Dominum Salvatorem,
et discipulos illius intelligi volunt viros *ἑραποσό-
πους*, et portendentes, sic accipiunt, ut ad apostolos
(Al. discipulos) referant, qui ejus mystica signa per-
spexerint, et ex præsentibus futura cognoverint, dum
in eo qui a nativitate cæcus fuit (*Joan. ix*), oculos re-
stitutos super populo gentiliū interpretantur, et in
muliere sanguine defluente (*Matth. ix*), Ecclesiam
edisserunt sanguinis operibus liberatam. Hoc autem
quod sequitur: *quia ecce lapis quem dedi coram Jesu*,
amatores historiæ sic de Christo intelligunt, ut post
Jesum filium Josedec Christum dicant venturum.
Hoc enim esse coram Jesu, id est, in conspectu ejus,
et ante faciem, ut futura significet, et appellari eum
lapidem pro fortitudine, et robore, quo omnia regna

A contriverit, quem etiam in Daniele de monte sine
manibus præcisum legimus (*Dan. ii*).

(Vers. 40.) *Ecce ego cælabo sculpturam ejus, dicit
Dominus exercituum, et auferam iniquitatem terre
illius in die una. In die illa dicit Dominus exercituum,
vocabit vir amicum suum, subter vineam, et subter fi-
cum. LXX: Ecce ego fodiam foveam, dicit Dominus
omnipotens, et contrectabo omnem iniquitatem terre
illius in die uno. In die illo, dicit Dominus omni-
potens, vocabit unusquisque proximum suum subter vi-
tem et subter ficum. Supra dixerat: ecce lapis quem
dedi coram Jesu, super lapidem unum septem oculi
sunt. Nunc consequenter μεταφορᾶν servat a lapide,
et dicit: Cælabo sculpturam ejus; sive sculpam cæ-
laturam illius. Quod enim Hebraice scriptum est ΠΑ-
ΡΗΑΤΗ ΠΡΗΤΗΕ (ΠΡΗΤΗ ΠΡΗΤΗ), Aquila interpreta-
tus est διαγλύψω ἀνοιγμα αὐτῆς, id est, sculpam aper-
turam ejus: Theodotio et Symmachus, sculpam
sculpturam ejus. Et est sensus: **806** Istum lapidem
clavis crucis, et lancea militis faciam vulnerari, et
in illius passione auferam iniquitatem terræ in die
una, de qua scriptum est: *Hæc est dies quam fecit
Dominus, exsultemus et lætemur in ea (Ps. cxvii, 24)*.
In die illa passionis Christi, vocabit vir qui perfectus
est in Christo, et cum apostolis ad Dominicæ bene-
volentiam culmen ascendit, proximum suum, vel cre-
dentes ex Judæis, vel certe gentiliū populū, sub-
ter vineam quæ appellatur Sorec, et de qua dicit in
Evangelio: *Ego sum vitis (Joan. xv, 1)*, et cujus fructus
lætificat cor hominis: et subter ficum, Spiritus
sancti poma dulcissima, ut æterna pace requiescant,
et compressa seditione mundi et cruore bellatorū
[Al. bellorum], sciant se esse sub rege, cujus my-
stice in Salomone nomen est pacis. De hac eadem
sessione subter vineam, et subter ficum, etiam Mi-
chæas propheta commemorat, dicens: *In die illa
vocabit unusquisque proximum, et fratrem suum subter
ficum, et vineam suam, et non erit qui exterrēt (Mic.
iv, 4)*. Quod autem scriptum est juxta Septuaginta:
Ecce ego fodiam foveam, possumus fossam vel fo-
veam, pro sculptura lapidis intelligere: omne enim
quod sculpirur et foditur. Tamen si quis et contes-
tiosius noluerit hoc referre ad lapidem; sed quasi
propriū habere principium, suamque sententiam,
dicamus Deum omnipotentem in die passionis Filii
D sui, sive (ut Judæi putant, in ultimo fine mundi,
quando judicaturus advenerit) effodere et in medium
proferre opera singulorum, et contrectare univer-
sam terram in die judicii: hanc enim esse diem
unam, et in die illa unumquemque sanctorum, so-
cios suos et amicos, qui et ipsi sunt sancti, vocare
ad requiem, et operum suorum virtute gaudere.*

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Et reversus est angelus, qui
loquebatur in me, et suscitavit me quasi virum qui sus-
citur de somno suo. LXX: Et reversus est angelus,
qui loquebatur in me, et suscitavit me sicut suscitari*

^a Regin. ms., et consurget homo, etc.

^b Idem ms., Maphete phaetehæ; tum Aquilæ Græ-

cum textum, verbumque, id est, præterit.

solet homo de somno suo. Quo enim abierat, ut reverteretur, maxime qui loquebatur in propheta, et absque eo in quo loquebatur esse non poterat. Sed quotiescumque humana fragilitas suæ relinquitur imbecillitati, Dei [Al. Deus] a nobis et angelorum ejus auxilium **807** abire credendum est. Ergo et propheta stupore magnæ visionis attonitus, tota mente torpebat, et clarum veritatis lumen videre non poterat : unde a visione præterita suscitatur ad aliam visionem quasi de somno evigilans , ut videat quod clausis oculis non videbat. Dicamus et aliter. Proverbium Salomonis testimonium est : *Si sederis, absque timore eris : si autem dormieris, dulciter dormies, et non timebis terrorem supervenientem tibi, nec impetus impiorum ingruentes* (*Prov. III, 25 et seqq.*). Qui hoc somno dormierit, et audierit dictum de se quod scriptum de Lazaro legimus : *Si dormit, salvus erit* (*Joan. XI, 12*), poterit cantare cum sponsa : *Ego dormio, et cor meum vigilat* (*Cant. V, 2*). Videamus ergo ad quæ contemplanda quasi de somno propheta consurgat.

(*Vers. 2 seqq.*) *Et dixit ad me, quid tu vides ? et dixi : Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ejus super caput ipsius : et septem lucernæ ejus super illud : septem et septem infusoria lucernis, quæ erant super caput ejus. Et duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, et una a sinistris ejus. Et respondi, et rivi ad angelum, qui loquebatur in me, dicens : Quid sunt hæc, domine mi ? Et respondit angelus qui loquebatur in me, et dixit ad me : Numquid nescis quid sunt hæc ? et dixi : non, domine mi. Et respondit, et ait ad me, dicens : Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens : Non in exercitu, nec in robore ; sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum : Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum ? et educet lapidem primum, et exæquabit gratiam gratiæ ejus. LXX : Et dixit ad me, quid tu vides ? Et dixi : Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ^a super eum ; et septem lucernas super illud, et septem infusoria lucernarum, quæ erant super illud. Et ecce duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, et una a sinistris : et interrogavi, et dixi ad angelum qui loquebatur in me, dicens : Quid sunt hæc, Domine ? respondensque angelus qui loquebatur in me, dixit ad me : Non cognoscis quid sunt hæc ? Et dixi : Non, domine. Et respondit et ait ad me dicens : Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens : Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus omnipotens : Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabel, ut corrigas ? et educam lapidem **808** hereditatis : æqualitatem gratiæ gratiam ejus. Angelus qui suscitavit Zachariam quasi de somno hominem consurgentem, interrogat quid viderit, ut illo respondente, et ignorante, et sciscitante quid cernat, atque dicente : *Quid sunt hæc, domine mi ?* audiamus ab eo : *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel : Non in exercitu, nec in robore ; sed in spiritu**

meo, dicit Dominus. Dicamus igitur singula percurrentes, primum quid videatur Hebræis, a quibus in veteri Testamento eruditi sumus : deinde per hos quasi gradus ad Ecclesiæ culmina [Al. limina] conscendamus. Candelabrum aureum solidum, Legem, id est, νόμον interpretantur. Lampadem autem, id est flammam in vertice candelabri lucentem atque fulgentem, Christum, qui caput Legis sit, et omnem mundum illuminet. Septem lucernas super candelabrum, septem gratias Spiritus sancti, de quibus supra diximus, quod in lapide uno septem oculi sint. Nulli enim dubium quin Lex, Spiritu sancto dictante, conscripta sit. Septem autem infusoria in quibus oleum sit, quod mittatur in lucernas, quæ super candelabro luceant, hoc intelligi volunt, septem istas gratias de cælo ad homines per Legem descendere. Duas autem olivas super candelabrum a parte dextera et sinistra, inter quas media lampas luceat, Legem et Prophetas interpretantur. Cumque propheta narrasset visionem suam, nesciens quid videret, interrogat angelum loquentem in se, sensum videlicet a Deo illuminatum. Iste enim angelus noster est, qui prudenter intelligens, Dei nobis indicat voluntatem, et dicit : *Quid sunt hæc, domine mi ?* Angelus autem non explanat visionem prophetæ, ut rogatus ab eo fuerat ; sed interrogantem rursus interrogat : *Num ignoras quid sint hæc ?* Quo respondente, nescio : etiam ipse respondit ; *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel dicens : Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Sermo ergo Domini ad Zorobabel, qui locutus est non in exercitu, neque in robore ; sed in spiritu meo, ipse est interpretatio visionis : non in exercitu, neque in multitudine bellatorum ; sed in spiritu Dei reductum populum, et plenius reducendum, et adversarios esse vastandos. **809** Quodque sequitur : *Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum ;* ad diabolum dictum intelligunt, qui stabat a dextris Jesu, ut adversaretur ei, et se elevabat contra Zorobabel et populum Judæorum. In planum autem versus et humiliatus est : et sub pedibus jacet Israel, quia educet Deus lapidem primum, Christum Filium suum qui semper auxilio fuit populo Israel. Et gratia ejus, id est, lapidis in eos quos reduxit de captivitate, exæquabit gratiam quam in patres eorum semper exercuit. Hæc ab Hebræis dicta reperimus. Nunc quid ab ecclesiasticis viris in Commentariis scriptum sit, disseramus. Candelabrum (Al. autem) aureum de auro purissimo Ecclesiam intelligunt, quæ in Scripturis sanctis sensum ac mentem magis quam verba perquirat. Quod autem in sensu aurum accipiatur, posteriora et humeri columbæ in sexagesimo septimo psalmo ostendunt : quæ dicuntur auri virore sive fulgore radiare. Lampadem et ipsi Christum intelligunt, quod luceat in Ecclesia, qui de seipso dicebat : *Nemo lucernam accendit, et ponit eam sub modio* (*Matt. V, 15*), hoc est, sub mensura Legis ; sed super candelabrum, id est, Evangelii

^a Victorius corrigit, *super illud, scilicet candelabrum.* Tum Regin. ms., et *septem lucernæ, in recto.*

libertatem, ut luceat cunctis qui sunt in domo, Lu-
cernas septem et assusoria [Al. suffusoria] earum et
ipsi gratias sancti Spiritus intelligunt, per quas
oleum misericordias Dei cunctarumque virtutum
Ecclesiam suscipit. Duas olivas super caput abrum,
et ipsi Moysen et Eliam intelligunt, qui cum Domino
loquebatur in monte, et significabant quid in Jeru-
salem passurus esset (Matth. xvii). Omnis enim lex
et propheta de Christi predicant passione. Alii duas
olivas a dextris, et a sinistris, Legem et Evangelium
interpretantur, ut in dextra Evangelium sit, in sini-
stra Lex: de qua dextra, et sinistra dicitur in Can-
tico canticorum; Sinistra ejus sub capite meo, et dex-
tera illius amplexatur [Al. amplexabitur] me (Cant.
ii, 6). Montem autem plerique nostrorum, diabolum
interpretantur, et Antichristum, qui coram Zorobabel
(de quo nasciturus est Christus) stare audeat, et se
erigere, et in Evangelio dicere: *Hæc omnia mihi tra-
dita sunt, et dabo ea tibi, si procidens adoraveris me*
(Matt. iv, 9). Quem Dominus suis pedibus proster-
nens, et de superbo humilem faciens, atque dejec-
tum, dicit: *Vade retro, Satana, scriptum est enim:
Dominum Deum tuum adorabis, et 810 ipsi soli ser-
vies* (Ibid., 10, et Deut. vi, 13). Dantque exemplum
in Evangelio lunatici, quem cum apostoli non potuis-
sent sanare, interrogant cur sanare pequiverint, et
audiunt; *Amen dico vobis, si habueritis fidem sicut
granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc, et trans-
ibit; et nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus
non ejicitur, nisi per orationem et jejunium* (Matt. xvii,
19, 20). Monsibi aperte diabolus accipitur. Alii autem
temeritate non parya, hoc quod manifeste de diabolo
dicitur, ad Christum referunt, qui in Scripturis sanctis
mons serpius appellatur. Nec necesse est dare exem-
pla, quorum magna copia est. Ad hunc autem du-
cuntur errorum, quia scriptum est in Septuaginta;
*Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabel, ut
corrigas?* quod videlicet mons iste qui ante faciem
Zorobabel est, hoc est, qui de Zorobabel stirpe de-
scendat, velit mundum ipse corrigere, et de ipso sit
quod sequitur: *Educam lapidem hereditatis de qua
scriptum est; Tu es qui restitues hereditatem meam
mihi* (Psal. xv, 5). Et in alio loco: *Elegit nobis hæ-
reditatem suam pulchritudinem Jacob quam dilexit*
(Psal. xlvi, 5). Et rursum; *Facta est pars Domini
Jacob, funiculus hereditatis ejus Israel* (Psal. civ),
Et in secundo psalmo; *Dominus dixit ad me, filius
meus es tu, ego hodie genui te. Pastula a me, et dabo
tibi gentes hereditatem tuam* (Psal. xi, 7, 8). Educet
autem Dominus lapidem primarium, de quo legimus:
*In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum,
et Deus erat Verbum, Et: Omnia per ipsum facta sunt,
et sine ipso factum est nihil* (Joan. i, 1, 3). Quod
autem dicit: *Exequabit gratiam gratis ejus*, hoc si-
gnificat. Nos omnes de plenitudine ejus accepimus,
et gratiam pro gratia, id est, pro gratia Legis, gra-
tiam Evangelii, ut æqualem gratiam, et par munus

et ex Israel credentes accipiant, et populus ethnico-
rum. Unde et Gabriel loquitur ad Mariam: *Invenis
gratiam apud Dominum* (Luc. i, 30). Et Paulus apo-
stolus scribit: *Gratias enim salvati estis* (Ephes. ii,
8); Et Joannes evangelista: *Lex, inquit, per Moy-
sen data est: gratia autem et veritas per Jesum Chri-
stum facta est* (Joan. i, 17).

(Vers. 8 seqq.) *Et factum est Verbum Domini ad
me dicens; Manus Zorobabel fundaverunt domum
istam, et manus ejus perficient eam, et scietis quia Do-
minus exercituum misit me ad vos. Quis enim desepit
dies parvos? et lætabuntur, et videbunt lapidem stan-
neum in manu Zorobabel, Septem isti oculi 811 sunt*
[Vulg. tacet sunt] Domini, qui discurrunt in universa
terra. LXX: *Et factus est sermo Domini ad me dicens:*

*Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus
ejus complebunt eam. Et scietis quoniam Dominus om-
nipotens misit me ad te: quis enim desepit in dies
parvos? et lætabuntur, et videbunt lapidem stanneum
in manu Zorobabel: septem isti oculi Domini sunt,
qui respiciunt super omnem terram. Ah Hebræis, et a
nostris multa dicuntur, quorum pleraque sectantes,
et alia repudiantes, quid nobis placeat, inferamus,
servantes historiarum veritatem, ut ex hac possimus
eum, qui per historiam prophetatur, agnoscere. Ma-
nus Zorobabel principis Judæorum, qui reversi sunt
de Babylone, templi fundamenta fecerunt, et manus
ejus usque ad templi fastigia venient, complentes
quod cœperant, et omnia quæ cœpta fuerant, et-
struentes. Legimus apud Ezram quod a Zorobabel*

templum cœptum sit atque perfectum (1 Esd. iii
et vi). Cumque, ait Zacharias propheta, in templo,
quod nunc ædificatis, videritis a vobis culmen
impositum, tunc intelligetis me missum a Domi-
no, et quæ locutus sum, ipso mandante, dixisse,
*Quis enim desepit dies parvos? Quis hic pro raro
accipitur, juxta illud: Quis putas est dispensator fide-
lis et prudens* (Luc. xii, 42)? Et, *Domine, quis habi-
tabit in tabernaculo tuo, et quis ascendet in montem
sanctum tuum* (Psal. xiv, 1)? Rarus ergo est, qui dies
parvos hujus sæculi despiciat, et regiam potestatem
putet esse nihili. Cum viderimus potentes sæculi
fulgere auro, purpura, gemmisque rutilare, circum-
dari exercitu, dicamus in nobis: quis, putas, despicit
dies parvos? Unde et Jacob vitam hominum brevem

intelligens: *Parvi sunt, inquit, et pessimi dies vite
meæ* (Gen. xlvii, 9). Qui ergo despexerint dies pa-
vos (hoc autem refert ad regiam potestatem, ut
commoneat Zorobabel, et Jesum, et populum ædifi-
cantes templum Dei, nequaquam adversarios
timere prohibentes; sed audire Dominum cœ-
stantem), ex eo quod despiciunt regale fastigium,
lætabuntur et videbant auxilium Salvatoris, qui de
Zorobabel stirpe promittitur, et propter fortitudi-
nem, lapis appellatur, et lapis stanneus: Pro quo
in Hebraico scriptum est ABDIL [Al. Abdes], (אבדיל)
eo quod sit murus et fortitudo roburque creda-

* Regia. ms. quin et Vaticanum exemplar Græcum vocem Domini non agnoscent.

tium. Sicut enim §12 stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura ses ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crematur, sic omnis angelorum et hominum fortitudo, si non habuerit auxilium Salvatoris, imbecilla probatur et fragilis. Lapis autem iste, id est, massa, qui apud Hebræos ABDIL scribitur, id est, stanneus, ἐτυμολογείται ἀποχωρίζων, id est separans, et scernens, ut quomodo stannum mixta et adulterata inter se per ignem metalla dissociat: ita Dominus verus probatur et χωριστῆς ab auro et argento honorum operum æs vitiorum plumbumque scernat, ut purum aurum remaneat et argentum. Alijs verbis ἀποχωρίζων iste et separator in Evangelio scribitur: Cujus ventilabrum in manu sua, et ipse purgabit aream suam, et separabit paleas a tritico (Luc. iii, 17), qui clamat per Jeremiam: Quid paleis ad frumentum? dicit Dominus (Jer. xxiii, 28). Multi posteriorum manus Zorobabel, qui fundaverit domum, et ipse perfecit eam, Christum interpretantur, Quod si recipimus, cogemur exponere quid sit lapis stanneus in manu Zorobabel. Neque enim in manu Christi, Christus alius approbandus est? Licet quidam lapidem stanneum corpus Domini acceperint, quod nullis peccatorum fuerit maculis sordidatum, nec plumbus vocetur, sed stannum purissimum, Septem autem oculos, qui discurrunt in universa terra, et cuncta judicant, supra exposuimus, septem esse spiritus: et quod Deum nihil lateat, qui et præteritorum, et præsentium, et futurorum conscius est, et reddit unicuique secundum opera sua, maxime cum in persona separantis bonus a malis, et conflatoris advenerit.

(Vers. 11 seqq.) Et respondi, et dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus? Et respondi secundo, et dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ olivarum, quæ sunt juxta [Al. super] duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Et ait ad me dicens: Numquid nescis quid sunt hæc? Et dixi, non, domine mi. Et dixit: Isti sunt duo filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ. LXX: Et respondi, et dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ a dextris candelabri, et a sinistris? Et interrogavi secundo, et dixi ad eum: Quid sunt duo rami olivarum, qui in manibus §13 duarum narium aurearum sunt, et quæ infundunt et retrahunt suffusoria aurea. Et dixit ad me: Nescis quid sunt hæc? et dixi: Nequaquam, domine. Et ait: Isti sunt duo filii pinguedinis, qui assistunt Domino universæ terræ. Interrogante propheta quid significarent duæ olivæ, quarum altera stabat ad dextram candelabri, altera ad sinistram, Dominus sive angelus Domini noluit respondere. Quod propheta intelligens, secundo sciscitatur, et dicit: Quid sunt duæ spicæ istæ olivarum, sive duo rami? de minoribus interrogans, quoniam majora audire non meruit. Duo autem isti rami sunt in manu duarum narium, sive super duo rostra aurea,

quæ Hebraice סינחורותי [Al. Sinthuroth] (סנחורות). Græce μωωτῆρες appellantur, qui et ipsi duo μωωτῆρες, super quos duæ spicæ sunt, vel duo rami olivarum de auro purissimo sunt. Cumque et de duobus ramis propheta quæreret, et rursus interrogaretur ab angelo, utrumnam sciret quid duo rami significarent, et ille dixisset: non, Domine: respondit angelus Domini: Isti sunt duo filii olei, ut Symmachus voluit, sive ἰσταπνότηρας, ut interpretatus est Aquila, id est, splendoris: vel ποιοτήρας, hoc est, pinguedinis, ut verterunt Septuaginta: aut λαμπρότητας, id est, claritatis, ut Theodotio transtulit: qui assistunt Dominatori universæ terræ. De duabus olivis quæ erant ad dexteram lampadis et sinistram, supra legitur. Et idcirco nunc interrogans super his propheta, non mereor audire, quia priora non retinet, sive quod ibi obscurius dictum est, hic manifestius audire desiderat, aut certe silentio angeli confutatur ejus pertinacia, quod majora se scire contendat, quamquam Hebræi ideo eum de olivis interrogantem, nihil audisse confirmant, quia non bene interrogavit, nec totum quæsierit quod scire debuerat. Denique postea plenius sciscitatur addens, spicæ vel ramos olivarum, de quibus supra laquerat: ibi enim dixit: Quid sunt duæ olivæ istæ? hic interrogat: Quid sunt duæ spicæ olivarum? μεταφορικῶς quod in morem spicarum^b rectæ sint arbores, et quasi spicæ aristis, sic istæ vallis quodam ramorum atque foliorum lectæ sint et in sublime surgentes. Duas olivas quidam e nostris §14 Filium Spiritum sanctum, et Spiritum sanctum, et mediam lampadem Deum Patrem, Sed nescio quomodo absque blasphemia, alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris, Ramos quoque, sive spicæ olivarum, incarnationem Salvatoris et simplicitudinem columbæ Spiritus sancti edisserunt, quia totas olivas videre nequeamus, sed partem quamdam et, ut ita dicam, ramuscule incarnationis Christi, et ostensionis Spiritus sancti nobis esse monstratos. Alii duo intelligunt Testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris Legem, eo quod in altero spiritus sensus sit, in altero corporalis: et quod nec totum Evangelium, nec totam Legem explanare possimus, et vix ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus (I Cor. xiii, 9), et nondum possimus intelligere quod perfectum est. Sunt qui duas ramos olivarum vel duas spicæ, et alios pinguedinis vel splendoris, sacerdotium interpretantur et Legem, quæ præbeant gaudium universæ terræ. Alii Enoch et Eliam, quorum alter in præputio, alter in circumcisione placuit Deo, et cum corpore raptus in cælum est (Gen. v, et I Reg. ii), Pro splendore, et oleo, et pinguedine, et claritate, in Hebraico legitur יסאא (ישרא), juxta illud quod de gaudio et salutate sanctorum in Psalmis scriptum est: Inebriabuntur ab ubertate, sive pinguedine domus tuæ (Psal. xxv, 9): πόντος [Al. πόντος] enim magis pinguedinem quam ubertatem sonat. Hæc ut quivimus, et ut vires inge-

^a Confer. epist. 57 ad Pamphac, num, 11.

^b Martineus reliquit. tactæ sint arbores.

nioli nostri ferre potuerunt, locuti sumus, et Hebraeorum et nostrorum varias opiniones breviter perstringentes, si quis melius immo verius dixerit, et nos libenter melioribus acquiescimus.

(Cap. V. — Vers. 1 seqq.) *Et conversus sum, et levavi oculos meos, et vidi, et ecce volumen volans, et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ego video volumen volans: longitudo ejus viginti cubitorum, et latitudo ejus decem cubitorum. Et dixit ad me: Hæc est maledictio quæ egredietur super faciem universæ terræ: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur, et omnis jurans ex hoc similiter judicabitur. Educam illud, dicit Dominus exercituum, et veniet ad domum furis, et ad domum jurantis in nomine meo mendaciter, et commorabitur in medio domus ejus, et consumet eam, et ligna ejus, et lapides 815 ejus. LXX: Et conversus sum, et levavi oculos meos, et vidi falcem volantem. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ego video falcem volantem, longitudinis cubitorum viginti, et latitudinis cubitorum decem. Et dixit ad me: Hæc est maledictio quæ egreditur super faciem omnis terræ: quia omnis fur ex hoc usque ad mortem punietur, et omnis perjurus ex hoc usque ad mortem cruciabitur. Et educam illud, dicit Dominus omnipotens, et ingreditur in domum furis, et domum jurantis in nomine meo mendaciter, et requiescet in medio domus ejus, et consumet eum, et ligna ejus, et lapides ejus. Conversus, inquit propheta, ad aliam visionem, et a lætis atque felicibus oculos meos ad tristiora sustollens, cerno volumen volans^a quod Hebraice dicitur MEGELLA [Al. Gemell.] (מצלה), et ab Aquila et Theodotione versum est *δραχίρα*, a Symmacho *κεφαλή*, id est, *capitulum*, juxta illud quod in psalmo legitur: *In capitulo libri scriptum est de me* (Ps. XIX, 8); sive juxta Septuaginta^b *δρέπανον πετόμενον*, id est, *falces volantes*. Omnia enim quæ supra viderat, ædificationem templi, adventum Domini Salvatoris, libertatem de Babylone populi nuntiant. Itaque ne elevaretur cum Apostolo cor ejus (cui datus est angelus Satanæ qui eum colaphizaret (II Cor. XII), ne se extolleret), videt et ipse quæ tristia sunt, ut quidquid ex bonorum revelatione arrogantia creverat, ex tristium comminatione decrescat. Volumen autem volans ostenditur, in quo omnium peccata descripta sunt, ut unusquisque recipiat secundum opera sua, sive bonum, sive malum, dicente Daniele: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. VII, 10). Sin autem *falces* accipimus, ut LXX transtulerunt, de Apocalypsi Joannis sumamus exemplum, in qua scriptum est: *Et respondit angelus, et dixit ei qui sedebat super equum: Mitte falces tuas acutissimas, et mete vineam^c tuam, quoniam maturæ sunt uvæ ejus* (Apoc. XIV, 18). Pro falce in Deuteronomio *sagittas et gladium* legitur: *Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit**

^a Omnes mss. codices quos inspexi habent hic metathesim primæ syllabæ: legunt enim *Gemella* pro *Magella*. MART.

^b Verba *δρέπανον πετόμενον*, id est, in Palatin. ac

carnes (Deut. XXXII, 42). Et quia Deus angelis peccantibus non pepercit, qui proprio vitio habitaculum perdere cœleste, ideo ipse dicit per Isaiam: *Inebriatus est gladius meus in cœlo* (Isai. XXXIV, 5). Gladio enim interibunt 816 omnes peccatores populi, non utique gladio corporali (siquidem multa et diversæ præter gladium ad mortem viæ sunt), sed gladio spirituali, quo percutiendi sunt qui non egerunt poenitentiam, et quibus comminatur Psalmista proclamans: *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit, et paravit illum: et in ipso paravit vasa mortis* (Psal. VII, 13 et 14). Et in Jeremia legitur: *Usquequo secabis mucro, vel gladius Domini? Usquequo non quiesces? convertere in vineam tuam* (Jer. XLVII, 6). Iste gladius non solum falx appellatur, quæ fenum, stipulam, spinasque succidit; sed et securis arborum dicitur, quæ succidet eos, qui non fecerint dignos fructus poenitentia. Et de quibus Joannes Baptista proclamabat: *Ecce securis ad radices arborum posita est: Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur* (Matt. III, 10). Volumen istud in quo peccata omnium describuntur, sive falx quæ cunctorum delicta succidit, mittitur in vineam Sodomorum, de qua scriptum est: *Inimici nostri insipientes: ex vinea enim Sodomorum vinea eorum, et propago eorum de Gomorrhis: Uva eorum, uva fellis, et botrus amaritudinis eis. Furor draconum, vinum eorum et furor aspidis insanabilis* (Deut. XXXII, 31 seqq.). Hæc falx viginti habet cubitos longitudinis, et decem latitudinis, in quo numero tristibus læta sociantur. Ad hoc enim Dominus corripit ut emendet. In vicesimo, qui ex duobus decadibus efficitur, austera et tristitia nuntiantur: in decimo, id est, una decade, meliora et prospera: per omnia enim flagella atque supplicia eruditur Israel. Simulque moneamus eos qui parva putant crimina furtum atque perjurium, quod inducat maledictio quæ in volumine ac [Al. a] falce descripta est, in domum furis atque perjuri, et commoretur in ea, et omnia ejus ligna lapidesque consumat. Quod si in his quæ minora putantur (furtum dico, et perjurium) tanta poenarum comminatio est, quid dicemus de fornicatione, adulterio, homicidio, sacrilegio, cunctisque criminibus, quæ ab Apostolo inter carnis opera numerantur (Galat. V)? Legi viginti cubitos longitudinis, et decem latitudinis, ad ætatem referri Domini Salvatoris, id est tricesarium numerum 817 efficere: quod non judicat Pater quemquam: sed omne judicium dedit Filio, et ab eo mundus iudicandus sit (Joan. V).

(Vers. 5 seqq.) *Et egressus est angelus qui loquebatur in me, et dixit ad me: Leva oculos tuos, et vide quid sit hoc quod egredietur. Et dixi: Quidnam est? Et ait: Hæc est amphora egrediens; et dixi: Hæc est oculus eorum in universa terra. Et ecce te-*

Reginæ mss. desiderantur.

^c Victorius quinque Florentinorum codicum opte, et Brixianorum aliquot, itemque Vulgatæ editionis auctoritate reposuit, *terræ, pro tuam*.

lentum plumbi portabatur, et ecce mulier una ^a sedens in medio amphoræ. Et dixit: Hæc est impietas, et projecit eam in medium amphoræ, et misit massam plumbeam in os ejus. LXX: Et egressus est angelus qui loquebatur in me, et dixit ad me: Suspice oculis tuis, et vide quid sit quod egreditur; et dixi, Quid est? Et ait: Hæc est mensura quæ egreditur. Et ait: Hæc est iniquitas eorum in omni terra. Et ecce talentum plumbi elevatum est: et ecce mulier una sedebat in medio mensuræ, et dixit: Hæc est iniquitas, et projecit eam in medio mensuræ, et projecit lapidem plumbeum in os ejus. Amphora sive mensura egrediebatur, et ferebatur in aere. Et ne dubitemus quo proprie vocabulo nuncupetur, ipse angelus, qui ostenderat amphoram, sive mensuram, illi nomen imponit, et dicit, juxta Septuaginta, hæc est iniquitas eorum in universa terra; juxta Hebræos: Hic [Al. Hæc] est oculus, id est, ostensio omnium peccatorum. Et ecce mulier sedebat in medio amphoræ, vel mensuræ, quæ apud Hebræos dicitur עֲפָה (עֲפָה), crebroque a LXX in οἴφῃ [Al. ephi] vertitur; et hæc ipsa mulier vocabatur impietas. Cum hæc itaque [Al. ita] cerneret, ecce talentum plumbi, id est, massa instar lapidis ferebatur, vel suo impetu, vel Domini jussione, vel ferebatur ab alio cujus nomen tacitum est. Angelus autem iste qui loquebatur in propheta, et egrediens ex eo, illi universa monstrabat, arripuit mulierem quæ vocabatur impietas, et præcipitem misit in medium amphoræ, quæ prius libere ferebatur, et supra amphoram sedens, omnibus apparebat. Ac ne forte rursus elevaret caput, et sua iniquitate et impietate gauderet, talentum plumbi in modum gravissimi lapidis mittit in os amphoræ: ut impietatem in medio opprimat atque concludat; ne quo [Al. quoquo] modo possit erumpere. Hæc quasi umbras quasdam et lineas futuræ imaginis **818** duximus, ut quod reliquum est suis coloribus impleamus. Angelus qui loquebatur in propheta, egressus de eo, et quasi cominus loquens, præcipit illi ut levet oculos suos, et videat peccata populi Israel in mensuram coacervata perfectam, et impleta delicta cunctorum: et hanc esse oculum eorum, quod Hebraice dicitur עֵינָם (עֵינָם), et scribitur per אֵינ, יוֹד, נוּן, מֵמ: Sive iniquitatem eorum; quæ si per וֹאֵו litteram scripta esset, recte legeretur עֵוָם [Al. UNAM] (עֵוָם), ut LXX putaverunt: et hic error in editione Vulgata frequenter inolevit, ut quia וֹאֵו et יוֹד litteræ eadem forma, sed mensura diversæ sunt, altera legatur pro altera. Hæc amphora sive mensura, oculus eorum est in universa terra, hoc est, ostensio peccatorum, ut quorum vitia dispersa latitabant, in unum coacervata oculis omnium panderentur, ut egrederetur de loco suo Israel, et cunctis gentibus qualis in terra sua fuerit, monstraretur. Et ecce talentum plumbi portabatur. Pro talento plumbi, in consequentibus legimus lapidem plumbi. Talen-

^a Nostri mss. ipseque Hieronymus in subnexa expositione, *sedebat*, præferunt.

^b Conferendus Helianus Hist. animal lib. XIII, cap.

tum vocatur CHACHAR (כַּחַר); lapis ABEN (אֲבֵן). Ipse est igitur lapis plumbi, qui et talentum plumbi, quod nos manifestius exprimentes, massam vel spheram plumbi interpretati sumus, ex quo significatur pondus gravissimum peccatorum. Et super hanc mensuram atque amphoram omnium delictorum, media sedebat impietas, quam allo nomine idololatriam possumus appellare, et negationem Dei. Unde a Salvatore dicitur ad Judæos: *Implete mensuram patrum vestrorum* (Matth. XXIII, 32). Hæc impietas quæ sedebat super peccata Israel, et in suo scelere gloriabatur, postea mittitur in medium Babylonis, et captivitatis malo premitur. Vel juxta Theodotionem, ipsa se projicit et abscondit in medium amphoræ, ducitque super se pondus gravissimum plumbi, ut obturatum os habeat, et ultra se jactare non possit. Vel certe ab angelo Dei opprimitur, ut quæ prius lætabatur in scelere, æterno silentio conticescat. Quo autem, et a quibus conclusa portetur, sequens lectio docet.

(Vers. 8 seqq.) *Et levavi oculos meos, et vidi, et ecce duæ mulieres egredientes, et spiritus in alis earum, et habebant alas quasi 819 alas milvi, et levaverunt amphoram inter terram et cælum. Et dixi ad angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphoram? Et dixit ad me: Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam. LXX: Et levavi oculos meos, et vidi, et ecce duæ mulieres egredientes, et spiritus in alis earum, et ipsæ habebant alas sicut alæ sunt upupæ. Et elevaverunt mensuram inter terram et cælum. Et dixi ad angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt mensuram? Et dixit ad me: Ut ædificetur ei domum in terra Babylonis, et præparent, et ponant eam ibi super sedem suam. Duas mulieres egredientes, Judæi arbitrantur regnum Medorum et Macedonum, quorum utrumque afflixerit populum Babylonium, et ibi impietas eorum sedem posuerit. Hoc autem arte conflungunt, ne quod de se dictum est, in se intelligatur. Duæ enim mulieres quæ egrediuntur, haud dubium quin de terra Judæa, accipiendæ sunt decem et duæ tribus: quarum alteræ ab Assyriis, alteræ a Chaldæis captæ sunt. Et in alis earum erat spiritus, id est, potestas diaboli, de quo in Ecclesiaste scriptum est: *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* (Eccl. x, 4). Et in Evangelio spiritum immundum legimus qui cum de domo sua fuerit ejectus, circumiens deserta et arida, cum aliis septem spiritibus nequioribus se, revertitur in pristinam domum (Luc. xi). Ab hoc igitur spiritu istæ mulieres quasi vento flatuque raptæ, volatu celeri ferebantur, et habebant alas; juxta Hebraicum אֲסִידָה (אֲסִידָה), quod Aquila, Symmachus, et Theodotio *herodionem*; soli LXX *upupam* transtulerunt.*

^b Asidam Hebræi *milvum* putant, avem rapacissimam, et semper domesticis avibus insidiantem; hero-

22. Sunt qui ciconiam dicant, a quibus dissentit Olympiodorus.

dionem vero, hi qui de volucrum scripsere naturis, tria genera autumant: unum album, aliud stellatum; tertium nigrum, quod et sævissimum est et sanguinarium, et pugnant ad coitum impatiens: ita ut ex oculis eorum erumpat cruor. Upupam autem, quam nos de Græci nominis similitudine traximus (nam et ipsi *popam* appellant ab eo, quod stercola humana consideret [*Al. consideat*]), avem dicunt **820** esse spurcissimam, semper in sepulcris, semper in humano stercore commorantem: denique et nidum ex eo facere dicitur, et pullos suos de verniculis stercoreis alere putrescentis. Quamcumque ex tribus avibus intelligere volueris asidam, convenit istis mulieribus Judæ, et Israeli, quæ propter peccata potentia traditæ sunt dæmonum potestati, et ab eis ductæ in captivitate. Tuleruntque amphoram sive mensuram, in qua clausa tenebatur impietas, massa plumbi desuper posita ne possit exire, et pondus gravissimum omnium peccatorum per aerem inter terram et cælum ^a. Quod propheta intelligens, non interrogabat [*Al. interrogat*] quæ sint istæ mulieres (patebat enim spiritui prophetali) nec quid portent, de quo supra fuerat eruditus; sed quo portent. Denique sequitur: *Dixi ad angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphoram? Qui respondit: Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar. Pro quo Septuaginta transtulerunt, in terra Babylonis. Sennaar enim campus est Chaldæorum, in quo hi qui moverant ab Oriente pedes suos, et in Dei servitute stare non poterant, ædificaverunt turrin superbiæ (Genes. xi); unde et civitas ipsa appellata est Babylon, id est, confusio, eo quod ibi linguæ omnium confusæ sint atque permixtæ. Impietas ergo defertur ab istis mulieribus in Babylonem: ut ibi ædificetur domus ejus, et stabilietur, et ponatur super basem suam, et æterna statione requiescat. Vere enim in Babylone sedes est impietatis, et juxta historiam et juxta mysticos intellectus. Si volueris duas mulieres accipere hæreticorum populos et Judæorum (quorum utrique egrediuntur a facie Dei, et spiritu feruntur incerto, et habent alas milvi, herodii, et upupæ, dum semper in modum perdicis faciunt divitias, non cum judicio (Jerem. xvii), et de Ecclesia rapere festinant, et contentionibus ac jurgiis delectantur, et quoscumque deceperint, trahunt ad interitum, voluntantur in cæno libidinum et sordibus sempiternis), istæ mulieres levant pondus impietatis gravissimum, et ædificant in confusione domum suam, et serviunt regi Babylonio, ut ibi habitent hæreticorum populi et Judæorum, **821** ubi morantur idololatriæ, ligno et lapidibus servientes.*

(Cap. VI.) *Et conversus sum, et levavi oculos meos, et vidi: Et ecce quatuor quadrigæ egredientes in (Vulg. de) medio duorum montium, et montes, montes ænei (Vulg. ærei). In quadriga prima equi rufi, in quadri-*

^a Supplet Victorius verbum, elevantes, codicum quorundam suffragio.

^b In aliis libris *καρτερους*: verius *κραταιους* Aquila posuerit. E τῶν LXX exemplaribus, quæ *ψαρους* præ-

*ga secunda equi nigri, et in quadriga tertia equi albi, et in quadriga quarta equi varii et fortes. Et respondi, et dixi ad angelum qui loquebatur in me: Quid sunt hæc, domine mi? Et respondit angelus, et ait ad me: Isti sunt quatuor venti cæli, qui egrediuntur, ut stent coram Dominatore omnis terræ. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis, et albi egressi sunt post eos, et varii egressi sunt ad terram Austri. Qui autem erant robustissimi, esierunt, et querebant ire et discurrere per omnem terram. Et dixit: Ite et perambulate terram, et perambulaverunt terram. Et vocavit me, et locutus est ad me, dicens: Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis. LXX: Et conversus sum, et levavi oculos meos, et vidi: Et ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, et montes erant montes ænei. In quadriga prima equi rufi, et in quadriga secunda equi nigri, et in quadriga tertia equi albi, et in quadriga quarta equi varii sturnini. Et respondi, et dixi ad angelum qui loquebatur in me: Quid sunt hæc, domine? et respondit angelus qui loquebatur in me, et dixit: Hi sunt quatuor venti cæli, qui egrediuntur ut assistant Domino omnis terre. In quo erant equi nigri, egrediebantur super terram Aquilonis, et albi egrediebantur post eos, et varii exibat in terram Austri, et sturnini egrediebantur, et considerabant ut circumirent terram. Et dixit: Ite et circuite terram, et circumierunt terram: et clamavit, et locutus est ad me dicens: Ecce qui egrediuntur super terram Aquilonis: requiescere fecerunt furoram meum in terra Aquilonis. Transivi, ait, ad aliam visionem, et oculos cordis mei ad cælum altius sublevavi: vidique quatuor quadrigas egredientes de medio duorum montium qui erant ænei, id est, insuperabiles atque fortissimi, et qui nulla possent vetustate consumi. Quos enim supra montes **822** myrteos, vel umbrosos dixerat atque nemorosos, nunc æneos vocat. In quadriga prima equi rufi erant, cruenti, et sanguinari, et Babylonia crudelitate terribiles. In quadriga secunda, equi nigri, regnum Medorum atque Persarum: quod bigæ sedens et egrediens per Assæri regis edictum, mortem omnium Judæorum trisium nuntio præferebat. In quadriga tertia, equi albi, Macedones, sub quorum rege Antiocho Machabæorum victoriam legimus. In quadriga quarta, equi varii fortes. Scimus enim Romanorum reges, alios in gentem Judæam fuisse clementes, ut C. Casarem, Augustum et Claudium: alios persecutores atque terribiles, ut C. Caligulam, Neronem, Vespasianum et Hadrianum. Pro fortibus, quos Aquila ^b *καρτερους*, Septuaginta *ψαρους* transtulerunt, in Hebraico scriptum est AMASIM (אמסים). Et quædam exemplaria male habent *καρπούς*, confundentia colorum differentiis atque regnorum, cæni *καρπούς*, id est, rufi, non AMASIM, sed ADAMIM (אדמים) appel-*

ferant, quod verbum sturninos significat, nulla supersunt quod sciam: omnia habent *καρπούς*, male, ut Hieronymus notat.

leat. Propheta ergo quærente quid sibi vellent significare quæ cerneret, Angelus qui loquebatur in eo, respondet, et narrat quatuor esse ventos cæli, id est, quatuor plagas mundi, quæ Græci vocant κλιμακα, qui assistant et pareant Domini voluntati. Nihil enim hæc quatuor regna, quæ diximus, absque Domini voluntate fecerunt. In qua erant equi nigri, egrediebantur, inquit, in terram Aquilonis. Quam pulchre quadriga prima in qua erant equi rufi prætermititur, quid et secunda et tertia fecerint quartaque describitur. Jam enim eo tempore, quo hæc propheta referebat, regnum præterierat Babylonium, et omnem Asiã Medorum potentia possidebat: sub quorum rege Dario, anno ejus secundo, mense undecimo (Al. decimo), qui appellatur SABAT (שבט), vicesima quarta die mensis, omnia quæ supra exposuimus, contemplatur. In qua erant igitur equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: ut Chaldæorum regnum^a Medica virtus everteret. Et hoc notandum, quod κλιμακα, id est, plagæ orbis et mundi, juxta situm Jerusalem, et templi in Scripturis sanctis appellantur. Albi quonque egressi **823** sunt post eos, secuti Medorum Persarumque vestigia, reges Macedonum, ut Chaldæos ac Babylonem suo imperio subjugarent. Quarti vero, id est, sturnini et varii, pro quo in Hebræo legitur בורודים (ברודים), et qui alio nomine appellantur אמאסימ, id est, fortes, atque robusti, egressi sunt ad australem plagam, et totam terram impetu celeri lastraverunt. Clamatque angelus qui loquebatur in prophetâ, ad imperium Romanorum: *Ite, perambulate terram, et orbem circuite terrarum, vestrisque pedibus cuncta regna substernite. Conversusque ad prophetam clara voce testatur: Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra, ad quam profecti sunt. Traditum mihi est ab Hebræis in loco vel difficillimo, quod Alexander et omnes Macedones, id est, equi albi qui egressi sunt post Medos et Persas,*

A qui et ipsi perrexerant in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum prophetalem in terra Aquilonis, eo quod contra Medos Dei impleverint voluntatem, et in brevi imperium Medorum atque Persarum a Macedonibus sit deletum. Grandis enim eorum est consolatio qui premuntur, si sciant hostes suos cito esse perituros. Hæc ut potuimus, immo ut accepimus, nostræ linguæ studiosis tradimus [Al. tradidimus] sequentes historiæ veritatem: nec quadrigas Pharaonis, et currus Babylonios Instar explanationis Ægyptiæ tenaci memoria conquirentes; **824** non enim quid ubi scriptum, sed qua ratione sit scriptum, considerandum est. Juxta allegoriam quæcumque in quatuor cornibus et quatuor fabris diximus, etiam in præsentī loco accipiamus. Legi in cujusdam volumine, quatuor quadrigas, in quibus sunt equi rufi et nigri, et albi, et varii, ac fortes, quatuor Evangelia intelligenda et equos Apostolos, per diversitatem colorum diversas gratias possidentes: quorum alii rufi sint in martyrio, alii obscuro, et nigri, et Christi mysteria cognoscentes, de quibus dicatur in Psalmis: *Caligo sub pedibus ejus* (Psal. xvii, 10). Et: *Posuit tenebras latibulum suum* (Ibid., xii) Alii albi, gratia virginali; alii varii et fortes, habentes gratiam curationum diversarumque virtutum. Hæc quadrigæ quatuor, sive currus, missi sunt in quatuor ventos cæli, id est, ad cardines mundi, et unversum orbem terrarum, ut explerent Domini voluntatem: quibus postea infertur ab Angelo: *Ite, et perambulate terram, et in cunctis terrarum finibus Evangelium seminate.* Hoc quoque quod sequitur: *Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis*, sic explanavit, ut diceret requiescere spiritum Domini, sive angeli, quando in terra Aquilonis, diaboli regna durissima apostolica prædicatione subversa sunt, et hæc esse regno, quæ Domino Salvatore in monte excelso diabolus ostendens, sibi tradita gloriatus sit (Matth. iv).

^a Vitiose lectum est hactenus, *modica*. Nos *Medicam*, id est, Medorum, ex Regiu. ms. substituimus, historiæ atque orationis contextu cogente.

LIBER SECUNDUS.

825-826 Ab obscuris ad obscuriora [Al. ob- D
scura] transimus, et cum Moysē ingredimur in nubem et caliginem (Exod. xxxiv). Abyssus abyssum invocat, in voce cataractarum Dei (Ps. xli, 8); et gyrans gyriendo vadit spiritus, et in circulos suos revertitur (Eccl. i, 6): Labyrinthos palimur errores, et Christi cæca regimus filo vestigia. ^a Ad hanc difficultatem urget petasatus libri portitor (Horat. i, epist. 2):

^a Aliqui putant *petasatum* dici, qui cothurno vel socco calcitratus est; sed hic rectius intelligitur portitor *petasatus*, qui petaso sive galero tectus est: quod significat hominem ad iter paratum, ut erat Sisinius qui in Ægyptum ire festinabat. MART.

Dimidium facti, qui cœpit, habet. . . .
quanto magis nos qui tertiam partem jam conficimus viæ, eodem debemus in reliquis labore sudare, ne perdamus præterita, et imperfectum opus augeat lectoris desiderium! Itaque, mi Exuperi Papa venerabilis, adesto præsens orationibus, qui corpore absens es, et impetra a Domino, ut auferatur a facie mea velamen Zachariæ, ^b quod ante oculos obtendebatur [Al. appendebatur] Moysi (Exod. xxxi;

^b Erasmus legit *ante oculos ostendebatur*; Marianus vero Erasmi castigator, *ante oculos appendebatur*; nos manuscripta exemplaria secuti sumus, quia omnia istiusmodi retinent *ostendebatur*. MART.

II Cor. III), quia fulgorem vultus ejus, vulgus ignobile ferre non poterat : ut ego quoque cum David queam dicere : *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa* (Ps. LXXII, 12). Secundi libri Explanationum in Zachariam istud exordium est, quem tanta celeritate dictamus, ut pene non sit emendandi spatium : dum frater Sisinnius Ægyptum ire festinat, ut odorem bonæ fragrantiae, qui a te missus est fratribus, illuc quoque perferat ; et nequaquam Æthiopiæ flumine, sed Galliarum largissimis aquis rigentur arva sitientia.

(Vers. 9. seq.) *Et factum est verbum Domini ad me, dicens : Sume a transmigracione ab Holdai et a Tobia, et ab Idaja, et venies tu in die illa, et intrabis domum Josiæ filii Sophoniæ qui venerunt de Babylone. Et sumes argentum et aurum, et facies coronas, et pones in capite Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et loqueris ad eum dicens : Hæc ait Dominus exercituum, dicens : Ecce vir, Oriens nomen ejus, et subter eum oriatur, et ædificabit temp'um Domini. Et ipse extruet templum Domino, et ipse portabit gloriam, et sedebit et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos super solio : et consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt Helem et Tobia et Idaja et Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini. Et qui procul sunt, venient et ædificabunt in templo Domini, et scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri. LXX : Et factus est sermo Domini ad me dicens : Accipe quæ de captivitate sunt a principibus, et ab utilibus ejus, et qui cognoverunt eam : et ingredieris tu in die illa in domum Josiæ filii Sophoniæ, qui venit de Babylone, et accipies argentum et aurum, et facies coronas, et impones super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et dices ad eum : Hæc dicit Dominus omnipotens : Ecce vir, Oriens nomen ejus, et subter eum oriatur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et imperabit super throno suo. Et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacis erit inter duos : corona autem expectantibus et utilibus ejus, et qui cognoverunt eam, et in gratiam filii Sophoniæ, et in psalmum in domo Domini, et qui longe sunt ab eis, venient et ædificabunt in domo Domini. Et scietis quia Dominus omnipotens misit me ad vos, et 827 erit, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri. Semel proposui arcana eruditionis Hebraicæ, et magistrorum synagogæ reconditam disciplinam, eam dumtaxat, quæ Scripturis sanctis convenit, Latinis auribus prodere. Quamobrem necesse mihi est in locis obscurissimis historiæ lineas ducere, et sic quæ ab ecclesiasticis viris accepi, proferre in medium, lectoris arbitrio quid magis sequi debeat, relinquens. Et primum lectionis ordo reddendus est, ut quod dicitur, juxta litteram perspicuum fiat. Accipe, inquit, ab Holdai, et a Tobia, et ab Idaja, qui de Babylonica captivitate venerunt,*

^a Deerat penes Martianum vox filii.

^b Prior interpretatio, ἀναρῶν, Aquilæ est : posterior, βλάστημα, Symnachi, quod ex codice Hexaplati Barberinico discimus.

A et sumes ab eis quæ offeruntur munera, argentum, et aurum, et intrabis domum Josiæ, filii Sophoniæ ; et ibi facies coronas, auri atque argenti varietate distinctas, non unam coronam ; sed vel duas vel plures : ΑΤΑΒΟΤΗ (ΑΤΑΒΟΤΗ) quippe, id est, στίμματα, non unum, sed vel dualem, vel pluralem numerum significat. Cumque coronas feceris, impones unam ex eis in capite Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et loqueris ad eum : *Hæc dicit Dominus omnipotens : Ecce vir cujus nomen est, Oriens, quod Hebraice dicitur SEMA (שֵׁמָא), non per SIN, sed per SADS litteram scriptum. Qui idcirco Oriens, id est, ἀναρῶν, vel ^b ἀναρῶν, sive βλάστημα, nuncupatur, id est, germen, quia ex se repente succrescet, et ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, qui vir* B ædificabit templum Domini. Cumque illud extruxerit, ipse quoque portabit gloriam, id est, coronam alteram, quæ Hebraice נֹוֹד (נֹוֹד), et ab alio ἐπαύξει-της : ab alio εὐπρίστια : ab alio ἀρετή : ab alio ὄψα scribitur, quæ vel inclutum, vel decorem, vel virtutem, vel gloriam sonant. Significari autem putant Zorobabel, qui ex humili atque captivo in ducem populi Judaici repente consurgens, ædificavit templum Domini, et sedit super solio suo, et principis potestate dominatus est : sed et pontifex, inquit, Jesus filius Josedec sedebit in sacerdotali throno, et junctis animis atque consiliis, Dei populum gubernabunt. Et erit pax inter duos illos, hoc est, inter eum qui de tribu regia est, et eum qui de Levitica stirpe descendit, ut sacerdotium pariter et regnum Dei C 828 populum regant, ipsasque coronas quas de auro feceris et argento, postquam impositæ fuerint capiti Jesu filii Josedec et capiti Zorobabel filii Salathiel, nominibus eorum a quibus oblatae sunt, consecrabis in templo, id est, Helem, et Tobia, et Idaja, et Hen. Nomen secundum et tertium idem est quod supra. Primum mutatum est, et pro Holdai nunc Helem posuit. Quartum quod supra non dixerat additum, hoc est Hen, de quibus loquimur in consequentibus. Repositis autem, ait, coronis in templo Domini, et in sempiternam memoriam consecratis, de toto orbe terrarum, et procul positæ gentes venient, et ædificabunt in templo meo unusquisque pro viribus suis. Et tunc exitu rerum et prosperitate omnium cognoscetis, quod Dominus miserit me, et ipso cuncta jubente, prædixerim. Hæc autem omnia erunt, si obedieritis præceptis Domini, et mandata illius feceritis. Holdai interpretatur *deprecatio Domini*, quod Græce significantius dicitur λατρευσις κυρίου. Tobia, bonus Domini. Idaja, ^c notus Domini. Pro HOLDAI (חֹלְדַי), nunc in primo loco posuit HELEM (הֵלֵם), quod interpretatur *somnium* ; et in quarto loco addidit HEN (הֵן), id est, *gratia*. Horum quatuor hominum coronæ erunt apud filium Sophoniæ, quem supra Josiam legimus, qui custos et ædituus est templi Do-

^c Corrupte Martiani, retinuit, *potus Domini*, contradicentibus miss. quoque nostris, et Hebraica etymologia a חָדַד verbo derivata.

mini, et ibi æterna statione requiescent. Hebræi Ananiam, Azariam et Misael de captivitate venientes aurum et argentum in munera templi, et coronas pontificis, ac ducis attulisse commemorant, et quem supra non dixerat, *Hen*, id est, *gratiam*, Danielem venisse cum munere, et idcirco *Helem* positum pro *Holdai*, ut ex interpretatione nominis quod dicitur *somnium*, ostendatur in captivitate positum Danielem, et tres pueros regalis somnii mysteria cognovisse. Assumptis enim tribus pueris, Daniel oravit Dominum, et interpretationem somnii consecutus est (*Daniel. ii*). Hæc juxta historiam Circumcisio conatur exponere. Nobis autem incumbit necessitas juxta LXX interpretes dicere quæ nostri dixere majores. Accipe a captivitate, et a principibus, et ab utilibus ejus, et ab his qui cognoverunt **829** eam, aurum, et argentum, et ingressus in domum Josiæ filii Sophoniæ, qui et ipse venit de Babylone, fac in ea coronas aureas et argenteas, quas impones super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni. Captivitas Judæorum, id est, populi Dominum confitentis, vitia sunt atque peccata: quæ, qui cæperit agere pœnitentiam, et desiderare pristinam Jerusalem, id est, Ecclesiam Christi, in Babylone deserit ac dimittit, et offertur a principibus captivorum, et ab utilibus ejus, id est, captivitatis (qui et ipsi pro utilitate sua traditi sunt angelo Sathanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret (*I Cor. v*), et ab his qui cognoscunt eam, videlicet captivitatem, in bonam partem post supplicia esse vertendam. Offertur autem aurum et argentum ab his, qui et sensu, et sermone Dominum confitentur, et sunt ex eo, id est, auro et argento a coronæ in domo Josiæ, qui interpretatur *salvatus*, et est filius *visitationis Domini*, id est, *ἐπισκοπῆς κυρίου*. Visitationem enim a Domino qui prius male ægrotaverat. Et recte dicitur Josias, *salvatus*, quia et ipse reversus est de Babylone. Imponuntur autem coronæ, vel corona, Jesu filio Josedec sacerdoti magno, quia nobis proficientibus et reversis ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur: immo nobis virtute pœnitentiæ coronatis, salvator in singulis coronam accipit, juxta illud quod et Paulus loquitur: *De cætero reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus justus judex: non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum Domini Salvatoris nostri Jesu Christi* (*I Tim. iv, 8*). Unde a corona justitiæ et Pater Domini Salvatoris nomen accepit. *Josedec* enim interpretatur *Dominus justitiæ*, eo quod reddat unicuique secundum opera sua. De hac corona et Jacobus in Epistola sua loquitur: *Beatus vir qui sustinet tentationem, quia cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se* (*Jacob. ii*). Jubetur autem prophetæ ut postquam coronam imposuerit, vel coronas, super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, loquatur ad eum, et dicat: *Hæc dicit Dominus: Ecce vir, Oriens nomen ejus: et*

^a Nomen coronæ, quod mutilo sensu in antea vulgaris libris deerat, nostri mss. supplent.

A *subter eum oriatur*, et reliqua. Non Jesum dividimus, nec duas personas in unam **830** possumus facere personam; sed ipse qui Jesus appellatur, eo quod salvaverit mundum, et Oriens dicitur, quia in diebus ejus orta est justitia. Et canitur in Psalmo: *Veritas de terra orta est* (*Ps. LXXXIV, 12*), eo quod de utero virginali in sæculorum conummatione generatus dixerit: *Ego sum veritas* (*Joan. xiv, 6*), et extrema hora venerit, juxta Joannis Epistolam dicentis (*I Joan. ii, 18*): *Filioli, nunc extrema hora est*, in qua stantem, et nihil agentem gentium populum conduxit ex denario, et misit ad vineam (*Math. xx*). Alioquin si secundum diversitatem nominum diversus efficitur, alius erit pastor, alius aries, alius agnus, alius janua, alius lapis offensionis, et petra scandali. Iste **B** igitur qui nostris virtutibus coronatus est, oriatur et appellabitur *Oriens*. Ad quem locutus est Pater: *Filius meus es tu: ego hodie genui te* (*Ps. ii, 7*): Et subter eum oriatur multitudo credentium, et ædificabit domum Domini, Ecclesiam, et ipse accipiet virtutem et decorem ac profectum, et gloriam singulorum, et sedebit et dominabitur in throno suo, in throno David, de quo et in Evangelio scriptum est: *Et erit sacerdos a dextris ejus* (*Luc. i*), sive juxta Hebraicum, *super thronum suum*; quia ipse et rex et Pontifex est: et sedebit tam in regali, quam in sacerdotali throno, et consilium pacificum erit inter utrumque, ut nec regale fastigium sacerdotalem deprimat dignitatem, nec sacerdotii dignitas regale fastigium, sed in unius gloria Domini Jesu utrumque consentiat. Legi in cujusdam libro hoc quod dicitur (*Zach. vi, 13*): *Et consilium pacificum erit inter duos, ad Patrem referri et ad Filium: quia non suam, sed Patris venerit facere voluntatem, et Pater in Filio sit, et Filius in Patre* (*Ibid., xiv*). Corona autem, id est, insigne victoriæ, cum Christus fuerit coronatus, his quoque repromittitur, qui exspectant eum, et intelligunt utilitatem quondam captivitatis suæ, et noverrunt Dei universa mysteria, ut sint in gratiam filii Sophoniæ, hoc est visitationis Domini. Et qui in Babylone dicebant (*Ps. cxxxvi, 1, 2*): *Super flumina Babylonis ibi sedimus et flevimus, cum recordaremur Sion: in salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra*, postquam reversi fuerint in Jerusalem, accipiant Psalmum et tympanum, et canant in Ecclesia Domini, et qui per majora **831** peccata longe fuerant ab Judæa, et confessione verissima, veniant, et per singulos profectus suos ædificent domum Domini, et tunc universi pari mente cognoscant, quod Dominus omnipotens prophetam miserit ad eos. Fient autem omnia quæ promissa sunt, si Dominum audire voluerint, et acta pœnitentia, in bonis operibus manserint.

(Cap. VII. — Vers. 1 seqq.) *Et factum est in anno quarto Darii regis: factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Casleu. Et miserunt ad domum Dei Sarasar et Rogommelech, et*

^b Insignis hic depravatio contextus tam in Hebræo, quam in LXX interpretibus. In Hebræo enim legitur

viri qui erant cum eo, ad deprecandam faciem Domini : A ut dicerent sacerdotibus domus Domini exercituum et prophetis loquentes : Numquid flendum est mihi in quinto mense : vel sanctificare me debeo, sicut feci jam multis annis? Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens : Loquere ad omnem populum terræ, et ad sacerdotes, dicens : Cum jejunaretis et plangeretis in quinto et septimo ^a per hos septuaginta annos, numquid jejunium jejunastis mihi? et cum comedistis et cum bibistis, numquid non vobis comedistis et vobismetipsis bibistis? Numquid non sunt verba quæ locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Jerusalem habitaretur, et esset opulenta, et ipsa et urbes illius [Vulg. tacet illius] in circuitu ejus, et ad austrum et in campestribus habitaretur? LXX: Et factum est in quarto anno sub Dario rege: factus est sermo Domini ad Zachariam, quarta die mensis noni qui est Casleu, et misit in [Al. de] Bethel Sarasar et Arabesser rex, et viri ejus ut deprecarentur Dominum, dicens ad Sacerdotes domus Domini omnipotentis, et ad prophetas, dicens : Ingressu est huc in mense quinto sanctificatio, juxta quod fecerunt jam annis pluribus : et factus est sermo Domini virtutum ad me, dicens : Dic ad omnem populum terræ, et ad sacerdotes, dicens : Si jejunatis, et plangitis in quintis et septimis, et ecce septuaginta anni, numquid jejunium jejunastis mihi? et si comeditis aut bibitis, nonne vos comeditis, et vos bibitis? Numquid non ista sunt verba mea, quæ locutus est Dominus in manibus prophetarum, qui fuerunt prius quando Jerusalem habitabatur, et erat abundans, et civitates ejus per circuitum. **832** et montana et campestria habitabantur? In quarto anno Darii regis, in mense nono, qui appellatur casleu, (דסד), et in quarta mensis ejusdem die miserunt ad domum Dei, id est, ad templum quod jam a Zorobabel et a Jesu fuerat instauratum, Sarasar et Rogomutelech et cæteri qui cum eis erant, quos Persas fuisse duces regis Darii timentes Deum, Hebræi autem : ut quia jam audierant templum esse constructum, quærent a sacerdotibus domus Domini et prophetis, utrum secundum consuetudinem pristinam flere et jejunare deberent, an luctum mutare lætitia. Et est sensus seiscitantium : Quinto mense qui appellatur apud Romanos Julius, a Nabuchodonosor subversa est Jerusalem, quam ob causam propter solitudinem templi huc usque jejunavimus et plangimus, et mœrorem nostrum fletu et jejuniis consolati sumus. Nunc quia dicitur, templum esse constructum, et videmus nequaquam causam permanere tristitiæ, respondere quæsumus, utrum hoc facere debeamus, an mœrorem gaudio commutare? Et simul considerandum quod fletus atque jejunium sanctificatio dicitur. Unde et in Joel præceptum est sacerdotibus, ut sanctificent jejunium et prædicent curationem (Joel. v). Curat enim vulnera delinquentis, abstinencia et jeju-

apud Erasm. et Marian : *Et Regentmelech*, in LXX voto, *Et Arbath Sager rex*, etc. Quæ depravationes occurrunt etiam infra in Commentariis, ubi hæc eadem nomina posita leguntur. MART.

nium, et curatos quosque sanctificat. Postquam interrogaverant Persarum duces per eos quos miserant, et ad sacerdotes atque prophetas seiscitantium fuerat expleta legatio, fit sermo Domini ad prophetam, imperans ut loquatur ad vulgum et ad sacerdotes, quid legatis debeant respondere. Quando jejunabatis et plangebatis in quinto mense captivitatis Jerusalem, et in septimo mense, quando Godolias interfectus est ab Ismael, per annos septuaginta desolationis templi et subversionis Jerusalem, numquid mihi proderat quod jejunabatis (IV Reg. xxv; Jer. xli)? Et e contrario, si quando ^b manducatis et bibitis, numquid non vobis et comeditis et potatis? Neque enim his rebus placatur Deus, sed bonis operibus, et si illius præcepta faciamus, quia esca nos non commendat Deo. Neque si non manducaverimus, deficiemus; neque si manducaverimus, abundamus. Numquid non hæc sunt verba mea, adhuc **833** stante Jerusalem et urbibus Juda, quæ loquebar ad vos in manibus prophetarum meorum, cum adhuc staret Jerusalem, et urbes Juda rebus omnibus abundarent, et tam montana regio, quam campestris frugibus redundaret, et fidissima pace frueretur? Hæc autem erant verba Domini, quæ sequens Scriptura testatur, velle se verum judicium et misericordiam in proximos, et viduam, et pupillum, et advenam, et pauperem non calumniari, et malum non cogitare in corde suo. Hæc, inquit, noluerunt facere, et surdis auribus mea imperia contempserunt: quam ob rem venit indignatio magna super Jerusalem; et quomodo illi me audire noluerunt, sic et ego non exaudivi eos: et nunc tanta scrupulositate querunt, quando debeant jejunare et plangere, cum ante dixerim per Isalam : *Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, neque ut humiliet homo animam suam; sed solve omne vinculum iniquitatis: dissolve obligationes violentarum cautionum: esurienti da panem tuum ex animo. Si videris nudum, operi eum; et pauperem et absque tecto indue in tabernaculum tuum. Tunc erumpet temporanea lux tua, et sanitates tuæ cito orientur* (Isai. lviii, 5, seqq.). Hoc quod scriptum est in Septuaginta : *Misit de Bethel Sarasar et Arabesser* [Al. Arbath Sager] rex, nullus nostrorum potuit exponere: neque enim quod male verum est ex Hebræo, ulla ratione explanari potest. Quis est enim iste Sarasar, vel Arabesser rex? aut cujus rex provinciæ, aut in quam vel de qua misit Bethel? aut cujus Bethel rex esse poterat Arabesser, quæ olim cum Judæa fuerat destituta, et eo tempore nequaquam vocabatur Bethel, id est, domus Dei; sed Bethaven, id est, domus idoli? Hoc quoque quod sequitur : *Ingressa est huc in mense quinto sanctificatio, sicut fecerant jam per multos annos*, sic conatur exponere : sanctificationem ingressam, vasa templi quæ a Nabuchodonosor sublata fuerant, illo tempore restituta. De quinti autem et

^a Interserit Regin. ms. mense, quod Hebræus et Vulgatus Interpres tacent.

^b Regin. ms., manducabatis, et bibebatis, moxque comedistis, et potastis.

septimi jejuni^o, tentaverunt referre ad dies hebdomadis. Sed quia sequitur, decimi jejunium, compulsi sunt ad menses referre, et quod sit ipsum quinti, septimi decimique mensis jejunium, omnino siluerunt. Unde priore simus explanatione contenti, et non inclinemur [Al. indignemur] ad falsos commentantium **834** conatus qui de interpretationis errore venerunt.

(Vers. 8 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Zachariam, dicens: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Judicium verum judicate, et misericordiam, et miserationes facite unusquisque cum fratre suo. Et viduam, et pupillum, et advenam, et pauperem nolite calumniari: et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo. Et noluerunt attendere, et verterunt scapulam recedentem: et aures suas aggravaverunt, ne audirent: et cor suum posuerunt adamantem [Vulg. ut adamantem] ne audirent legem, et verba quæ misit Dominus exercituum in spiritu suo per maximum prophetarum priorum, et facta est indignatio magna a Domino exercituum. Et factum est sicut locutus est, et non audierunt: sic clamabunt et non exaudiam, dicit Dominus exercituum. Et dispersi eos per omnia regna, quæ noscunt; et terra desolata est ab eis, eo quod non esset transiens et revertens; et posuerunt terram desiderabilem in desertum. LXX: Et factus est sermo Domini ad Zachariam dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens, dicens: Judicium justum judicate, et misericordiam et miserationem faciat unusquisque ad fratrem suum: et viduam, et pupillum, et pauperem non opprimatis: et malitiæ unusquisque fratris sui nolite meminisse in cordibus vestris. Et noluerunt attendere, et dederunt dorsum contemnens: et aures suas aggravaverunt, ut non audirent: et cor suum posuerunt inobediens, ut non audirent legem meam, et verba mea quæ misit Dominus omnipotens in spiritu suo, in manibus prophetarum priorum. Et facta est ira magna a Domino omnipotente, et erit sicut dixi, et non audierunt eum. Sic clamabunt, et non exaudiam eos, dicit Dominus omnipotens: et ejiciam eos in omnes gentes quas ignoraverunt: et terra desolata est post eos a perambulante et revertente, et posuerunt terram electam in solitudinem. Hæc magis volui, ista quæ sivi, quæ non facientes, captivitati estis traditi; et ^a non desolationis ac mortis quinti mensis septimique jejunium. Justum judicium judicate, ne audiat in Psalmis: *Usquequo judicatis iniquitatem, et personas peccatorum sumitis? Judicate pupillo et viduæ: humilem et pauperem justificate* (Ps. LXXXI, 2, 3), ne vobis quoque loquatur Isaias: *Qui justificant impium propter munera: et quod justum est**

Abacuc ex persona eorum qui opprimuntur, Deo faciat invidiam: Contra me factum est judicium, et Judæus accipit: ideo dissipata est lex, et non pervenit usque ad finem judicium, quia impius opprimit justum (Abac. 1, 3, 4). Nec novum putemus Dei esse præceptum, olim per Moysen ista mandaverat: *Sic magnum judicabis ut parvum: personam non accipies, et pauperis non miseraberis in judicio: quoniam Dei judicium est* (Deut. 1, 17). Misericordiam quoque et miserationes faciet unusquisque cum fratre suo. Post judicii ^b severitatem sequatur in cunctos clementia, et maxime in fratres, quos vel ejusdem sanguinis, vel unius nobiscum fidei esse perspiciamus. Viduam quoque et pupillum, de quibus nobis præceptum est: *Esto pupilli pater, et pro viro matri eorum; judicans pupillum, et justificans viduam* (Eccl. IV, 10). Et advenam et pauperem nolite calumniari, quia alterum peregrinatio, alterum egestas humilem facit. Et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo, sive ut a Septuaginta dicitur: *Et malitiæ unusquisque fratris sui non meminerit in cordibus suis* (Luc. X). Fratrem autem et proximum, vel omne hominum genus debemus accipere; quia ex uno sumus parente generati, vel eos qui domestici fidei sunt, juxta parabolam Evangelii, quæ proximum non consanguineum, sed omnes homines vult intelligi. Quod autem ante debeat ira finire, quam sol occumbat, et omnium malorum quæ ab aliis passi sumus, deleri memoria, et in multis locis legimus, et maxime in ^d Jeremia, qui ex persona Dei loquitur: *Et malitiæ proximi sui unusquisque in cordibus vestris ne memineritis. Cum ego ista præceperim, illi attendere noluerunt, et verterunt scapulam recedentem, sive dorsum contemnens, ex habitu corporis mea imperia respicientes. Solemus enim quando rugata fronte, et nare contracta contemnimus admonentes, dorsum vertere, juxta illud quod scriptum est: Verterunt ad me dorsa, et non facies suas* (Jerem. II, 27). Et aures, inquit, suas aggravaverunt ne audirent, sicut aspidis [Al. aspides] surdæ obturantis [Al. obturantes] aures suas, quæ non audiet [Al. exaudiet] vocem incantantium, et venefici incantantis sapienter. Ingraverunt enim aures suas **836** ut non audirent, et cor suum posuerunt, ut non acquiescerent legi Dei. Unde Isaias ad eos comminans loquitur: *Incrassatum est cor populi hujus, et auribus suis gravius audierunt, et oculos suos clausurunt, ne forte viderent oculis suis, et audirent auribus, et corde intelligerent, et converterentur, et ego sanarem eos* (Isai. VI, et Act. XVIII, 27).

^a Regin. ms., *captivitati estis traditi, et desolationi ac mortis. Justum judicate, ne, etc.*, cui fere Victorius concinit, inducta negandi particula.

^b Minus recte legunt vulgati libri, *Post judicii veritatem sequatur, etc.*

^c Penes Victor., *ne memineritis in cordibus vestris.*

^d Pro Jeremiæ, quod legunt omnes mss. codices, Mariannus Zachariæ nomen substituit, quia hæc verba consequentia leguntur in hoc eodem propheta, non apud Jeremiam. Nos autem imitari volumus pru-

dentiam doctissimorum virorum qui non ausi sunt in Evangeliiis nomen Zachariæ substituere, et delere nomen Jeremiæ, quod tamen fluxit in peritia veterum librorum in contextum sacrum Evangelii secundum Mattheum, cap. XXVII, vers. 9. MART. — Cum hæc non Jeremiæ, sed potius Zachariæ verba sint, quæ infra replicat S. Doctor cap. 8, corrigit hic Victorius, in *Zacharia*; cujus tametsi exemplum contra mss. fidem non sequimur, non videtur damnanda licentia.

Porro quod dicitur juxta Hebraicum : *Et cor suum posuerunt adamantem* (Al. *ut adamantem*), duritiam cordis ostendit, et cor lapideum, quod noluerint verba Dei suscipere. Adamas enim lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur סַמִּיר (שֶׁמֶרֶט), intantum durus est, ut omnia metalla confringat, et ipse non confringatur ab ullo. Unde a Græcis *indomabilis* dicitur. Ab hoc adamante induratum est cor Pharaonis, ne dimitteret populum Dei (*Exod. vii et seqq.*). Et quia habuerunt, imino posuerunt cor suum adamantem, propria voluntate cordis duritiam suscipientes, ne audirent verba Domini, quæ misit in spiritu suo, id est, in Spiritu sancto per manum prophetarum priorum, Isaïæ, Osee, et cæterorum, qui mundas habuerunt manus, quos ante captivitatem fuisse manifestum est : idcirco ad magna peccata, magna facta est indignatio, et Domini verba completa sunt, par pari referentis, ut sicut illi ambulaverunt ad eum perversi, et ipse adversum eos perversus incederet, et non audiret verba ^a inelamantium, quia et illi verba Domini surda aure contempserint. Quamobrem et dispersit eos per omnia regna quæ nesciunt, Assyriorum, et Chaldæorum, Medorum, atque Persarum, et gentium cæterarum, quæ his imperiis subjacebant, et in quarum terris disseminati sunt. Et omnis Judæa deserta est, eo quod nullum habuerit habitatorem, et non esset in ea transiens et revertens. Et terram quæ favus erat præ omnibus terris et propter abundantiam multitudinem lacte et melle manabat, verterunt in solitudinem. Possumus hæc et ad eos referre, qui in Ecclesia delinquentes, projecti sunt de terra confessionis; quia noluerunt audire Dominum, et verterunt ad eum scapulam recedentem, et aures suas aggravaverunt, et cor posuerunt ut adamantem. Et facta est super eos indignatio **837** Domini, et dispersi sunt per omnia regna vitiorum, et desolata est terra eorum, vel anima vel corpus, non habens habitatorem Dominum, nec in se spiritum revertentem. Et terra quondam desiderabilis, quæ erat hospitium Trinitatis, versa est in desertum, habitationemque draconum. Quæ plana sunt, velociter transeamus, ut in obscuris spatium disserendi sit: non enim longos florentesque tractatus in quibus plausibilis ludit oratio, sed commentarios scribimus, quorum officium est, præterire manifesta, obscura disserere.

(Cap. VIII.—Vers. 1 seqq.) *Et factum est verbum Domini exercituum, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Zelatus sum Sion zelo magno, et indignatione magna zelatus sum eam. Hæc dicit Dominus exercituum: Reversus sum ad Sion, et habitabo in medio Jerusalem: et vocabitur Jerusalem, civitas veritatis; et mons Domini exercituum, mons sanctificatus. LXX: Et factus est sermo Domini omnipotentis, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: Zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno, et furore ^b maximo zelatus*

^a Ms. Regim., *verba incantantium.*

^b Regim. ms. *furore magno, juxta Græc. μὲγάλως; et mox reversus sum, pro revertar.*

*sum eam. Hæc dicit Dominus omnipotens: Revertar ad Sion, et habitabo in medio Jerusalem: et vocabitur Jerusalem civitas vera, et mons Domini omnipotentis, mons sanctus. Quod Dominus Jerusalem, id est, Israeliticum populum in solitudine instar uxoris acceperit, et jacentem in idololatriæ sanguine, operuerit pallio suo, et amore coluerit maritali, in Ezechiele (Cap. xvi) plenius discimus, quæ postea simillam comedens, et mel, et oleum, et vestibus ornata pulcherrimis, et habens ex largitate viri omnia ornamenta gemmarum, fornicata est cum Assyriis atque Chaldæis, et audivit a Domino: Sicut despexit uxor virum suum, sic desepxit me domus Israel (Jerem. iii). Captivitati autem tradita et illusa ab amatoribus suis, et pristino decore nudata, postquam divaricavit pedes suos omni transeunti, et polluta est usque ad verticem, memor pristinae felicitatis ^c ingemit: Revertar ad virum meum priorem: quia melius mihi erat tunc quam nunc (Osee ii, 7). Quam ille suscipiens et rursum habens in conjugio, cui prius dixerat: Non irascat tibi, et zelus meus **838** recessit a te (Ezech. xvi), nunc loquitur: Zelatus sum Sion zelo magno, et indignatione magna zelatus sum eam. Quantum prius indignatus sum, quod a multis amatoribus deturpata est, et maculavit torum meum: unde, et tradidi eam amatoribus suis, nequaquam ut sub marito adulteram, sed ut scortum et vile mancipium, et in lupanaribus prostitutam: tanto nunc amplius ad eam reversus sum; quia egit poenitentiam, et ædificavit templum meum in quo habitabo in medio illius. Et vocabitur civitas veritatis, quæ antea dicebatur urbs mendacii, de qua et in Isaiâ scriptum est: Veritas dormivit (Al. dormitavit) in ea: nunc autem homicidæ (Isai. ii, 21). Vocabitur autem et mons Domini omnipotentis, mons sanctificatus, in quo templo instaurato, immolantur victimæ, cæremoniæ ordo servatur. Hæc juxta historiam. Cæterum nulli dubium est, Sion et Jerusalem, speculum et visionem pacis, posse accipi animas fidelium, quibus cum peccaverint, iratus Dominus tradit eas captivitati, ut quæ Deum per bona prosperaque non senserant, per mala sentiant et adversa. Cumque egerint poenitentiam, revertetur Dominus ad Sion, et habitabit in medio Jerusalem, quam unam atque eandem intelligimus civitatem, et in quibus ante regnabant vitiorum peccatorumque mendacia, postea Christus veritas commorabitur. Et mons Domini exercituum vocabitur mons sanctus, de quo dicitur: Qui confidunt in Domino sicut mons Sion (Ps. cxlii, 1). Et: Magnus Dominus et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri in monte sancto suo (Ps. xlvii, 1). De quo Isaias Michæasque clamitant: In novissimo dierum erit mons ^d Domini preparatus in vertice montium, et sublimis super colles, et fluent ad eum omnes populi, et properabunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Do-*

^c Fortasse verius in eodem ms. *ingemiat, pro ingemit.*

^d In aliis libris, *mons domus Domini.*

mini, et ad domum Dei Jacob (Isai. II, 2, 3; Mich. A 8). Hi tenebunt præ dierum multitudine virgas et baculos in manibus suis, et dicent ad discipulos: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in spiritu lenitatis et mansuetudinis* (I Cor. IV, 24)? Qui enim de labiis suis profert sapientiam, virga percussit virum ^b excordem. Et e contrario: *Qui parcit baculo suo, odit filium suum: qui autem diligenter corripit, diligit* (Prov. XIII, 24). Et non solum senes, sed anus quoque sedebunt in plateis Jerusalem: quas Paulus apostolico ore describens: *Honora*, inquit, *viduas quæ vere viduæ sunt*. Et in alio [Al. eodem] loco: *Vidua eligatur non minus annorum sexaginta, quæ fuit unius viri uxor, in bonis operibus habens testimonium: si eduxit liberos, si recepit hospitio, si sanctorum pedes lavit, si in tribulationibus positus ministravit, si omne opus bonum persecuta est* (I Tim. V, 5, 9, 10). Istiusmodi senes et anus sedebunt in plateis Jerusalem, et tenebunt baculos in manibus suis, et plateæ civitatis complebuntur pueris et puellis ludentibus. Isti sunt pueri et puellæ, senes, et juvenes, quos Psalmista ad cantandum Domino cohortatur dicens: *Juvenes et virgines, senes cum junioribus laudent nomen Domini* (Ps. CXLVII, 12). Et Joannes evangelista atque apostolus: *Scribo*, inquit, *vobis, pueri, quoniam dimittuntur vobis peccata propter nomen Salvatoris: Scribo vobis, patres, quia cognovistis eum qui a principio est* (I Joan. II, 12, 13). Et de his Salomon in Proverbiis loquitur: *Et det innocentibus resurtiam: puero autem juniori sensum, et intelligentiam*. Et rursus: *Audite, pueri, disciplinam patris, et attendite ut cognoscatis intelligentiam* (Prov. I, 4, 8). De his pueris, virgunculis ac puellis, et quadragesimus quartus psalmus, *Adducentur*, inquit, *regi virgines post eam*. Juxta quod scriptum est: *Exsultaverunt et lætatae sunt filie Judæ in omnibus judiciis tuis, Domine* (Ps. XCVI, 8). Quæ cum audierint ab Apostolo: *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philip. IV, 4), mentis lætitiâ gestu corporis indicabunt, et trijudante saltatu, dicent cum David: *Saltabo et ludam in conspectu Domini* (II Reg. VI, 22).

(Vers. 4, 5.) *Hæc dicit Dominus exercituum. Adhuc 839 habitabunt senes et anus in plateis Jerusalem, et a viri baculus in manu ejus præ multitudine dierum. Et plateæ civitatis complebuntur infantibus, et puellis, ludentibus in plateis ejus. LXX: Hæc dicit Dominus omnipotens: Adhuc sedebunt senes et anus in plateis Jerusalem, unusquisque in manu virgam suam retinens, præ multitudine dierum: et plateæ civitatis replebuntur pueris et puellis, ludentibus in plateis ejus.* Tanta, inquit, erit, reverso me in Sion, et habitante in medio Jerusalem, rerum omnium prosperitas, et bellorum quies atque tranquillitas, ut nullo hoste remanente, usque ad ultimam ætatem in utroque sexu senilis ætas perveniat, et trementes artus hinculo regente sustentent. Plateæ quoque civitatis impleantur pueris puellisque ludentibus. Hoc autem fieri solet, quando securitas et profunda pax urbium est, ut gaudium civitatum, lusibus et choreis [Al. choris] ætas lasciva concelebrat. Quod si referimus ad Ecclesiam, de qua dicitur: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. LXXXIX, 2): *Et: Fluminis impetus lætificat civitatem Dei: sanctificavit tabernaculum suum altissimus: Deus in medio ejus non commovebitur* (Ps. XLV, 45), quis poterit ambigere plateas Ecclesiæ, esse virtutes, in quibus sapientia agit fiducialiter et in murorum summitatibus prædicatur? Unde et ad Dominum Psalmista concludat: *Latum mandatum tuum vehementer* (Ps. CXVIII, 96). In his plateis Dominum Salvatorem sponsa perquirens, loquitur in Cantico canticorum: *Consurgam et circuibō civitatem in foro, et in plateis ejus, donec inveniam eum quem dilexit anima mea* (Cant. III, 2). Habitabunt igitur, vel sedebunt, senes et anus, de quibus scriptum est (si cui tamen placet librum recipere): *Senectus honorabilis, non multi temporis, nec numero annorum æstimabilis* (Sap. IV, 8). Cani autem sunt hominum prudentia, et senectus vita immaculata: de quibus et Dominus loquitur ad Moysen: *Constituē tecum septuaginta senes, quos ipse nosti quoniam senes sunt* (Num. XI, 16); quamobrem et ante Abraham nullus appellatus est senex, de quo scriptum legimus: *Deficiens Abraham mortuus est: nutritus in senectute bona, senex et plenus dierum* (Gen. XXV, 8). Gloria enim senum cani sunt, de quibus dicitur: *Cani hominis 840 sapientia ejus* (Sap. IV,

A 8). Hi tenebunt præ dierum multitudine virgas et baculos in manibus suis, et dicent ad discipulos: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in spiritu lenitatis et mansuetudinis* (I Cor. IV, 24)? Qui enim de labiis suis profert sapientiam, virga percussit virum ^b excordem. Et e contrario: *Qui parcit baculo suo, odit filium suum: qui autem diligenter corripit, diligit* (Prov. XIII, 24). Et non solum senes, sed anus quoque sedebunt in plateis Jerusalem: quas Paulus apostolico ore describens: *Honora*, inquit, *viduas quæ vere viduæ sunt*. Et in alio [Al. eodem] loco: *Vidua eligatur non minus annorum sexaginta, quæ fuit unius viri uxor, in bonis operibus habens testimonium: si eduxit liberos, si recepit hospitio, si sanctorum pedes lavit, si in tribulationibus positus ministravit, si omne opus bonum persecuta est* (I Tim. V, 5, 9, 10). Istiusmodi senes et anus sedebunt in plateis Jerusalem, et tenebunt baculos in manibus suis, et plateæ civitatis complebuntur pueris et puellis ludentibus. Isti sunt pueri et puellæ, senes, et juvenes, quos Psalmista ad cantandum Domino cohortatur dicens: *Juvenes et virgines, senes cum junioribus laudent nomen Domini* (Ps. CXLVII, 12). Et Joannes evangelista atque apostolus: *Scribo*, inquit, *vobis, pueri, quoniam dimittuntur vobis peccata propter nomen Salvatoris: Scribo vobis, patres, quia cognovistis eum qui a principio est* (I Joan. II, 12, 13). Et de his Salomon in Proverbiis loquitur: *Et det innocentibus resurtiam: puero autem juniori sensum, et intelligentiam*. Et rursus: *Audite, pueri, disciplinam patris, et attendite ut cognoscatis intelligentiam* (Prov. I, 4, 8). De his pueris, virgunculis ac puellis, et quadragesimus quartus psalmus, *Adducentur*, inquit, *regi virgines post eam*. Juxta quod scriptum est: *Exsultaverunt et lætatae sunt filie Judæ in omnibus judiciis tuis, Domine* (Ps. XCVI, 8). Quæ cum audierint ab Apostolo: *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philip. IV, 4), mentis lætitiâ gestu corporis indicabunt, et trijudante saltatu, dicent cum David: *Saltabo et ludam in conspectu Domini* (II Reg. VI, 22).

(Vers. 6.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Si difficile videbitur in oculis reliquiarum populi hujus in diebus illis, numquid in oculis meis difficile erit? dicit Dominus exercituum? LXX: Hæc dicit Dominus omnipotens: Si impossibile erit coram reliquiis populi hujus 841 in diebus illis: numquid et coram me impossibile erit? dicit Dominus omnipotens.* Per singula verba atque sententias quibus Israeli prospera et pro rerum magnitudine pene incredibilia promittuntur, propheta proponit: *Hæc dicit Dominus omnipotens*, alio sermone hoc loquens: *Ne putetis mea esse quæ spondeo, et quasi homini non credatis: Dei sunt promissa quæ replico. Supra dixerat, anus et senes*

^a Unus ms. S. Albini Andegavensis, quem laudat Martianæus in Notis ad Hieronymianam Latinam interpretationem, in recto vir legit, quam ipse ibi lectionem retinuit, probatque ex Hebræo idiomate.

^b Pro excordem, uno verbo, retinuit Martianæus manifesto errore duobus verbis, ex corde, cum et

Victorius antea Brixianorum codicum ope, *vecordem* restituisset, cui et illud notatum est, hoc testimonium inveniri in Græco apud LXX, Prov. X, *Ὅς ἐκ χειλῶν προφέρει σοφίαν, βάβδω τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον*, cujus loco nos in Vulgata editione legimus: *In labiis sapientis invenitur sapientia, et virga in dorso ejus, qui indiget corde.*

in plateis esse securos, et pro temporis longitudine baculos manibus retenturos, arcendas plateas hominum multitudine, pueros ac puellas quasi in festis diebus choros ducere, et exstruendam Jerusalem, atque in statum felicitatis pristinae restituendam. Hoc reliquis populi, quæ de captivitate venerant, videbatur incredibile, cernentibus urbem penitus destitutam, murorum ruinas, combustos parietes, manus Babylonias ostentare; idcirco consociat: Si vobis qui estis reliquæ captivi populi, vel difficile vel impossibile videtur esse quod spondeo, ut in diebus illis quibus ædificanda est Jerusalem, tanta felicitas sit: numquid in conspectu Domini aut difficile erit, aut impossibile, qui hæc futura meo ore promittit? *Que enim apud homines impossibilia sunt, apud Deum possible sunt* (Matth. xix, 26). Hæc persecutionis tempore in Ecclesiis Christi expleta conspeximus, quando in tantam rabiem persecutorum feritas excitata est, ut etiam conciliabula nostra destruerent, divinos libros ignibus traderent, omnes insulæ, metalla, carceres, confessorum et martyrum catenatis gregibus implerentur. Quis eo tempore crederet rursus Ecclesias construendas ab his ipsis qui ante destruxerant? non quod iidem homines fuerint, sed quod eadem regalis potestas quæ prius sedebat in insidiis cum divitiis (Psal. x), et quasi ex senatus-consulto Christi nomen conabatur extinguere, nunc expensis reipublicæ Ecclesiarum basilicas exstruat, et exaltet summa fastigia, ut non solum laquearia et tecta fulgentia auro decoret; sed parietes diversi marmoris vestiat crustis, et divinos libros quos prius tradebat incendio, nunc deauratos et purpuratos, et gemmarum varietate distinctos, in custodiam Romani veneretur status.

(Vers. 7, 8.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis, 842 et de terra occasus solis. Et adducam eos, et habitabunt in medio Jerusalem: et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum, in veritate et in justitia.* * LXX similiter. Hæc Judæorum alii dicunt, post Zorobabel et Nehemiam, ædificato templo, et muris civitatis exstructis, et statu Judaico restituto, a Machabæis et diversis principibus, qui usque ad Herodem rexere Judæam, esse completa. Alii in consummatione mundi sub Christo, quem frustra præstolantur, explenda commemorant. Nos autem et illo tempore, id est, post Zorobabel et Nehemiam, dicimus ex parte completa, et quasi in typis et imaginibus præcessisse, quando populus reductus est de captivitate, et habitavit in Jerusalem, et Dei populus appellatus est, et rursus Dominus vocatus est Deus eorum: nequaquam in mendacio et iniquitate, sed in veritate et justitia. Et nunc plenissime sub Domino Salvatore in Ecclesia, id est, in vera Jerusalem promissionem rebus expleri, maxime quia dicitur: *Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis, et de terra Occidentis*, de quibus et Domi-

nus in Evangelio loquebatur: *Multi de Oriente et Occidente venient, et accubabunt in regno caelorum cum Abraham, Isaac, et Jacob* (Matth. viii, 11). Et multo ante Psalmista promiserat, dicens: *Deus decorum Dominus locutus est, et vocavit terram. Ab ortu solis usque ad occasum, de Sion decor pulchritudinis ejus* (Psal. xlix, 1, 2). Veniet enim ex Sion qui eripiat, et avertat Iniquitates a Jacob quando ab Oriente, et Occidente incensum offertur nomini Domini in omni loco, et sacrificium mundum, nequaquam in victimis veteris Testamenti, sed in sanctitate evangelicæ veritatis, de quo incensum et alibi legimus: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo* (Ps. cxl, 2, 3). Et quod sit hoc incensum, sequens sermo demonstrat: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*. Postquam enim de virga Jesse pullulavit, qui dominaretur gentibus, et in ipso gentes sperarunt (Rom. xv), et de Oriente, et de Occidente, tam primus populus quam novissimus in Dominum crediderunt, et factus est grex unus: tunc ad lætitiã omnes provocatæ sunt nationes, et concitatæ ad gaudium, propheta dicente: *Lætantini, gentes, cum populo ejus* (Ps. xxi, 28). Juxta 843 illud quod alibi scriptum est: *Recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt coram eo universæ familiæ gentium*. Quodque sequitur: *In veritate et justitia*, hoc significat, quod veteris Legis umbra discedat, et Evangelii veritas veniat, nequaquam in justitia Judæorum, sed in justitiã Christiana: ipse enim Dominus veritas est atque justitia, de quo legimus: *Veritas de terra orta est, et justitiã de caelo prospexit* (Psal. lxxxiv, 12). Unde et in quarto decimo psalmo, justitiã simul et veritas nominantur: *Qui ambulat sine macula et operatur justitiã, et loquitur veritatem in corde suo*.

(Vers. 9.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus vestræ, qui auditis in diebus his sermones illos per os prophetarum in die quo fundata est domus Domini exercituum, ut templum ædificaretur*. Septuaginta pro Domino exercituum, *Dominum omnipotentem*, cætera similiter transtulerunt. *Ædificato templo sub Zorobabel et Jesu* (in quarto enim anno Darii regis, quarta die mensis novi, qui appellatur CASLEU, hæc universa dicuntur, quando jam templum fuerat exstructum) iidem prophetae Aggæus et Zacharias, qui ut ædificaretur, et duces et populum fuerant cohortati, nunc cohortantur eos, ut ex priorum veritate his quæ in futurum promittuntur, accommodent fidem, et confortent manus suas, nequaquam Medorum impetum et impediendum per circuitum nationum insidias formidantes: et confortentur per os prophetarum ex die quo templi fundamenta sunt jacta, usque ad diem quo superædificatum est templum, et audiant quæ sequuntur. Breviter explanamus historiam quidquid de Jerusalem, et de templo dicitur, spiritualiter ad

* Quæ deerant verba, LXX similiter, nostri mss. sufficiunt.

Ecclesiam referentes, in qua confortantur manus per bona opera, et fundantur domus, quando fidei fundamenta jaciuntur, templumque extruitur, quando multitudo credentium roboratur, et ita vivit, ut templum Dei esse mereatur.

(Vers. 10.) Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, nec merces jumentorum erat, neque introeunti et exeunti erat pax præ tribulatione: et dimisi omnes homines unumquemque contra proximum suum. **844** LXX: Quia ante dies illos merces hominum non erit in lucrum, et merces jumentorum non subsistet, et egredienti, et ingredienti non erit pax præ tribulatione: et emittam omnes homines unumquemque ad proximum suum. Septuaginta ad futurum tempus omnia retulerunt, sed melius ad præteritum, ut in Hebraico habetur, et ^a expositionis veritas approbabit. Antequam fundaretur domus Domini, et ædificaretur templum Domini, omnis labor vester irritus fuit. Et tam homines quam jumenta in agricultura, in mercimoniis, operibusque diversis, cassis conatibus frustrantur: foris adversarii, domi seditio turbabat pacem, et erat ubique ^b justitium ob bellorum frequentiam, et insidias domesticas, dum nec frater fratri exhibet fidem, et omnis est inimica propinquitas. Hunc sensum aliis verbis Aggæus propheta comprehendens ait: *Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra: antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini. Cum accederetis ad æcerum viginti modiorum, et ferent decem: et intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, et fiebant viginti. Percussit*

vos vento urente et aurigine, et grandine omnia opera manuum vestrarum, et non erat in vobis qui revertetur ad me, dicit Dominus (Agg. II, 16 seqq.): quod et in Ecclesia et in unoquoque credentium accipere possumus. Siquidem antequam domus Dei in nobis fundamenta jaciuntur, et ædificemur templum Deo, et audiamus de Apostolo; Vos estis templum Dei: et Spiritus sanctus habitat in vobis (II Cor. VI, 16), quidquid boni operis habere videhamur [Al. videamur], sive rationales, qui appellantur homines, sive simplices, qui jumenta dicuntur (*homines enim et jumenta*, inquit, *salvos facies, Domine* (Ps. xxxv, 7), mercedem non habet apud Deum, et sunt in nobis bella atque discordiæ, et ubique tribulatio et sine pace Christi, quam ad Patrem vadens, apostolus dereliquit (Joan. xiv), impleturque in nobis Domini sententia: *Inimici hominis, domestici ejus* (Mich. vii, 6). *Omnis enim frater supplantatione supplantat; et omnis amicus fraudulenter incedit, et vir fratrem suum deridet, et veritatem non loquitur, didicit lingua eorum loqui mendacium* (Jerm. ix, 4). Quod si convertamur ad Christum, et templum ejus

845 efficiamur, statim audiemus Apostolum

proclamantem: *Unusquisque accipiet propriam mercedem juxta opus suum* (I Cor. III, 8).

(Vers. 11, 12.) Nunc autem non juxta dies priores ego faciam reliquiis populi hujus, dicit Dominus exercituum; sed semen pacis erit. *Vinea dabit fructum suum: et terra dabit germen suum: et cæli dabit rorem suum: et possidere faciam reliquias populi hujus, universa hæc. LXX: Et nunc non juxta dies priores ego faciam reliquiis populi hujus, dicit Dominus omnipotens: sed pacem monstrabo. Vinea dabit fructum suum: et terra dabit germina sua: et cælum dabit rorem suum: et possidere faciam reliquias populi mei hæc omnia.* Priusquam domus Dei fundamenta jacerentur, et ædificaretur templum, merces hominum non erat, nec merces jumentorum, nec præ tribulatione et angustia pax introeuntibus, et exeuntibus, et omnes homines inter se hostili odio dissidebant. Nunc autem quia jam domus Domini fundamenta jacta sunt, et templum ædificatum est, nequaquam factam ut prius feceram his qui de captivitate Babylonia sunt reversi; sed erit ubique pax et gaudium, et ariditatem ac famem pristini temporis futura abundantia compensabit.

Vinea enim dabit fructum suum, et torcularia omnia complebuntur, terra lætis segetibus vestietur, et irrigantibus pluvii ac rore nocturno, omnia pululabunt: *universa quæ dixi, faciam reliquiis populi mei possidere: quia fundamenta domus Domini jacta sunt, et templum extractum est.* Hæc eadem et Aggæus propheta eodem tempore loquitur, qui supra dixerat: *Percussi vos vento urente et aurigine et grandine omnia opera manuum vestrarum,* postquam templi fundamenta sunt jacta: *Ponite, inquit, in corda vestra ex die ista et in futurum, a die vicesimo quarto noni mensis: a die quo fundamenta jacta sunt templi, ponite super cor vestrum. Numquid jam semen in germine est: et adhuc vinea et ficus et malogranatum et lignum olivæ non floruit? Ex die ista benedicam, et rursus morebo cælum pariter et terram* (Agg. II, 18 seqq.). Dicamus et aliter, coeptam super Ecclesia explanationem sequentes. Priusquam fidem Christi quis recipiat, et in eo Spiritus sancti

846 fundamenta jaciuntur, nullus audire poterit, est merces operi tuo. Sive ille Judæus sit, sive hæreticus, sive gentilis: quidquid boni operis fecerit, nisi in nomine Christi fecerit, mercedem sui boni operis non habebit. Videmus hæreticorum virgines, philosophorum rigorem, Judæorum in escarum varietate observantiam; et tamen diemur [Al. dicitur], juxta Aggæum, quod comedant, et non satientur: bibant, et non inebrientur: operiantur, et non calefant: et qui mercedes congregat, mittat eas in pertusum sacculum (Agg. I). Postquam vero fidem Christi recuperint, et illi et hi qui in Ecclesia fuerant peccatores, et pro magnitudine delictorum

^a Victor., et in expositionis serie veritas, etc.
^b In aliis libris *justitia*, in aliis æque male *jurium*. Notum quippe, publicum luctum, seu malum, et publici juris cessationem, *justitium* dici.

^c Verba, et vir fratrem suum deridet, ad nostrorum mss. fidem interseruntur.

^d Antea erat *faciam populi mei reliquias possidere*. Nostri mss. emendant.

captivitati hujus mundi traditi, et Babylonio igne A combu-ti, et audierint Dominum prædicantem : Spiritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : prædicare captivis remissionem, et cæcis ut videant : sanare eos qui contrito sunt corde (Isai. LXI, 2), et completum fuerit in eis illud quod per Amos dicitur : Convertam populi mei Israel captivitatem, et ædificabunt civitates dissipatas, et plantabo eos (Amos IX, 14), tunc in diebus illis orietur justitia et multitudo pacis (Psal. LXXI). Vinea dabit fructum suum, quæ dicit in Evangelio : Ego sum vitis, vos rami. Omnem ranum qui manet in me, mundat Pater, ut majores fructus afferat (Joan. xv, 8). Cumque mundati fuerint rami ejus, id est, flagella et propagines, et gemmantibus oculis spem futurorum cœperint fructuum polliceri, ut impleatur illud quod scriptum est : Vineæ florentes dederunt odorem (Cant. II, 13) : tunc pendentes botros colorabit sol justitiæ, ut missi in torcularia octavi et octogesimi tertii psalmi, qui pro torcularibus inscribuntur, Domini calcantur pede, qui ascendit de Bosor, ^a ut fundat vinum quod lætificat cor hominis. Terra quoque dabit germen suum, non arida et petrosa et plena sentium; sed terra bona quæ dat centesimum et sexagesimum et tricesimum fructum (Matth. XIII) : ut qui seminaverint in lacrymis, in gaudio metant (Psal. CXXV). Sed et cœli dabunt rorem suum, de quibus in decimo octavo Psalmo (Vers. 4) scriptum est : Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmitatem. De his cœlis in Deuteronomii **847** cantico dicitur : Lætamini, cœli cum eo (Deut. XXXII, 43), id est, cum Domino Salvatore, quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui (Rom. VIII), qui loquitur cum Moyse : Expectetur ut pluvia eloquium meum, et descendant ut ros verba mea (Deut. XXXII, 2). Resurgent enim qui erant peccatis mortui, et suscitabuntur qui jacebant in sepulcris dealbatis, quæ plena sunt ossibus mortuorum, et lætabuntur qui morantur in terra. Et quæ sit causa lætitiæ, sequens sermo demonstrat : Ros enim qui a te est, sanitas eorum est. Et hæc omnia, pacem videlicet et vinearum fructum, et terrarum abundantiam, quæ cœlorum rore succrevit, possidebunt reliquæ populi mei, de quibus Isaias loquitur : Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma essemus, et sicut Gomorra similes fuissetus (Isai. I, 9). Reliquæ enim secundum electionem gratiæ, salvæ factæ sunt : non ex operibus; alioquin non esset gratia.

(Vers. 13 seqq.) Et erit, sicut eratis maledictio in gentibus, domus Juda, et domus Israel : sic salvabo vos et eritis benedictio : nolite timere, confortentur manus vestræ. Quia hæc dicit Dominus exercituum :

^a Reg. ms. ut fundant, scilicet botri.

^b Pro cordibus, restituit Victorius manibus. Non solum enim, ait, Septuaginta, quorum hæc est interpretatio, legunt ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν : verum Hebraicum quoque, Latina editio, et ipse Hieronymus

Sicut cogitavi ut affligerem vos, cum ad iracundiam provocasset me pater vestri, dicit Dominus, et non sum misertus : sic conversus cogitavi in diebus istis, ut benefaciam Jerusalem et domui Juda : nolite timere. LXX : Et erit, sicut eratis in maledictione inter gentes, domus Juda et domus Israel : sic salvabo vos, et eritis in benedictione : confidite et confortamini in ^b cordibus vestris, quia hæc dicit Dominus omnipotens : Sicut cogitavi ut affligerem vos in eo quod me ad iracundiam provocasset pater vestri, dicit Dominus omnipotens, et non me pœnituit : sic paratus sum et cogitavi in diebus istis, ut benefaciam Jerusalem et domui Juda : confidite. Hæc post ædificationem templi futura promittit, ut sicut erant in cunctis gentibus in maledictionem et in sibilum, et in exemplum, domus Juda, et domus Israel (duæ videlicet, et decem tribus), sic cum salvatæ fuerint, et reversæ in Judæam, sint omnium benedictio. Nolite, inquit, timere adversarios rebellantes : confidite verè esse quæ per me Dominus pollicetur : **848** confortentur manus vestræ : implete opera quæ cœpistis. Causa confortationis, Domini promissio est : Hæc enim dicit Dominus omnipotens, cui nihil impossibile est, qui potest quæ promittit, implere : sicut excogitavi ut affligerem vos, et captivitati traderem, quia me patres vestri ad iracundiam provocarunt, et non sum misertus : quod LXX transtulerunt οὐ μετανόησα, hoc est, non me pœnituit, quod Hebraice scribitur עלו נאמאתי (ללא נחמתי); non sum autem misertus, ut vos captivitate corrigerem, et per omnia tormenta et flagella erudirem : sic nunc in præsentì tempore cogitavi, ut benefaciam Jerusalem et domui Juda. Et notandum quod quando irascitur, ^c maledictio sit in gentibus domus Juda, et domus Israel, id est, omnes duodecim tribus quæ captivitati traditæ sunt. Postquam autem cogitavit ut benefaciat, non facit Judæ et Israel, id est, duabus et decem tribubus, Jerusalem videlicet et Samariæ, Oollæ et Oolibæ; sed relicto Israel in captivitate, benefacit Jerusalem et domui Juda : et jungit in fine : Nolite timere, sive, confidite, eo sensu quem supra exposuimus. Super Ecclesia autem et super unoquoque credentium sic intelligi potest, quod persecutionis tempore cunctis in circuitu gentibus in maledictum, et in exemplum fuerint Christiani, quia offenderint Dominum suum : et postea sint in benedictione, quando pax reddita fuerit, et hoc omne eveniat, quia Dominus qui prius fuerat iratus, postea sit misertus Jerusalem, visioni pacis, et Judæ, quæ fidem Domini constitetur. Singuli quoque credentium, qui propter vitia ejiciuntur de Ecclesia, et traduntur Satanæ in interitum carnis (I Cor. v), ut discant non blasphemare (I Tim. I), cum egerint pœnitentiam, revertentur in pristinum statum, et

in Commentario. Confortari autem manibus, opes cœptum explere, significat.

^c Antea, maledicti sunt. Paulo post Victorius, non bene facit, pro non facit.

videbunt pacem Dei, et confessionis suæ gloriam **A** si proximus propinquus accipitur, peregrinis et possidebunt. Hoc quod scriptum est: *Non sum miserus, vel non me pœnituit, calumniantur hæretici, quasi aut crudelis, aut mutabilis sit Deus, si eum aut non pœniteat, aut pœniteat. Si enim pœniterit, dicunt eum esse mutabilem; si non pœniterit, asserunt esse crudelem. Pœnituit autem 849 Deum quod Saul unxit in regem (I Reg. xv). Et apud Ninivitas, quibus per prophetam nuntiaverat: Adhuc triduum, et Ninive subvertetur (Jonæ III, 4), qui egerunt pœnitentiam, dicitur et ipse mutasse sententiam suam, non vitio mentis improvidæ, sed ex eorum quæ male aut bene faciunt, varietate. Si enim male fecerint, comminatur: si pristina peccata defleverint, ^a miseretur: non mutatur Deus qui unus atque idem est, et mutari non potest; sed illis ex malis ad bona opera commutatis, mutat et suum ipse decretum. Qui et in Genesi loquitur: *Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est; et peccata eorum magna sunt nimis: descendens ergo videbo si juxta clamorem eorum qui venit ad me, compleant: sin autem non, ut sciam (Gen. xviii, 20, 21). Quod dixit, hoc est: Si permanserint in furore, non dederit pœna peccantibus: si desierint ab insania, mea fient cognitione dignissimi. Cognoscit autem Dominus eos qui sui sunt (II Tim. II, 19). Et Apostolus scribit ad Galatas: Sed tunc nescientes Deum (Galat. IV, 8). Cumque noverit omnes Deus, et nihil eum nec præteritorum, nec præsentium lateat, nec futurorum, impios in Evangelio nescire se dicit: *Recedite a me, operarii iniquitatis, nescio vos (Luc. XIII, 27)*. Ergo **C** et notitiam, et pœnitentiam, et iram, et indignationem et omnes affectus Dei, non humani sermonis vitio, sed divinæ majestatis sensu accipiamus.**

(Vers. 16, 17.) *Hæc sunt ergo verba quæ facietis: Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, veritatem et judicium pacis judicate in portis vestris, et unusquisque malum contra amicum suum non cogitetis in cordibus vestris, et juramentum mendax ne diligatis: omnia enim hæc sunt quæ odi, dicit Dominus. LXX: Isti sermones sunt quos facietis: Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: veritatem et judicium pacificum, et justum judicate in portis vestris, et unusquisque malum proximo suo non cogitet in cordibus vestris, et juramentum mendax ne diligatis, quia hæc omnia odi, dicit Dominus omnipotens. Promisi, me non juxta dies priores facere reliquiis populi captivorum. Et sicut cogitavi ut affligerem eos, cum me ad iracundiam provocassent patres eorum, et non sum miserus: sic nunc **B** cogitavi conversus 850 In diebus istis, ut benefaciam Jerusalem et domui Juda. Ut igitur permaneat sententia mea, et non fiat irrita pollicitatio, hæc facite quæ præcipio: Loquimini veritatem cum proximis vestris. Proximum, omne hominum genus accipiamus, quia ex uno sumus parente generati. Alioquin*

^a Verbum, miseretur, sine quo incongruus erat, aut mutilus sensus, suffecimus ex Reg. ms. in quo et defleverint, pro defleverint, legitur.

alienis mentiendum est. Hoc idem Apostolus loquitur: *Deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo (Ephes. IV, 25)*. Veritatem, inquit, et judicium pacis judicate in portis vestris. In judicio prima sit veritas atque justitia; deinde sequitur misericordia. Hoc est enim judicium pacis, ut propositum judex habeat pacificare discordes, juxta illud Evangelii: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur (Matth. V, 9)*. Quodque sequitur: *In portis vestris, illi prophético congruit: Oderunt in portis corripientem, et verbum sanctum abominati sunt (Amos V, 10)*. Et in alio loco: *Non confundentur cum loquentur inimicis suis in porta (Ps. CXXIX, 6)*. David quoque judicabat in portis, quando Absalon veritatem judicii reprobans, patri tendebat insidias (II Reg. XIX). Et quæritur quare apud Judæos in portis locus fuerit judicandi. Ne cogèrentur agricolæ intrare urbes, et aliquod subire dispendium, judices in portis residebant, ut tam urbanos quam rusticos in exitu et introitu urbis audirent, et finito negotio, unusquisque festim ad sedes proprias reverteretur. *Et malum, inquit, contra amicos vestros ne cogitetis in cordibus vestris: רַאֲהֵן (רַעֲוִי), quod omnes voce consona רַעֲוִי, id est, malitiam interpretati sunt, dupliciter accipere possumus, et pro afflictione, et pro malo. Pro afflictione: Si est malitia in civitate quam Dominus non fecerit (Amos III, 6). Et: Sufficit diei malitia sua (Mat. VI, 34)*. Pro malo in Jona propheta loquitur Deus: *Ascendit clamor malitiæ eorum ad me (Jonæ I, 2)*. Et in Apostolo legimus: *Repleti omni iniquitate et malitia (Rom. I, 29)*. Utrouque igitur modo nec affligit amicum suum, nec malum adversum eum cogitat in corde, qui sanctus est. *Et juramentum, ait, mendax ne diligatis: præcipiente Domino in Evangelio: Ego autem dico vobis, ut non juretis penitus, sed sit vester sermo, est est, non non (Mat. V, 34)*; qui enim non juraverit, nunquam poterit pejorare. **851** Qui jurat, audiat illud quod scriptum est: *Non assumes nomen Domini Dei tui super re vana (Exod. XX, 7)*. Omnia hæc sunt quæ odi, dicit Dominus: juxta Malachiæ verba dicentis: *Et omnia quæ oderam, faciebatis (Mala. II, 13; sec. LXX)*. In præceptis quæ ad vitam pertinent, et sunt **D** perspicua, non debemus quærere allegoriam, ne juxta Comicum, nodum quæramus in scirpo (*Plautus, Men. II, 1*).

(Vers. 18, 19.) *Et factum est verbum Domini exercituum ad me dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Jejuniium quarti, et jejuniium quinti, et jejuniium septimi, et jejuniium decimi erit domui Juda in gaudium et in lætitiā, et in solemnitates præclaras: veritatem tantum, et pacem diligite. LXX: Et factus est sermo Domini omnipotentis ad me, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens. Jejuniium quartum, et jejuniium quin-*

^b In eodem ms., cogitare conversus sum in rebus istis.

lum, et jejunium septimum, et jejunium decimum. **A** Januarius dicitur, eo quod janua anni sit atque principium, Ezechiel in captivitate positus audivit, et cunctas populos captivorum quinto mense templum esse subversum, quod plenissime in eodem propheta cognoscimus. Hoc est igitur omne quod dicitur: Dies planctus et jejuniorum quos hactenus habuistis in lectum, sciatis vobis, quia cogitavi ut benefaciam Jerusalem, et domui Juda, in lætitiā et gaudium, et solemnitates, esse vertendos: ita dumtaxat si veritatem diligatis et pacem. Juxta *Isaia*, quia tunc jejunamus, quando sponsum auferitur a nobis (*Luc. v*), et non meremur ejus habere presentiam, cum reversus fuerit Dominus ad nos, **853** et cogitaverit ut benefaciat nobis, omnis tristitia vertetur in gaudium; et fames pristina sermonis Dei, presentia doctrinarum ejus, et cœlestis panis saturitate, pensabitur.

(Vers. 21, 22.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Usquequo veniant populi, et habitent in civitatibus multis, et vadant habitatores unus ad alterum, dicentes: Eamus et deprecemur faciem Domini, et queramus Dominum exercituum. Vadam etiam ego, et venient populi multi, et gentes robustæ ad querendum Dominum exercituum in Jerusalem, et deprecandum faciem Domini. LXX: Hæc dicit Dominus omnipotens: Adhuc venient populi multi, et habitatores urbium multarum; et congregabuntur qui habitant civitates in una civitate, dicentes: Eamus ut deprecemur faciem Domini, et queramus vultum Domini omnipotentis. Vadam etiam ego, et venient populi multi et gentes plurimæ, ut querant faciem Domini omnipotentis in Jerusalem, et ut deprecetur faciem Domini. Jejunium quarti, et quinti, et septimi, et decimi mensis in solemnitates optimas commutabitur, intantum ut civitates Judæ quæ prius deserta erant, frequenti habitatore celebrentur: et una civitas pergat ad alteram, et se mutuo confortentur, et dicant: quia per hos septuaginta annos viæ Sion luxerant, eo quod non esset qui iret ad solemnitatem, omnes portæ ejus deserta, et sacerdotes illius gementes: nunc pace reddita, pergamus Jerusalem, in qua lege præceptum est, ut victimas immolemus, et ter in anno omne masculinum nostrum appareat in conspectu Domini (*Exod. xxii*), et dicente altera ad alteram: Eamus et deprecemur faciem Domini, et queramus Dominum omnipotentem, respondebit altera civitas: Vadam etiam ego: quo tempore venient populi multi et*

Titus, in unum confundere, cum inter expugnationem Bethel, et Jerosolymorum incendium, anni supra sexaginta intercesserint.

^d Alterum hic nec minus grave obtinebat in hactenus vulgatis libris mendum, in quibus, *Titus Anno Rufo* legebatur, pro *Turannio Rufo*, quod ad historiam veritatem restituere non dubitavimus. Turannius scilicet, non Titus Annius appellabatur, qui aratrum Jerosolymis impressit, cujus meminerit etiam vetustissimi Judæorum, ut *Sanhedrin* cap. 7 et alibi, מדרגים רופס חרש הויכל, *Turannus Rufo aravit templum.*

^e Voces et *quinti* in nostris mss. et Victorii editi non sunt.

^a Regin. ms., et *lætabinini*, juxta Græcæum εὐφραβίνων.

^b Indicitur die 17 Tamuz: et quod infra exponitur jejunium quinti die nona mensis Ab. Huc porro referendus Philastrius cap. 148, et Seldenus de anno civili Judæorum cap. 8.

^c Hactenus obtinuit in editis æque ac mss. libris *Bethel*, quæ civitas nec a Tito aut Vespasiano capta est, neque in expugnatione Jerosolymorum locum habuit. Repositum est adeo unius mutatione litterulæ *Bether*, quæ urbs expugnata sub Adriano est in rebellionē Judaicā, quam movit Barchochebas. Nec dubium, si fidem historiae spectes, quin ita ab Hieronymo scriptum sit, *Bether*: tametsi videatur ipse, duplex bellum, alterum sub Adriano, alterum sub

gentes innumerabiles et robustæ, ut sacrificia in Jerusalem offerant Domino exercituum, et deprecantur faciem ejus. Appropinquat enim Dominus his qui non tentant eum, et ostendit faciem suam his qui non sunt increduli (Sap. 1). Qui viderit Filium, videt et Patrem (Joan. xiv); et imago est Dominus atque Salvator Dei invisibilis: non quod Filius visibilis sit, et invisibilis Pater; sed quod Filio nominato, sentiatur Pater. Nequaquam enim Pater, si non habet Filium. Unde et ipse loquitur in Evangelio: **854** *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus* (Joan. xvii, 6). Quod de Jerusalem et Zorobabel, sive post Zorobabel, diximus, rectius et plenius refertur ad Christum, et Jerusalem, quæ intelligitur Ecclesia: et tunc de terrarum toto orbe, et populos, et gentes ad offerenda in templo Domini sacrificia concursuras. Persecutionis quoque tempore, ut ante perstrinximus, magistri et sacerdotes Ecclesiæ audacter captivis et credentibus repromittant, quod rursus ædificandæ sint *ἡσυχίας* et pacis reddenda tranquillitas, et in Ecclesiis facies Domini deprecanda. Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 23.) *Hæc dicit Dominus exercituum: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, et apprehendent fimbriam viri Judæi, dicentes: Ibimus vobiscum: audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.* LXX: *Hæc dicit Dominus omnipotens: In diebus illis si apprehenderint decem viri de omnibus linguis gentium, et tenuerint [Al. tetigerint] fimbriam viri Judæi, dicentes: Ibimus tecum, quia audivimus quod Deus vobiscum est.* Quidam ex Judæis hæc sub Zorobabel, et post Zorobabel dicunt esse completa. Alii in futurum tempus, differunt, quando Christum sperant esse venturum. Nos autem in adventu Domini Salvatoris, quando de Maria natus est Virgine, et rectius et verius intelligimus. Denique scriptum est: *Usquequo veniant populi* (Zach. viii, 20)? Quando dicitur, *usquequo*, non de præsentis tempore significat, in quo erant Zorobabel et Jesus; sed de futuro, quando venient populi multi et gentes robustæ, ut quærant Dominum exercituum in Jerusalem, et deprecantur faciem Domini. In illo igitur tempore, et in illis diebus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, fimbriam viri Judæi, dicentes: *Ibimus vobiscum: audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.* Et in Isaia legimus: *Apprehendent septem mulieres virum*

A *unum, dicentes: Panem nostrum comedimus, et vestimentis nostris operiemur: tantum vocetur [Al. invocetur] nomen tuum super nos: aufer opprobrium nostrum* (Isai. iv, 1). Quæ igitur ibi septem mulieres appellantur, id est, Ecclesiæ, quarum numerus et in Paulo apostolo continetur: ad septem enim scribit Ecclesiæ, ad Romanos, ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, **855** ad Thessalonicenses. Et in Joannis Apocalypsi in medio septem candelabrorum (Apoc. 1), id est, Ecclesiarum, Ephesiorum, Smyrnenisium, Pergamenorum, Thyatirenorum, Sardensium, Philadelphensium, Laodiceorum varietate (Al. veritate), et auro purissimo Dominus accinctus ingreditur: nunc in propheta Zacharia decem nominantur, quas requisivit et Dominus, ut si invenisset in Sodomis et Gomorrbis, Adama et Seboim, eas de interitu liberaret. Iota enim littera, ex qua sumit nomen Salvatoris exordium, non solum apud Græcos, sed et apud Hebræos, denarium numerum significat. Et hoc mystico sermone monstratur, quod omnes qui censentur vocabulo Christiano, quos et Dominus septem millia tempore persecutionis Jezabel et fugæ Eliæ reliquisse se dicit, qui non curvaverunt genua ante Baal (III Reg. xix), et in mensuram viri perfecti venerint ex omnibus linguis et nationibus, apprehendent fimbriam viri Judæi, id est, Domini Salvatoris, de quo et in Psalmis dicitur: *Juda rex meus* (Ps. lxxix, 9). Et: *Judas, te laudabunt fratres tui.* Et rursus: *Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse erit expectatio gentium* (Gen. xlix, 8, 10): *Erit enim radix Jesse: et qui exsurrexerit ut dominetur gentibus, in ipso gentes sperabunt* (Isai. xi, 10). Cumque apprehenderint eum, cupient ejus hædere vestigiis; quoniam Deus cum eo sit. Vel certe ex omnibus linguis et nationibus quicumque crediderint, apprehendent virum Judæum, apostolos qui ex Judæis sunt et dicunt: *Eamus vobiscum: audivimus enim per prophetas, et omnium Scripturarum voce cognovimus, quod Dei Filius Christus Deus et Dominus sit vobiscum.* Ubi manifestissima prophetia est, et de Christi atque apostolorum ejus prædicatur adventu, et fide universarum gentium, nihil amplius requiramus. Quod autem numerum septem millium ad Christianorum nomen diximus pertinere, supputa Græce **856**

^a Hic locus multum torsit Marianum Victorium, ut ipse fatetur in suis annotationibus; eumque Erasmus legisset *ἑπτὰκις χιλίους χριστιανούς*, ille restituit *ἑπτὰκις χιλίους et χριστιανούς*. Ego vero non multum sudavi in hoc restitutionis opere, quia veram et germanam lectionem reperi in nostris codicibus mss. ad hunc modum positam, ΕΠΤΑΚΙΣ ΧΕΙΛΙΟΥΣ ΕΤ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ, quæ ipsissima est Mariani restitutio, præter pauca elementa quæ desunt in prima voce et ultima apud eundem Marianum. Porro voces *ἑπτὰκις χιλίους* efficiunt apud Græcos numerum 1946, quem etiam conficit vox *χριστιανούς*, quæ sic legitur in manuscripto monasterii S. Cygiranii, in quo omnes voces Græcæ perfectæ sunt cum numero elementorum. In aliis *χρι-*

στιανούς scriptum reperi, quod idem est ad summam numeri 1946. Male itaque restitutus est locus a Mariano, qui pro 1946, tantum 1941 voluit computare. MART.—Notatum probe Victorio et Martiano, eundem debere numerum Græce reddere duas ex una parte voces, *ἑπτὰκις χιλίους*, quem ex alia reddit vox *χριστιανούς*: hocque uno dissentiunt, quod iste ut summam utrinque conficiat 1946, *ἑπτὰκις* legit et *χριστιανούς*: ille 1941 dumtaxat supputans, *ἑπτὰκις et χριστιανούς* scribit. Re autem ipsa non hic aut ille de industria numerus captatur ab Hieronymo; sed Græcarum dictionum in supputationis summa conformitas. Præferenda fuit hæc Victorii lectio, quam et mss. nostri afferunt: imo nec erat necesse *χιλίους* Æolice, ut aiunt, pro *χιλίους*, scribere, quod-

numerum summamque reperies, id est, mille non-
gentos quadraginta et unum. Sed et parabolam de-
cem virginum in Evangelio (*Matt. xxv*), quas in sen-
sibus carnis et spiritus interpretatur, si oleum ho-
norum operum suis lampadibus præpararint, et qui-
narium numerum duplicaverint, ut sint sanctæ (juxta
Apostolum) corpore et spiritu, ad hujus numeri re-
ferunt sacramentum. Decem quoque civitates, quas
qui corporis sensus optime gubernarit, numero du-
plicato, accipiet in futurum (*Luc. xvi*).

(Cap. IX. — Vers. 1.) *Onus verbi Domini in terra
Adrach, et Damasci requiei ejus: quia Domini est
oculus hominis, et omnium tribuum Israel. LXX: As-
sumptio verbi Domini in terra Adrach [Al. Sedrach]
et Damasci sacrificii ejus, quia Dominus respicit ho-
mines, et omnes tribus Israel. Omnis hæc Visio sive
pondus et onus verbi Domini, ut interpretatus est
Aquila, ad vocationem gentium, et extructionem
Ecclesiæ pertinet. Et est ordo verborum: Assumptio
verbi Domini, acuti in peccatores, mollis in justos:
ADRACH (אדרך) quippe hoc resonat ex duobus integris
nomen compositum: AD, acutum, RACH, molle, tene-
rumque significans: et non ut male a quibusdam legi-
tur, Sedrach. Quidam Adrach referunt ad populum
Judæorum, Damascus ad vocationem gentium.
Unde populus, sive assumptio verbi Domini fit in
terra Adrach super quam et austeritatem suam Do-
minus exercuit et clementiam (*Isai. xi, 10, sec. LXX*).
Austeritatem in eos, qui credere noluerunt: clem-
entiam in illos, qui cum Apostolis sunt reversi.
Damascus autem propter requies Domini est, juxta
illud quod scriptum est in Isaia: *Et erit requies ejus
honor. Siquidem antequam sciret puer eligere bonum
aut malum, et vocare patrem et matrem, accepit virtu-
tem Damasci et spolia Samariæ (Isai. viii, 4)*. Unde
et Damascus in linguam nostram vertitur, sanguinem
bibens aut sanguis ciliciei, ut prior interpretatio cruen-
tum populum significet; secunda, crudelitati ejus
857 pœnitentiam copulatam. Quodque sequitur:
*Quia Domini est oculus hominis et omnium tribuum
Israel*, sic edisserunt: Idcirco templum Dei de utro-
que populo construendum est, id est, et de terra
Adrach, et de Damasco requie ejus: quia Dominus
est, quicumque et de gentibus respicit Deum, et sper-
rat in eum, et de cunctis tribubus Israel: sive, juxta
LXX, quia Dominus æqualiter cunctos homines re-
spicit, et universas tribus Israel. Dicamus et aliter:
in terra Adrach onus verbi Domini est, et pondus
gravissimum. In Damasco autem victimæ ejus et sac-
rificium, quia Dominus et gentium fidem et Cir-
cumcisionis perfidiam absque acceptione ulla respi-
cit personarum, et est æqualiter omnium Deus: aliis*

que magis displicet, *χριστιανός*, pro *χριστιαν-
ός*. Si enim e juxta orthographiæ leges ab utroque
verbo eximas, par ipse numerus prodibit, 1941, quem
et in Latino duo nostri præferunt mss., idque unum
est, quod S. Pater argute præteadit ex numeri con-
formitate, ut septem hominum millia, qui non car-
naverunt genua ante Baal, Christianos significare,
demonstret. Cæterum non ignoramus in hisce ge-

sententiæ suæ grave pondus imponens, et in aliorum
sede requiescens. Judæi hæc omnia in adventu
Christi, quem sibi ultimo tempore repromittunt,
dicunt esse complenda, et terra Adrach, et Damas-
cus, et Emath, et Tyrus, et Sidon, et Ascalon, et
Gaza, Accaron quoque et Azotus et Philistiim,
potentissimo regi colla submittant, et ei serviant
habitanti in Jerusalem: nullusque audeat elevare
contra Israel manum, pacatis omnibus per circui-
tum. Quæ nos universa spiritualiter in adventu Do-
mini et in Ecclesia ejus transacta convincimus.

(Vers. 2 seqq.) *Emath quoque in terminis ejus, et
Tyrus et Sidon: assumpserunt quippe sibi sapientiam
valde. Et ædificavit Tyrus munitionem suam, et co-
accervavit argentum quasi humum, et aurum ut lutum
platearum. Ecce Dominus possidebit eam, et percutiet
in mari fortitudinem ejus, et hæc igne devorabitur.
LXX: Emath in finibus ejus Tyrus et Sidon: quo-
niam sapientes fuerunt nimis, et ædificavit Tyrus
munitionem suam, et congregavit argentum ut humum, et
aurum ut lutum viarum. Propterea Dominus posside-
bit eam, et percutiet in mari fortitudinem ejus, et ipsa
in igne concremabitur.* ^a Emath, quæ interpretatur
χόλος, id est, indignatio, ipsa est quæ ab Antiocho
Ἐπιφανί, Epiphaniæ nomen accepit, et nunc Syria
Cœles est civitas. Et hæc igitur, et Tyrus et Sidon
erunt in terminis 858 Damasci, sive in terminis
terræ Adrach, ut credant in Dominum Salvatorem,
cui a Patre dictum est: *Postula a me, et dabo tibi
gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam termi-
nos terræ (Ps. ii, 8)*. Hujus Tyri filiz, id est, anime
Christo credentium, deferent regi munera, ut im-
pleatur quod scriptum est: *Adorabunt eum filie
Tyri in muneribus (Ps. xlii, 13)*. Cumque urbs Dei
Ecclesia fuerit extructa, de qua Psalmista decantat:
Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Ps. lxxxvii, 3),
statim sequentur et cætera: *Ecce alienigenæ et Ty-
rus et populus Æthiopum, isti nati sunt tibi (Ibid., lvii,
4)*. De alienigenis in duobus psalmis dicitur: *Mihi
alienigenæ serviunt, sive subjecti sunt. De Æthiopi-
bus in propheta legimus Sophonia: Trans flumina
Æthiopiæ inde ferent dona mihi (Soph. iii, 10)*. Et in
Psalmo: *Æthiopia præveniet manus ejus Deo (Ps.
lxxvii, 53)*. De Tyro autem Evangelium loquitur:
*Væ tibi, Chorozaïm; væ tibi, Bethsaida; quoniam si in
Tyro et Sidone factæ essent virtutes quæ factæ fue-
runt in vobis, olim forsitan in sacco et cinere pœnitenti-
am egissent (Mat. xi, 21)*. De Tyri et Sidonis fili-
bus illa mulier Chananæa Syrophœnissa, cujus filia
male se habebat a dæmonio, occurrit Domino Sal-
vatori (*Marc. vii*); et Tyriorum ac Sidoniorum fidei
primitias dedicavit, ut quæ tempore Christi non

mantia lusibus, et plus aliquid dicere: ut est illud
quod Menasse Ben Israel docet, *Sæpe ad numerum,
quem verbi alicujus litteræ faciunt, unitatem adjici,
quam vocent כולל* (id est, universum) quia pro tota
voce ponatur.

^a Nomen Emath, quod deerat, utpote contextui
necessarium, ex Regiæ ms. suffecimus.

crediderant, quia necdum viderant signa atque virtutes, postea viderent per apostolos et crederent, essentque beatitudinis illius compotes, quam Dominus reprobavit, dicens: *Beatiore qui non viderunt et crediderunt* (Joan. xx, 29). Tyrus autem et Sidon (quarum altera *συνοχή*, id est, *angustia*: altera *διψομα*, id est, *venatio*, interpretatur) intantum sibi sumpsere sapientiam, ut sophismatibus suis et dialecticorum retibus et sophistarum texturis, quas munitiones, Scriptura commemorat, proponeret Tyrus aenigmata Salomoni, id est, regi pacifico, et argentum suum, nitorem videlicet eloquentiae, et aurum, sensuum calliditatem, instar pulveris et luti quod in plateis ac viis est, congregaret, ut regnum idololatriae quod munierat, possideret. Sed adversus has munitiones Apostolus loquitur: *Nam arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum*: 859 *cogitationes destruentia, et omnem altitudinem extollentem se adversum scientiam Dei* (II Cor. x, 4, 5). Et sub persona Ninive quae interpretatur *ornata*, vel *pulchra* (nihil enim mundo ornatus est), Dei per prophetam contra mundi homines sermo dirigitur: *Et tu inebriaris, erisque despecta, et quares auxilium ab inimico: omnes munitiones tuae sicut ficus cum grossis suis: si concussae fuerint, cadent in os comedentis*. Et Tyrum igitur et Sidonem Dominus possidebit, cum ante percusserit fortitudinem earum in salissimo et amarissimo mari hujus saeculi, et ne quid in eis pristinae remaneat sapientiae, id est, tumentis stultitiae, per quam sibi inbecillas munitiones, et argentum et aurum luto similia compararunt, igne eas excoquet et mundabit ad purum, de quo Salvator loquitur in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram, et quam volo, ut ardeat* (Luc. xii, 49), juxta illud quod in Marco scriptum est: *Omnis igne salietur* (Marc. ix, 48).

(Vers. 5 seqq.) *Videbit Ascalon, et timebit, et Gaza, et dolebit nimis: et Accaron, quoniam confusa est spes ejus, et peribit rex de Gaza, et Ascalon non habitabitur. Et sedebit separator in Azoto, et disperdam superbiam Philistinorum. Et auferam sanguinem ejus de ore ejus, et abominationes ejus de medio dentium ejus, et relinquetur etiam ipse Deo nostro, et erit quasi dux in Juda, et Accaron quasi Jebusaeus. Et circumdabo domum meam ex his qui mihi militant, euntes, et revertentes, et non transibit super eos ultra exactor: quia nunc vidi in oculis meis*. LXX: *Videbit Ascalon, et timebit: et Gaza, et dolebit nimis: et Accaron, quoniam confusa est de spe sua, et peribit rex de Gaza, et Ascalon non habitabitur. Et habitabunt alienigenae in Azoto: et destruam injuriam alienigenarum, et auferam sanguinem eorum de ore illorum, et abominationes eorum de medio dentium illorum, et remanebunt et isti Deo nostro, et erunt ut *χλιαρχος*, id est, *tribunus in Juda: et Accaron sicut Jebusaeus,**

^a Victor., et dialecticae retibus et *συναρτων* (sic) texturis.

^b Non repetit hic Regim. ms. nec Vict. nomen Tyrus.

et ponam in domo mea elevationem, ut nemo pertrans-eat, sive revertatur, et nequaquam superveniat eis ultra abactor et eminans: quia nunc vidi in oculis meis. Ascalon interpretatur *ignis ignobilis*, sive *ponderata* [Al. *pondera*]: *Gaza, fortis*, aut *imperium*: *Accaron, sterilis*, sive *eradicata*: *Azotus, quae Hebraice dicitur ES-DOD (צדוד), ignis generans*, aut *ignis patrum*, vel *ignis mamillae*: *Jebusaeus, conculcatam* 860 *sonat*. Nominum expressinus etymologiae, ut sensum breviter percurramus. Videas Ascalon et Gaza et Accaron, quod Emath esset in finibus Damasci, et Tyrum et Sidonem, postquam percussae sunt in circuitu, et omne earum fenum, ligna, et stipula incendio conflagravit, possessas esse a Domino, et ipsae timore ac dolore et confusione perterritae, coeperunt sperare meliora. Denique Ascalon, in qua erat prius diabolus, *ignis ignobilis*, et usque ad mensuram ac pondus venerat peccatorum, pavore contremuit, eo quod habitatores habere desiverit. Et Gaza doluit nimis, agens poenitentiam scelerum pristinorum, quae quondam fortis ac dura fuerat indomabilis, et sibi regnum omnium promittebat, eo quod rex ejus et princeps, sermo contrarius et potestas inimici, suum perdidisset imperium. Accaron quoque sterilis, quia absque Lege et notitia Dei filios non habebat, eradicata est, ut audiret illud propheticum: *Latare, sterilis; quae non parit, erumpe et clana, quae non parturit: quoniam plures filii desertae magis, quam ejus quae habet virum* (Isai. lvi, 1). Cumque Ascalon et Gaza et Accaron fuerint perterritae, et doluerint, eo quod vel habitatores non habuerint, vel regem perdidissent, vel spes eas [Al. earum] frustrata sit pristina, alienigenae sedebunt in Azoto, ubi ignis generat, quem Dominus misit super terram, et ardere desiderat (Luc. xii). Ipse enim baptizatus in Spiritu sancto et igne (Math. iii), ubi fratruelis et patruus est ἀδελφιδούς [Al. ἀδελφιδός] καὶ πατέραδελφός, quem in Cantico canticorum sponsa desiderat: ubi ignis mamillae est et largissimi uberis, de quo in eodem Cantico legimus: *In medio uberum meorum commorabitur* (Cant. i, 12). Et in Apostolo: *Luc vobis potum dedi non escam* (I Cor. iii, 3). Pro eo quod juxta LXX diximus: *et habitabunt alienigenae in Azoto*, in Hebraeo legitur, *habitabit*, vel *sedebit* ΜΑΝΖΕΡ (מנזר) in Azoto, pro quo nos posuimus, *et sedebit separator in Azoto*. Separatorem Dominum intellige, qui frumentum a paleis separet (Math. iii et xiii), et pisces bonos a piscibus malis, et argentum et aurum a sordibus scoriae discernat. Cumque hoc fecerit, promittit et caetera: *Disperdam injuriam, vel superbiam Philistinorum*. Pro quibus LXX *alienigenas* transtulerunt. *Philisthim* interpretantur in lingua nostra, *cadentes poculo*: 861 *quod de calice biberint Babylonis, et inebriati corruerint*. Ili itaque tempore vocationis gentium et adventus Christi non

^c Confer quae superius observamus ad Sophon. cap. ii, col. 699, not.

habebunt superbiam, seif humilem et mansuetum sequentur Jesum. Et auferet de ore eorum sanguinem, verba blasphemiae et abominaciones, idolorum cultum, et esum eorum quæ immolata sunt idolis, de medio dentium corium : ut postquam hæc ablata fuerint, ipsi Philistinim, hoc est, alienigenæ relinquuntur Domino, et sit dux in Juda, id est, in populo Dominum consistente, ut prior populus qui erat in capite, vertatur in caudam, et novissimus qui erat in cauda, in caput transeat; et Accaron sterilis quondam, et idcirco, eradicator, sit quasi Jebus, id est, quasi Jeru-salem. Hæc enim civitas tribus nominibus appellatur, *Jebus*, *Salem* et *Jerusalem*. Et circumdabo, inquit, domum meam, hoc est, Ecclesiam, ex his qui militant mihi, id est, ex his qui mihi serviunt in variis ministeriis, et ad meum imperium huc illucque discurrunt, euntes et revertentes. Sive : Circumdabo domum meam angelorum præsidio, de quibus et in alio loco scriptum est : *Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos* (Ps. xxxiii, 8) : ut non sit qui vadat et revertatur, hoc est, qui insidias meo populo molitur. Nec transibit super eum ultra exactor, de quo dicit Isaias : *Cessavit exactor* (Is. xiv, 5) : vel certe, ἔξελκύων, id est, foras educens, et victos in captivitatem trahens : quia oculis suis, quos prophetas et omnes sanctos intelligere possumus, vidit Dominus vocationem gentium et Ecclesiae securitatem.

Exsulta satis, filia Sion; jubilâ, filia Jerusalem : Ecce rex tuus veniet tibi, justus et salvator : ipse pauper et ascendens super asinam, et super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, et equum de Jerusalem, et dissipabitur arcus belli, et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. LXX : *Gaude vehementer, filia Sion; prædicta, filia Jerusalem : Ecce rex tuus veniet tibi justus, et salvans, ipse mansuetus et ascendens super subjugatent et pullum novum, et disperdet quadrigas ex Ephraim, et equum 862 de Jerusalem, et disperdet arcus pugnantium et multitudinem, et pacem ex gentibus, et dominabitur a ab aquis usque ad mare, et a fluminibus usque ad exitus terræ.* Hanc prophetiam Evangelistæ scribunt esse completam, quando Dominus ingressus est Jerusalem, sedens super asinam et pullum asinæ, et puerorum cum palmarum ramis occurrit turba, clamantium : *Benedictus qui venit in nomine Domini : hosanna in excelsis* (Mat. xxi); et increpantibus Pharisæis, cur non corripere clamantes pueros, respondit : *Non legistis : Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* (Ps. viii, 3) ? Exsultat ergo Sion et jubilat Jerusalem, una atque eadem civitas (Sion enim arx est Jerusalem) quia venit ei rex suus, qui omnium prophetarum vaticiniis re-promissus est : Justus et ipse, *Salvator*, id est, *Jesus*, sicut angelus interpretatus est, loquens ad Virginem : *Et vocabitur Jesus, quia*

^a Regim. ms., *dominabitur aquis usque ad mare, et flumina exitus terræ, juxta Græcum in plerisque exemplaribus, καὶ κατὰ ῥῆσι ὑδάτων ἕως θαλάσσης, καὶ*

ipse salvum faciet populum suum a peccatis suis [Al. eorum] (Mat. i, 21). *Pauper* quoque, sive, ut LXX transtulerunt, *mansuetus*, qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est, et dicit in Evangelio : *Discite a me, quoniam mansuetus sum, et humilis corde* (Mat. xi, 29). Et, ascendens super asinam subjugalem, sive super pullum novum, utrumque videlicet populum, Circumcisionis et Præputii, quorum prior gravissimum Legis portaverat jugum, sicut in Actis apostolorum scriptum est : *Nec nos, nec patres nostri potuerunt portare grave Legis jugum* (Act. xvi). Unde et Paulus scribit ad Galatas qui circumcisci volebant : *State, et nolite iterum jugo servitutis contineri* (Galat. v, 4). Pullus autem novus, gentilium multitudo, frena non habens Legis, nec rectus ab aliquo, sed semper in præcipitiis et in voraginibus idololatriæ elisus atque contractus, Domini sessione didicit ambulare et rectam viam ingredi. *Et disperdam*, inquit, *quadrigam ex Ephraim*. Adhuc ex Dei Patris persona dicitur, quod quadriga, sive currus, ex Ephraim pereat, et equus de Jerusalem. Et interim secundum litteram hæc loquitur : Non erunt prælia, omnibus Christi adventu et nativitate pacatis. Porro secundum altiore intelligentiam, Ephraim refertur ad hæresum multitudinem, quæ interpretatur *καρποπορία*, 863 id est, ubertas et frugum abundantia, de quibus scriptum est in septuagesimo septimo psalmo : *Filii Ephraim intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli*. De his quadrigis et curribus [Al. aurigis] legimus : *Ii in curribus et hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus : ipsi obligati sunt et ceciderunt, nos autem surreximus et erecti sumus* (Ps. xii, 8, 9). Equus qui disperditur de Jerusalem, ille est de quo legimus : *Fallax equus in salutem* (Ps. xxxii, 17). Et in Jeremia, qui luxuriæ vacabant et libidini, audiunt : *Equi insanientes in feminas facti sunt mihi : unusquisque ad uxorem proximi sui hinciebat* (Jer. v, 8). Unde revocantur ad pœnitentiam, dicit Psalmographo : *Nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus* (Ps. xxxi, 9). Cumque disperdiderit Deus currus Ephraim et equum de Jerusalem, qui de istiusmodi equis et curribus fuerat liberati; transferentur in Domini servitatem, et edificentur Cherubim, et de ipsis dicitur : *Currus Dei decem millium multiplex, millia lætantium* (Ps. lxxvii, 18). Et : *Equitatu meo in curribus Pharaonis assinilavi te, proxima mea* (Cant. i, 8). Et : *Ascende equos, et equitatio tua salus* (Abac. iii, 8). Dissipabitur arcus belli, ut non mittantur ignita jacula, quæ voluptuosorum possint corda percutere. Et loquetur pacem gentibus, de quibus scriptum est : *Ipsa erit expectatio gentium* (Gen. xlix, 10). Et rursum : *Super ipsas gentes sperabunt* (Isai. xi). Et : *Potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ* (Ps. lxxi, 8). Hoc non est extenuandum per allegoriam; sed credendum vere esse completum, secundum

ποταμῶν διὰ ὅλης γῆς.

^b Religit Victor. ad Græc. textum, et Latinitationem, *Ascendes super equos tuos, etc.*

dum illud quod legimus : *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. II, 8)*. In septuagesimo quoque primo psalmo sub persona Salomonis et veri pacifici dicitur : *Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terræ terminos (Vers. 8)*.

(Vers. 11, 12.) *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vincetos tuos de lacu in quo non est aqua : convertimini ad munitionem, vinceti spei : hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi. LXX : Et tu in sanguine testamenti emisisti vincetos tuos de lacu qui non habet aquam : sedebitis in munitione vinceti congregationis, et pro una die peregrinationis 864 tuæ duplicia reddam tibi*. Postquam sermo prophetæ, immo ipse Deus Pater omnipotens, nuntiavit Sion et Jerusalem quod veniret ad eas rex suus, mitis, et ascendens super asinam subjugalem, et pullum asinæ, et potestas ejus caset futura a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos terræ, facit apostropham ad ipsum Christum, de quo vaticinium est, et loquitur : *Tu quoque in sanguine testamenti, sive pacti tui, emisisti vincetos tuos de lacu, in quo non est aqua*. Quod ita intelligitur : In sanguine passionis tuæ eos qui vinceti in carcere tenebantur inferni, in quo non est ulla misericordia, tua clementia liberasti. Denique postquam Dominus resurrexit, hi qui peccatis Adam, sive, ut quidam volunt, erroris involiti, ac mortis vineulis tenebantur, resurrexerunt cum eo, et apparuerunt in sancta civitate. De hoc sanguine testamenti, et ipse futuram indicans passionem, ad discipulos loquebatur : *Accipite, et bibite ex hoc omnes : hic est enim calix novi testamenti in sanguine meo (Matth. xxvi, 27, 28)*. In hujus præfigurationem lacus qui non habet aquas, et Joseph a fratribus missus est in lacum (Gen. xxvii) : et Daniel (Dan. vi) et Jeremias a Chaldæis et populo Judæorum : Banaias quoque tempore nivis et frigoris descendit in lacum, ut ibi leonem interficeret (II Reg. xiiii, 20). Jeremias autem non in aquam lacus, sed in lutum cœnumque lacus demergitur, quod præset suffocare magis quam refrigerare sitientem (Jerem. xxxvii et xxxviii). Unde in psalmo scribitur : *Infixus sum in limum profundi, et non est subsistentia (Ps. lxxvii)*. In hoc lacu inferni morabatur dives ille quondam purpuratus, cujus lingua magniloqua pœnarum exurebatur incendiis, et tantum non habebat ulla aquarum refrigeria, ut extremi digiti pauperis vinceti in aqua refrigerium postularet (Luc. xvi). Rursumque ad ipseos qui vinceti erant, et Christi misericordiam liberandi sermo dirigitur : *Convertimini ad munitionem, vinceti spei*. Et est solus : *Qui nunc vinceti estis et inmitti atque terribili inferno tenemini, qui solutionem vincetorum in Christi speratis adventu, convertimini ad munitionem, sive sedebitis in munitione, de qua scriptum est : Monumentum sancti timor Domini ; 865 ut possitis discere : Esto mihi in Deum protectorem et in locum munitionum, ut salvam me facias (Ps. lxx, 5)*, et de vobis quoque propheta commemoret :

Ecce civitas firma, salutare nostrum ponet muram et antemurale (Isai. xxvi, 1). Hanc autem munitionem ad quam Deus cohortatur vincetos spei, sive vincetos sperantes Ecclesiæ, non aliam debemus accipere nisi habitationem paradisi, in quam primus cum Domino latro ingressus est (Luc. xxiii) : et idcirco per Zachariam provocantur ad munitionem, quia jam tunc et ex illo tempore Dominus promittebat, ut pro brevi tribulatione, æterna reciperent præmia. Sive, ut in LXX legitur : *pro una die peregrinationis tuæ, duplicia reddam tibi*. Ad comparisonem enim æternitatis, omne quod patimur in mundo una dies appellanda est, non habitationis, sed peregrinationis : quia advenæ sumus et peregrini sicut omnes patres nostri. Nam in præsentem momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus quæ videntur, sed quæ non videntur (II Cor. 4). Quæ enim videntur, temporalia sunt ; quæ autem non videntur, æterna.

(Vers. 13.) *Quoniam extendi mihi Judam, quasi arcum implevi Ephraim, et suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, Græcia, et ponam te quasi gladium fortium. LXX : Quoniam tendi te, Juda, mihi quasi arcum : implevi Ephraim, et suscitabo filios tuos, Sion, super filios Græcorum, et attrahabo te quasi gladium pugnatoris*. Hoc Judæi ad Machabæorum tempora referunt, qui vicere Macedonas, et sordidatum templum idololatria post trium et senis annorum spatium mundaverunt. Quodque sequitur : *Quasi arcum implevi Ephraim, eos significari æstimant, qui de decem tribubus quæ appellantur Israel, venerant sub Ezechia, quibus etiam Josias regnasse memoratur : ita dumtaxat ut prius testimonium aliter quam nos explanavimus, interpretentur, et dicant : O Christe, quem speramus [Al. sperabamus] esse venturum, et qui regnaturus es in universis terminis terræ : in sanguine testamenti tui quo conspersam Jerusalem, juxta Ezechielem (Cap. xvi), in suo sanguine reperisti, et inisti pactum cum Abraham in divisionibus vituli et arietis et hirci ; dimisisti populum tuum Israel de captivitate et camino Chaldæorum, in quibus 866 nulla erat misericordia (Gen. xv)*. Propterea et vos, o Israelitæ, qui vinceti eratis, et sperabatis in Domino, revertimini ad munitissimam Jerusalem : quoniam hodie vobis habetis Dominum pollicentem, quod pro brevi captivitatis injuria, duplicata omnia recipiatis, sicut recepisse legimus et Job (Cap. xlii) : Juxta tropologiam hic locus explanari sic potest : Extenditur Judas in arcum, cum Dominus atque Salvator a Patre in hunc mundum mittitur, qui ipse est et arcus, et sagittarius et sagitta. Arcus, ut in præsentem loco. Sagittarius, ut in quadragesimo quarto psalmo : *Sagittæ tuæ acutiæ potentissimæ (Psal. xlii, 6)*, quibus [Al. qui] cum fuerit vulneratus, dicit : *Vulneratus caritate ego sum (Cant. ii, 5)*. Sagitta vero, ipse est qui loquitur per Isaiam : *Posuit me sicut sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me (Isai. xlix, 2)*. Sagitta electa, verbum Dei est ; pharetra in qua sagitta absconditur, dispen-

* Voces, in lacum, non habet Regim. ms. qui et

satio carnis assumptæ. Hac impletur Eſſraim , ut cum armatus fuerit et paratus ad bellum, et ipse cum gentibus sagittis Domini vulneretur, ex cujus tribu primus populum scidit Jeroboam (III Reg. 12), quem in hæreticorum persona accipi, Osee propheta plenius demonstrat (Ose. v et vi), et quod supra diximus: *Filii Ephraim, intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli* (Ps. LXXVII, 9). Suscitante enim Domino filios Sion, hoc est. filios Ecclesiæ, et contrariorum dogmatum magistri, et philosophorum omnis assertio, atque argumenta gentilium destruentur, quia ipse Dominus gladius fortium est, de quo dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna; propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua* (Ibid. XLIV, 4 et seqq.). Hoc gladio Æthiopes vulnerantur, de quibus scriptum est: *Et vos, Æthiopes, vulnerati meo gladio eritis* (Soph. II, 12), qui postquam Christi gladio fuerint vulnerati, deponent tetrum colorem, et exsultantes loquentur: *Erit splendor Domini Dei nostri super nos* (Ps. LXXXIX, 17): quod et David sibi post penitentiam repromittit: *Lavabis me, et super nivem dealbabor* (Ibid., L. 9). Iste est gladius de quo scribit Apostolus: *Vivens sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus.*

(Vers. 14.) *Et Dominus Deus super eos videbitur, et exhibit ut fulgur jaculum ejus, et Dominus Deus in tuba canet, et vadet in turbine Austri. Dominus exercituum proteget eos.* LXX: *Et Dominus Deus super ipsos apparebit; et egreditur sicut fulgur sagitta ejus: et Dominus Deus omnipotens sonabit in tuba, et ibit in commotione terroris sui. Dominus omnipotens proteget eos.* Et hunc locum ad Machabeorum referunt tempora quod illis contra Antiochum dimicantibus atque vincentibus, Domini fuerit pugna atque victoria, qui egressus sit fortis ad prælium, et instar fulguris illius potentia apparuerit victisque adversariis, et turbinis morte dispersis, protexerit populum Judæorum. Nos autem referemus cuncta ad intelligentiam Salvatoris, de quo supra dictum est: *Extendi mihi Judam quasi arcum.* Quo extenso, et hæreticis atque gentilibus a Sion filiis interfectis, apparebit gloria Domini, et egreditur ut fulgur jaculum ejus, de quo fulgure et in Abacue legimus: *In luce sagittarum tuarum ibunt in splendore fulgurantis hastæ tuæ* (Abac. III, 11). Quod fulgur et splendor alio vocabulo tuba appellatur et clangor, ut cum sanctus clamor [Al. clangor] insonuerit, dicat qui prius surdis auribus fuerat: *Disciplina Domini aperuit mihi aures, et dedit mihi aurem ad audiendum.* Quodque sequitur: *Et vadet in turbine Austri, sive vadet in motu comminationis suæ.* Ideo comminatur, et dicit, se illaturum esse supplicia, ut pœnitentium misereatur. Denique jungit et dicit: *Dominus omnipotens proteget eos, quos prius sua comminatione terruerat.* Legimus historiam Ninivitarum.

* In Græco *Deus*, in Regim. ms. *omnipotens* desideratur.

(Vers. 15, 16.) *Et devorabunt et subjicient lapidibus fundæ: et bibentes inebriabuntur quasi vino* [Vulg. a vino], *et replebuntur ut phialæ, et quasi cornua altaris, et salvabit eos Dominus Deus eorum in die illa ut gregem populi sui, quia lapides sancti e'erabuntur super terram ejus.* LXX: *Et consument eos, et obruent in lapidibus fundæ, et bibent sanguinem eorum sicut cinnum, et implebunt sicut phialas altare, et salvabit eos Dominus in die illa sicut oves populum suum, quia lapides sancti volventur super terram ejus.* Pro eo quod nos diximus, *e'erabuntur*, et in Hebraico scriptum est *METHUN SASOTH (מִתְחַסְּרִים)*, potest interpretari *vagantes, sive fugientes.* Protectis filiis Sion, et Domino canente, et vadente in turbine contra adversarios eorum, tanta erit ruina Græcorum, ut non dicam gladiis, sed jactu lapidum et fundarum rotatibus opprimantur, ita ut prædæ sint et devorati in inimicis suis. Tunc bibentes inebriabuntur quasi vino. Non hi qui cæsi sunt, ebrii erunt sanguine suo; sed hi qui vicerint quasi ebrii cum desperatione pugnabunt, et placebunt Domino quasi altaris cornua, ejusque libatio. Hoc enim intelligitur in phialis, quibus super altare liba funduntur. Salvabit quoque Dominus ens sicut oves et gregem populi sui: non enim ut armatus exercitus et instructus arte bellandi adversum Macedones dimicabit; sed veniet quasi grex paratus ad mortem, et Domino auxiliante, superabit. Et lapides sancti qui oppressi fuerint (lapides autem vocat, propter duritiam tribulationum et animi fortitudinem) elevabuntur de humilitate sua, et erunt in terra illius gloriosi. Aliter: Lapidem sancti ejus de genere sacerdotali per diversa fugientes, illo tribuente victoriam consequentur, dicamus et juxta anagogen, immo explanemus prophetiam multis obscuritatibus involutam. Filii Sion protecti a Domino suo, devorabunt adversarios suos, quos intelligimus filios Græciæ. Et subjicient lapidibus fundæ, comminationibus Scripturarum, de adversariis suis subjectos bunilesque facientes: nihil enim ita percutit, ut exemplum de Scripturis sanctis, et testimonium rotatu oris emisum. Quod autem in LXX dicitur: *Et bibent sanguinem eorum quasi vinum*, in Hebræo non ita legimus; sed *bibentes inebriabuntur quasi vino*, ut audiant illos de Cantico canticorum: *Bibite, amici, et inebriamini* (Cant. v, 1). Et ita placebit eorum ebrietas, quasi altaris sacrificium; et quasi cornua, sive anguli altaris. Salvabit quoque eos Dominus, quasi gregem populi sui, quia lapides sancti volventur super terram ejus, qui tantum erunt leves et in sublime nitentes, ut non præstolentur ædificantium manus, sed ipsi festinent imponi super fundamentum Christi, et contineri angulari lapide, de quibus et Petrus apostolus loquitur: *Sicut lapides vivi superædificamini in domum spiritualem, et sacerdotium sanctum, offerens spirituales victimas, placentes Deo* (I Petr. II, 5). Ibi sunt lapides qui clamabunt, si tacuerit populus Judæorum (Luc. XIX), et volventur quamdiu in corpore fuerint super terram, quia aggravat terrena habitatio

sensum multa curantem (*Sapient. ix.*), et in carne positus Sanctus loquitur : *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ (Ps. lxxv, 7)?* qui quantum in se est, conatur et volvitur; et erigitur ad summa, sed carnis fragilitate retinetur. Terra autem illa est super quam volvantur lapides, de qua legimus : *Cantate Domino, omnis terra (Ps. xcvi, 1).* Et : *Omnis terra adoret te, et proclat tibi (Ps. lxxv, 4).*

(Vers. 17.) *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines? LXX: Quia si quid optimum illius, et si quid bonum ab eo, frumentum juvenibus et vinum boni odoris ad virgines.* Ideo, inquit, Machabæi huc illucque fugientes, Domino auxiliante, superabunt, ut, ejectis Macedonibus de terra Israel, mundetur templum, Legis præcepta serventur, et eruditio Scripturarum rursus germinet virgines, id est, populus credentium in unum Deum, qui prius idololatriæ fuerant cultibus constuprati. In frumento electorum, id est, *BAURIM* (באורים), non juvenes, ut Septuaginta transtulerunt; sed *electos* et eruditos viros intelligi volunt, qui frumentum, id est, Legem Dei comedere mereantur. Pro vino, quod Hebraice dicitur *TIROS* (תירוש), Aquila *ὄνιναν* interpretatus est: quod et ipsum ad ubertatem vindemiæ referri potest. Hæc Judæi æstimant. Cæterum nos frumentum electorum, sive juvenum, et vinum germinans virgines, sive vinum boni odoris ad virgines, intelligimus Dominum Salvatorem, qui loquitur in Evangelio : *Nisi granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum permanet: sin autem moriatur, majores fructus affert (Joan. xii, 24).* De hoc tritico efficitur ille panis, qui de cælo descendit, et qui confirmat cor hominis (*Ps. ciii*). Hunc panem comedunt, qui in Christo robusti sunt, et ad quos Joannes Evangelista loquitur : *Scribo vobis, juvenes, quia sermo Dei in vobis [Al. nobis] manet, et fortes estis, et vicistis malignum (I Joan. ii, 14).* Qui frumentum est electorum, sive juvenum, ipse est et vinum quod lætificat **870** cor hominis, et bibitur ab his virginibus, quæ sunt sanctæ et corpore et spiritu, ut inebriatæ atque gaudentes, sequantur Ecclesiam, et dicatur de eis : *Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi: afferentur in lætitia et exultatione (Ps. xlv, 15, 16).* Quomodo enim lætitiæ non habebunt, quæ inebriatæ poculo Salvatoris generantur in virgines, et audent dicere : *Introducite me in cellulam vini, confortate me in unguentis (Cant. ii, 4)?* Vinum hoc boni odoris est, unde in eodem carmine dicitur : *Potabis me de vino unguentarii, de rivis malogranatorum [Al. gnatorum] tuorum (Ibidem).* Hoc vino inebriati sunt qui sequuntur Agnum Dei quocumque vadit, vestiti candidis vestibus; quia se cum mulieribus non coinquinaverunt: virgines enim permanserunt (*Apoc. xiv*).

(Cap. X. — Vers. 1 seqq.) *Petite a Domino pluviam in tempore serotino, et Dominus faciet nives, et pluviam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. Quia simulacra locuta sunt inutile, et divini viderunt*

*mendacium, et somniores locuti sunt frustra, vane consolabuntur: idcirco abducti sunt [Al. ad-tucti] quasi grex: affligentur, quia non est eis pastor. LXX: Petite pluviam a Domino opportunam, temporaneam et serotinam: Dominus fecit phantasias, et pluviam hiemalem dabit eis, unicuique herbam in agro: quoniam hi qui loquebantur, locuti sunt labores: et divini visiones falsas, et somnia falsa locuti sunt, vane consolabuntur: ideo arefacti sunt sicut oves, et afflicti sunt, quia non erat qui sanaret. Ita felicitas quæ in Machabeorum tempore promissa est, quando sancti lapides elevati sunt super terram, et res Israelitica crevit in majus, intantum ut rursus frumento Legis populi vescerentur, et vino sancti Spiritus inebriarentur virgines vestræ, ex parte promittitur. Cæterum quia jam extremum tempus est prophetarum, et mundus declinat ad finem, et omnia quæ prædicta sunt, sui terminum præstolantur: Petite a Domino ut det vobis pluviam serotinam: ut Christus qui promissus est, veniat et tribuat vobis rores et nives, pro quibus scriptum est in Hebræo *azizim* (אזיזים). Et nescio quid volentes LXX *phantasias* interpretati sunt, nisi forte magnitudinem gratiæ admirationemque donorum, nomine phantasiæ volvere describere. Dominus ergo qui facturus **871** est nives et siccitatem omnis terræ, evangelicæ prædicationis irrigaturus est pluvii: ipse dabit imbres credentibus, et ubertate omnia complebuntur, ut postquam in Christo crediderint nationes, intelligant vana esse quæ ante coluerunt. Sive ipse Israel intelligat, qui quondam deceptus idololatriæ erroribus tenebatur, frustra se coluisse simulacra, et divinorum audisse mendacia, et acquiescisse somniis, quibus Scriptura præcipit non credendum (*Deut. xiii*). Et ob hanc causam ducti sunt quasi grex in captivitatem, et afflicti absque pastore Deo, quia Legis notitiam non habebant. Omnis hic locus obscurus et dubius est, et debet nobis lector ignoscere, si in his quæ ambigua sunt, et nos pendulo incedimus gradu. Possumus autem juxta spiritulem intelligentiam dicere, quod credentes in Christo Dominus adhortetur ut petant serotinam pluviam in consummatione mundi, quando plenitudo donanda est gratiæ, et singulis in agro suo herba succrescet, ita ut possint dicere: *Dominus regit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit: super aquas refectiois educavit me (Ps. xxii, 1, 2).* Omnia enim simulacra, et divini et somniores frustra locuti sunt, et vane consolabantur. Quæ de hæreticis loquitur, qui sub nomine Christiano non intelligunt, nec de quibus dicant, nec de quibus affirmant, et attendunt spiritibus erroneis, et magistris dæmoniorum in hypocrisis mendacia loquentium, et canteriatam habentes conscientiam (*ITim. iv*): ut nequaquam credentes eorum consolationibus abducantur qui vana promittunt, et propterea traditi sunt Satanæ in interitum carnis (*I Cor. v*), et abducti in captivitatem regis Babylonii, et affligentur, quia Christum pastorem non habent, quem sibi falso nomine repromittunt.*

(Vers. 5 seqq.) *Super pastores iratus est furor meus, et super hircos visitabo, quia visitavit Dominus exercituum gregem suum domum Juda: et posuit eos quasi equum gloriae suae in bello. Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus praelii, ex ipso egredietur omnis exactor simul, et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in praelio, et bellabunt, quia Dominus cum eis.* LXX: *Super pastores concitatus est furor meus, 872 et super agnos visitabo: et visitabit Dominus Deus omnipotens gregem suum domum Juda, et ponet eos sicut equum decorem suum in praelio, et ex ipso respexit, et ex ipso posuit, et ex ipso arcus in furore, a egredietur omnis qui educit simul, et erunt quasi bellatores conculcantes lutum viarum in praelio, et praeparabuntur, quia Dominus cum eis est.* Et in hoc loco duplex Judaeorum expositio est. Alii enim arbitrantur in adventu Christi universa complenda: alii sub Machabaeis jam esse completa. Est autem eorum quae Dominus pollicetur, ista explanatio: Super pastores et principes ac sacerdotes iratus est Dominus, et super hircos, et populum visitavit, juxta illud quod scriptum est: *Grex perditus factus est populus meus, pastores ejecerunt eos (Jer. 1, 6), ut vitio magistrorum discipuli punirentur: non iniustitia iudicis, qui peccata patrum reddit in filios; sed quia, illis peccantibus, populus applausit simul: et tunc quidem visitavit Dominus hircos suos, vel agnos pinguis simos, et fecit, juxta Septuaginta, ariditate siccare.* Postea vero visitavit Dominus omnipotens gregem suum domum Juda: suscitavit enim Judam Machabaeum, et caeteros ex eo, contra duces Antiochi, et posuit illos quasi equum gloriae suae in praelio, hoc est, qui de illius stirpe generati sunt: multo enim tempore Macedonas oppresserunt. Quodque sequitur: *Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus praelii, ex ipso egredietur omnis exactor simul,* sic μεταφορικῶς intelligunt, ut angulum interpretentur regiam potestatem, quod parietes ipsa contineat [Al. continebat]. Et ex ipso, inquit, paxillus, id est, sacerdotium. Lege Isaiam, in quo Eliachim in templo Dei quasi paxillus figitur (Isai. xxxii). Ex ipso arcus praelii, fortes ab bellandum: ex ipso etiam omnis exactor simul, quod in Hebraico scriptum est, נֹגַעַס (W22), et Aquila interpretatus est γισπράσσων: ut non solum fortes et boni, sed alii ex eis fuerint indigni genere suo. Judas enim Machabaeus et omnes qui de genere ipsius principes fuerunt in populo, et angulus erant; quia regia potestate populum continebant, et paxillus, ipsi enim erant sacerdotes, et arcus praelii, quia viri existerent fortissimi, et non solum 873 exercitum aciemque disponentes; sed primi ad praelium prosilirent. Post, *supra de hoc quod sequitur: Ex ipso egredietur omnis exactor simul,* pro quo LXX transtulerunt: *Ex ipso egredietur omnis qui educit simul,* et hoc dicere: Nulla erit dignitas in exercitu, quae non illius arbitrio disponatur. Et erunt viri fortissimi, concul-

cantes Macedonas quasi lutum viarum in praelio: erunt autem fortissimi, atque bellabunt, quia Dominus cum eis est. Nostri haec ad persecutionis tempora referunt, quod pro vitio sacerdotum frequenter etiam populus tradatur adversariis: et tamen Dominus omnipotens visitet postea gregem suum domum Juda, qui Deum et sermone et animo confitetur: et ponat eos quasi equum gloriae suae in bello, de quo sancti dicunt: *Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus (Abac. iii, 8).* Ipse erit et arcus furoris Domini, de quo ait: *Inebriabo sagittas meas sanguine (Deut. xxxii, 42).* Et rursum: *Sagittae meae comment eos.* De hoc arcu, et de his sagittis in septimo Psalmo (Vers. 13, 14) legimus: *Arcum suum tetendit, et paravit illum; et in ipso paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit.* Et conculcabunt, ait, adversarios suos in martyrio coronati, et dicent: *Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem timebo? Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo? Dum appropinquarent super me nocentes, ut ederent carnes meas. Qui tribulant me intincti mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt. Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum: Si exsurgat adversum me praedium, in hoc ego sperabo (Psal. xxvi, 1 seqq.)* Quando implebitur illud eloquium: *Unus ex vobis persequetur mille, et duo convertent in fugam b multa milia (Deut. xxxii).*

(Vers. 6, 7.) *Et confundentur ascensores equorum, et confortabo domum Juda, et domum Joseph salvabo: et convertam eos, quia miserebor eorum: et erunt sicut fuerant, quando non projeceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, et exaudiam eos. Et erunt quasi fortes Ephraim: et letabitur cor eorum quasi a vino, et filii eorum videbunt, et letabuntur: et exultabit cor eorum in Domino.* LXX: *Et confundentur ascensores equorum: et confortabo domum Juda a domum Joseph salvabo, et habitare eos faciam, quia dilexi eos. Et erunt sicut 874 quando non eos abjeceram, quia ego Dominus Deus eorum, et exaudiam eos: et erunt quasi bellatores Ephraim, et letabitur cor eorum quasi in vino, et filii eorum videbunt et letabuntur, et gaudebit c cor eorum in Domino.* Et haec juxta superiorem sensum dupliciter edisserunt, ut aut sub Machabaeis transacta jam dicant, aut sub Christo in ultimo saeculo transigenda commemorent: Et est sensus: Cum positus fuerit Judas quasi equus decorus in praelio, et conculcaverit quasi lutum adversarios, et Domino secum bellante, superent: tunc omnis equitatio Graeciae corruet, et decem Juda et domus Israel (eam enim vocat decem Joseph, id est, decem tribuum) pariter salvabuntur, et convertam eos de captivitate in qua fuerant, et erunt sicut eo tempore, quando non projeceram eos: ego enim sum Dominus Deus eorum, qui illos exaudiam deprecantes. Et Ephraim qui nunc captivi detinentur, postea laxabuntur, et in tantum venient gaudii, ut eos xpo madidos arbitreris. Fili

^a In Reglu. ms. qui egredietur: in Graeco est ἐξελκύνων, aut ἐλαύνων, et ἐξερπύων.

^b Idem ms., decem milia.

^c Addit Regiu. ms., et exultabit.

quæ eorum cernent patrum triumphos, et in Domino lætabuntur, quo præhente, victoriam consecuti sunt. Queramus historiam quando Judas et Israel adversum Græcos pariter dimicaverint, vel quo tempore Ephraim de captivitate Assyria sit reversus, quando, juxta Ezechielem (Cap. xxxvii) duæ virgæ, id est, Judas et Ephraim, sibi junctæ sint, et in unum baculum copulatæ. Quod juxta tropologiam sic explari potest. Quando visitaverit Dominus omnipotens gregem suum domum Juda, tunc confundentur ascensores equorum, de quibus scriptum est: *Contemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem projecit in mare* (Exod. xv, 1). De quibus etiam Psalmistæ voce cantatur: *Ab increpatione tua, Deus Jacob, dormitaverunt qui ascendunt equos* (Ps. lxxv, 7). Et sanctorum congreginatur chorus: *Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine [Al. nomine] Dei nostri invocabimus; ipsi obligati sunt, et acciderunt; nos vero surreximus, et erecti sumus* (Ps. xix, 8, 9). In hac equitatu confidebat rex Ægyptius; et præcipitatus in mare, quasi plumbum submersus est in profundum (Exod. xv), et sui exemplo didicit verum esse, quod scriptum est: *Fallax equus ad salutem* (Ps. xxxii, 17). Hos cyrrus et quadrigas, supra in quatuor perturbationibus interpretati sumus, qui nisi frenis boni regantur purigæ, ad præcipitia deseruntur. Alius est autem puriga, de quo loquitur Elias: *Pater, pater, cyrrus Israel, et puriga ejus* (IV Reg. ii, 12). Tunc Deus domum Juda et domum Joseph confortare se dicit (III Reg. xi, 16), ut qui, Ieroboam regnante, divisi sunt, Christo imperante, socientur, et sit unus pastor et unus grex. Et Judas enim et Joseph diversis nominibus, ad unam Salvatoris conferuntur intelligentiam, quia et Joseph esurientibus in Ægypto populis frumenta largitus est (Genes. xlii seqq.); et Dominus sament mundi sua saturavit presentia. Et convertet eos, et miserebitur eorum: et sic erunt unum sicut fuerunt antequam projiceret eos, hæc universa in persecutionibus accipe, quando, desperatis omnibus, exaudivit servos suos Dominus. Et erunt quasi fortes Ephraim, qui primum debiles et infirmi, postea fortes erant, et suo nomine digni: *Ephraim enim interpretatur ubertus*, quod lætabitur cor eorum, cum biberint vinum, quod expressum est de vinea Sorac. Filii quoque eorum quibus Paulus apostolus loquitur: *Filioli mei, quos rursum patrio dante Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Et Petrus princeps apostolorum: *Sicut filii, et obedienter, non confirmati juxta priorem conversationem* (I Pet. i, 14). Et in Psalmo legitur: *Venite, filii, audite me, thronum Domini dabo vos* (Ps. xxxiii, 12). Isti igitur filii exultabunt et lætabuntur, et cor eorum gaudet in Domino.

(Vers. 8 seqq.) *Sibilabo eis, et congregabo illos quia redemi eos, et multiplicabo eos sicut ante fuerant multiplicati. Et seminabo eos in populis, et de longe*

^a Rescribit Victorius ex ipso Matthæi textu, et vestris, quæ verba subjungit illis, et humilis corde, etc.

recordabuntur mei, et vivent cum filiis suis, et revertentur. Et reducam eos de terra Ægypti, de Assyrîis congregabo eos, et ad terram Galaad et Libani adducam eos, et non inveniatur eis locus. LXX: Significabo eis, et suscipiam illos, quia redimam eos, et multiplicabuntur sicut erant plurimi, et seminabo eos in populis, et qui erant de longe, recordabuntur mei. Nutrient filios suos et convertentur, et convertam eos de terra Ægypti, et de Assyrîis suscipiam illos, et in Galaaditum et in Libanum introducam 876 *eos, et nullus ex eis deerit. Signum congregationis suæ, vel sub Macedonibus, vel in consummatione mundi, ut prius diximus, meum, inquit, habebunt sibilum, ut ex sibilo meo illos congregem, et me doceam esse pastorem. Ego enim redemi eos, et liberavi eos de captivitate, extenso brachio: et ego eos multiplicabo, qui ante multiplicaveram, ut dispersio in populis non videatur esse divisio, sed sententis operatio, et liberarum ac nepotum segate multiplicata, vivant cum filiis suis: et revertentur non solum de terra Ægypti, sed et de Assyrîis, et ex utraque orbis parte redeant ad Judæam, et ad terram Galaad et Libani, quam prius decem possidebant tribus, quæ appellantur domus Joseph et Ephraim: et tantus erit numerus reductorum, ut multitudinem terra non capiat. Secundum ἡραγωγὸν significat Dominus et sibilat his qui peccatis fuerant ante captivi, et loquitur ad eos: *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et invenietis requiem animabus vestris. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mansuetus sum et humilis corde: Jugum enim meum suave, et onus meum leve est* (Matth. xi, 29, 30). Quid hæc significatione sibiloquo clementius, quo dispersus populus congregatur? Congregantur autem, quia Dominus redemit eos: non corruptibilibus argento et auro, ex vana sua conversatione; sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati Domini Jesu (I Pet. i). Unde loquitur in Psalmo: *Exsultatio mea, erue me circumdantibus me* (Psal. xxxi, 7). Et iterum: *Redemisti me, Domine, Deus veritatis* (Psal. xxx, 6). Et multiplicabit [Al. multiplicabo] eos sicut fuerant antea multiplicati, ut impleretur illud quod promissum est Abraham: *Multiplicabo eum, et benedictionem illi, et benedictus erit, ut fiat pater multarum gentium* (Gen. xvii, 9). Filios autem Abraham non eos dabimus accipere, quibus Dominus loquitur: *Si filii essetis Abraham, opera patris vestri faceratis* (Joan. viii, 39), sed illos de quibus Apostolus ait: *Quotquot se fide eum, filii sunt Abraham* (Rom. viii). De hæc multiplicatione Isaias mystice sermone tractatur, dicens: *Qui medicus est, erit in millibus; et qui puerus, erit in gentem magnam* (Isai. lxi, 1). Multiplicationem autem et benedictionem liberorum non accipiamus 877 casualiter: plerumque Elias et Eliseus et Jeremias et Baptista Joannes (quo major inter natos mulierum non fuit) (Matth. xi) hac benedictione ca-*

ego reficiam vos, pro, et invenietis requiem animabus

ruerunt, sed illam qua vocantur ad fidem multitudines nationum. Denique sequitur : *Seminabo eos in populis, et de longe recordabuntur mei. Seminati sunt in populis, qui Domini audire sermonem : Euntes, docete omnes gentes (Matt. xxviii, 19). Et in alio loco : Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat in æternum (Joan. xv, 16). Cumque apostoli fuerint in populis seminati, gentes et populi longe positi recordabuntur mei, illo prophetico huic sententiæ congruente : Remiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium (Ps. xxi, 28, 29). Quodque dicitur : De longe recordabuntur mei, illi simile est : Qui longe estis, recordamini Domini, et Jerusalem ascendat super cor vestrum (Jer. xxxi). Longe fuit omnis gentium multitudo; sed recordata est Dei, quia ex uno omnes parente generamur. Cumque apostolis in cunctis gentibus seminatis, gentes longe positæ Dei fuerint recordatæ, vivent cum filiis suis, ut qui prius infidelitate mortui erant, fide vivere incipiant. Isti sunt filii, quos Paulus nutrit in Evangelio, scribens ad Corinthios : Lac vobis potum dedi (I Cor. iii, 2). Et Petrus in dispersione scribit fidelibus, qui renati erant : Non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per sermonem viventis Dei, et permanentis, sicut modo generati parvuli, ut rationabile lac concupiscerent et in ipso crescerent in salutem (I Pet. i). Ad hos filios scribebat et evangelista Joannes : Filioli, custodite vos ab idolis (I Joan. v, 21). Et reducam, inquit, eos de terra Ægypti, et de Assyriis congregabo eos. De terra Ægypti, in qua imperabat rex Pharaon, qui quondam gloriabundus aiebat : Mea sunt flumina, et ego feci ea (Ezech. xxxix, 3). Et de terra Assur, quam tenebat rex Assyrius, sensus magnus, qui et ipse dicebat : Super sidera cæli ponam thronum meum, et ero similis Altissimo (Isai. xiv, 13). Cum autem de tenebris Ægypti et de tribulatione mundi, et de potestate Assyrii, qui interpretatur arguens atque convincens (ipse enim inimicus et ultor), 878 nationes Dominus congregarit, inducet eos in terram Galaad, et Libani. Galaad in linguam nostram vertitur, testimonium transmigrationis, quando de carnalibus transimus ad spiritualia, de parte venimus ad totum : terrena relinquimus, et ad cœlestia transmigramus : Libanus autem interpretatur λιβανός, id est, dealbatio. Adducimur itaque de tenebris Ægypti, ut postquam transierimus et migraverimus a mundo, dealbemur in Domino, et dicatur de nobis : Quæ est ista quæ ascendit dealbata (Cant. viii, 6) ? Alii juxta Græci sermonis ambiguitatem, qua et mons Phœnicis et thus Libanus dicitur, nunc Libanum thus interpretantur, et ex thure significari putant Deum, ut postquam de terra transierimus ad cœlum, impleatur in nobis oratio Sal-*

vatoris : Pater, da eis ut sint in nobis unum, sicut ego et tu unum sumus (Joan. xviii, 22). Unde et sponsa in Cantico dicit ad sponsum : Odor vestimentorum tuorum, sicut odor Libani (Cant. iv, 11). Cumque induxerit nos in terram Galaad et Libani, non inveniatur nobis locus, ut nequaquam tene stringamur angustiis; sed cœlorum latitudine [Al. altitudine] perfruamur.

(Vers. 11, 12.) Et transibit in maris freto, et percutiet in mari fluctus : et confundentur omnia profunda fluminis : et humiliabitur superbia Assur, et sceptrum Ægypti recedet. Confortabo eos in Domino : Et in nomine ejus ambulabunt, dicit Dominus. LXX : Et pertransibunt in mari angusto : et percutiet in mari fluctus, et siccabuntur omnia profunda fluviorum : B et auferetur universa injuria Assyriorum, et sceptrum Ægypti tolletur. Et confortabo eos in Domino Deo suo, et in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus. Narrant Hebræi captivum populum Judæorum, non solum in Medos et Persas, sed in Bosphorum quoque et septentrionalem plagam ab Assyriis atque Chaldæis esse translatum, et postea eos ex parte revocatos, Dei a eos ad se convertente clementia; et hoc esse quod nunc dicitur : Transibunt in mari angusto. Propontidis angustias, quæ Chalcedonem, et quondam Bizantium brevi freto dividunt. Et percutiet, inquit, Dominus (vadens ante populum suum) maris fluctus, et confundentur omnia profunda fluviorum, ut olim factum est, Jordane siccato (Josue iii), et mare Rubrum transgressus est populus in deserto (Exod. C xxiv). Cumque fuerit de captivitatis profundo et 879 malorum amaritudine liberatus, humiliabitur Assur, et Ægypti imperium recedet ab eis. Et confortabuntur in Domino, et in nomine illius ambulabunt in terra Israel, dicit Dominus. Hæc ut ab Hebræis nobis tradita sunt, nostræ linguæ hominibus expressimus, fidem dictorum ad eos a quibus sunt dicta referentes. Cæterum nos qui Christi censemur nomine, occidentem relinquimus litteram, et sequimur spiritum vivificantem, immo spiritualia spiritualibus comparantes, non Bosphorum et siccitatem rursus maris et arenia fluentia Jordanis, quæ fabularum similia sunt, sed dignam in servos suos Dei clementiam querimus, quo præeunte, et nobis aperiente viam, transimus maris fretum, D sive angustum mare, quod peccatoribus latissimum est : Lata enim et spatiosa via quæ ducit ad mortem : arcta et angusta quæ ducit ad vitam (Matth. vii, 13). De hoc mari et in Psalmis legimus : Qui descendunt in mare navibus, facientes operationem in aquis multæ, ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo (Ps. cvi, 22). In hoc mare sæculi, in quo sanctorum numerus coarctatur, et in tribulatione positus est, descenderunt apostoli, et primus Dominus, ut nos de amaris fluctibus liberaret (Marc. iv). In hoc mare sagena Evangelii mittitur (Matth. xiii), quæ testimoniis texta est Scripturarum, ut pisces malos

* Regim. m., Dei ad eos se convertente clementia.

et obrutos mundi hujus gurgitibus, in auram extrahat liberam, ut possint laudes Deo canere. Hi sunt qui descenderunt in mare, et in Ecclesiarum navibus faciunt opera multa, et Dei cernunt mirabilia in profundo divitiarum sapientiæ et scientiæ ejus (I Cor. II); et in Spiritu sancto qui scrutatur etiam alta Dei, quibus Dominus loquitur: *Venite post me, et faciam vos piscatores hominum* (Matth. IV, 19). De his piscatoribus qui descendunt in mare, et sunt in navibus, Isaias quoque vaticinatur: *Volabunt in navibus alienigenarum, et mare pariter deprædabuntur* (Isai. XI, 14). In Ecclesiis enim de numero gentium congregatis, toto apostoli orbe volitarunt, ut depræderentur mare, et draconis **880** spolia tollerent, qui regnabat in mari, et de quo scriptum est: *Hoc mare magnum et spatiosum manibus: illic reptilia, quorum non est numerus: animalia pusilla cum magnis, illic nares pertransibunt: Draco iste quem formasti ad illudendum ei* (Psal. CIII, 25, 26). Latum et spatiosum mare est parvis et magnis animantibus, quæ cum dracone versantur, et quorum non est numerus. Qui autem super mare sunt, et in ipso mari volitant in navibus, audient cum Salvatore: *Tu dominaris potestati maris: motum fluctuum ejus tu mitigas* (Ps. LXXXVIII, 10). Cumque transierint in maris freto, et fluctus ejus suo conculcaverint pede, confundentur omnia profunda fluminis, de quo scriptum est: *Qui convertit mare in aridam, in flumine pertransibunt pede* (Psal. LXV, 6), ut humilietur injuria, sive superbia Assur, et Ægypti a sanctis atque credentibus recedat imperium, et qui liberati sunt, confortentur in Domino, et dicant: *Fortitudo mea, et laudatio mea, Dominus* (Ps. CXVII, 14). Et iterum: *Diligam te, Domine, fortitudo mea* (Psal. XVII, 1). Et cum Jeremia: *Fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum, Domine Deus meus* (Jerem. XVI, 19). Unde et Apostolus, in quo Christus loquebatur, aiebat: *Omnia possum in eo qui me confortat* (Phil. IV, 13). Et non solum confortabuntur in Domino, sed et gloriabuntur in eo et dicent: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo* (Galat. VI, 14). Et: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (I Cor. I, 31) Et in alio loco: *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis; sed in hoc gloriatur qui gloriatur: intelligere et scire Dominum, et facere misericordiam et judicium in medio terræ* (Jerem. IX, 23, 24). Verum quia in Hebraico scriptum est: *Et in nomine ejus ambulabunt*, sic intelligendum est: quod in nomine Christi ambulent Christiani, et scribatur in calculis eorum nomen novum, et sub tanti nominis dignitate ambulent cum Domino, sicut ambulavit Enoch, et placuit Deo, et translatus est (Genes. V).

LIBER TERTIUS.

(**881—882.**) Urget me frater Sisinius incompta et impolita transmittere ut non dicam emendandi, sed ne relegendi quidem habeam facultatem. Ille festinat in opus suum, nos in nostro opere minus facimus, dum eruditio incassum vertitur; et quidquid sensu concipimus, composito non licet ornare sermone. Rudes igitur, non mea culpa, sed studio portitoris: suscipe libros: dum ipse tua festinat sanctis æra dividere, et nos non patitur nostra tibi æra numerare. Quamvis enim elegans sit exercitumque ingenium, et longo usu trita currat oratio: tamen nisi Auctoris manu curata fuerit et polita, redolet sordes negligentiae, et vel nimio verborum flore luxuriat, vel hiulca vocalibus sit, vel aspera consonantibus. Unde et de Virgilio traditum est, quod libros suos quasi ursorum fetus lingua composuerit, et lambendo fecerit esse meliores, qui durarent in memoriam sempiternam, et necessitatem metri libera oratione complerent. Transimus ad Libanum, et ad duas virgas, tresque pastores, qui in uno mense succisi sunt, et ad triginta argenteos, de quibus emptus est ager figuli in sepulturam peregrinorum (Matth. XXVII), et ad stulti vasa pastoris, et cætera usque ad finem voluminis: quæ tantis sunt contexta mysteriis, ut misericordia Dei et tuis indigeamus orationibus, ne cursus noster aliquo præpediatur errore, et malevolis justa sit occasio detrahendi, qui ad hoc so-

lum linguas habere se putant, ut proximos lacerent, et duritiam frontis attritæ verborum rabie consolentur.

(Cap. XI.—Vers. 4.) *Aperi, Libane, portas tuas, et comedat [Al. comedat] ignis cedros tuas. Ulula, abies, quia cecidit cedrus: quoniam magnifici vastati sunt. Ululate, quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. LXX: Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus, quia cecidit cedrus, quia optimates contriti sunt. Ululate, quercus Basanitidis, quoniam depositus est saltus nemorosus.* Perspicue Libanus, ad quem prophetalis sermo convertitur, dicens: *Aperi, Libane, portas tuas, templum intelligitur Judæorum, quod instauratum, immo ædificatum a Zorobabel, rursus a Vespasiano, et Tito canitur subvertendum. Et quia Libanum, templum appellaverat *μεταποποιεῖς*, et in reliquis servat translationem, ut per cedros et abietes et quercus Basan saltumque nemorosum, principes ac sacerdotes et populum significet Judæorum. Aperit autem Libanus portas suas, ut Romanus intret exercitus, et comedat ignis cedros ejus, ut vel incendio cuncta vastentur, vel hostili impetu duces ac principes consumantur. Ululant abietes, quia cecidit cedrus, mutuo sacerdotes et principes sua populatione lugentes, Quodque prius dixit obscure, nunc ponit mani-*

festius, quoniam magnifici vastati sunt. Cupio scire quæ sint cedri Libani, quæ combustæ sunt: quæ abietes, quibus ululatus indicitur: quæ pinus, quæ corruit: magnifici, inquit, vastati sunt. Ululate, quercus Basan, id est, confusionis et ignominie, quia saltus munitissimus, a qui Hebraice dicitur BESOR, **883** et a LXX translatus est, nemorosus, excisus est; quia templum, quod inexpugnabili creverat firmitate, et a diversis regibus et principibus, ac postea ab Herode constructum est, Romano oppugnante, deletum est. Hunc locum quidam non intelligentes, Libanum et abietes et pinos et quercus Basan, et saltum nemorosum sive munitum, ad contrarias referunt fortitudines, de quibus et in Ezechiele sub nomine Assur, et Pharaonis dictum sit; Ecce Assur cyrenæus in Libano, et bonus ramis, et condensus umbra, et excelsus magnitudine, et in medio nubium factum est cacumen ejus: aqua nutrit eum: abyssus exaltavit illum (Ezech. xxxi, 3, 4), et cætera, quæ tam de Assur, quam de Pharaone dicuntur, vel ad contrarias fortitudines, vel ad superbos quosque et principes dici arbitrantur, de quibus et in Psalmo legimus; Vox Domini constringentis cedros, et constringet Dominus cedros Libani (Psal. xxvii, 5). Et in alio loco; Dies Domini sabaoth super omnem contumeliosum et superbum, et super omnem excelsam atque sublimem (Isai, xxi, 12, 15). Et post paululum: Et super omnem cedrum Libani excelsam (Al. excelsorum), et super omnem arborem quercus Basan. Et de hoc Libano asserunt propheta: Libanus enim excelsus cadet. Nos autem priorem interpretationem sequamur, præsertim cum et ea quæ sequuntur, huic sensui congruant.

(Vers. 3.) Vox ululatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonum, quia vastata est superbia Jordanis. LXX: Vox lugentium pastorum, quoniam misera facta est magnificentia eorum. Vox rugientium leonum, quia afflictus est fremitus Jordanis. Pars superioris capituli, et in his versiculis continetur. Quos vocaverat cedros, abietes, pinos et quercus Basan, et exponens quæ essent istæ arbores intulerat, dicens: Quoniam magnifici vastati sunt, nunc per aliam μεταφορὰν dicit esse pastores, id est, principes atque doctores, et qui primi erant in populo, quod flere debeant et lugere, quia magnificentia eorum et pulchritudo et decus vastata sint, atque consumpta: templum videlicet, in quo sibi gloriabantur. Et vox, inquit, rugitus leonum, quos excelsas arbores, et rursus pastores, eodem nunc leones appellat. Et quia leones dixora, servat translationem, ut inferat; Quoniam vastata est **884** superbia Jordanis, sive fremitus et sonitus aquæ decurrentis, qui Hebraice dicitur SAON (סאון). Et quomodo templi altitudinem juxta situm terræ Judææ altitudini Libani comparavit (nihil enim Libano in terra repromissionis excelsus est, nec nemorosus

A atque condensus) sic Jordani fluxus, qui maximus in Judæa est, juxta quem morantur leones, fremitum junxit leonum propter ardorem sitis, et ob deserti viciniam et latitudinem vastæ solitudinis, et arundineta, et carecta, Unde et per prophetam dicitur: Ascendit leo de Jordane (Jer. iy, 7), volens ostendere Nabuchodonosor se sedibus suis, quasi leonem de cubilli exisse contra Jerusalem. Aliter: Vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Jordanis. Vox, inquit, optimatum, quia templum destructum est, unde sperabant semper auxilium, et quod iustus et bellatores ac potentes quondam nutriebat leones.

(Vers. 4, 5.) Hæc dicit Dominus Deus meus: Pasce pecora occisionis, quæ qui possederant, occidebant, et non dolebant, et vendebant ea dicentes: Benedictus Dominus, divites facti sumus, et pastores eorum non parcebant eis. LXX: Hæc dicit Dominus omnipotens; Pasce oves occisionis: quas qui possederant, interficiebant, et non agebant penitentiam, et qui vendebant eas, dicebant: Benedictus Dominus, et divites facti sumus, et pastores eorum nihil passiebantur super eis. Ubi manifestissima prophetia est, et per translationem historię verus ordo narratur, superflus est tropologia interpretatio, ut alios bonos, alios malos dicamus esse pastores, et hoc tam ad veterem populum referri, quam ad novum, id est, tam ad Judæorum sacerdotes et principes, quam ad episcopos et presbyteros Christianorum, et quicumque pastores fuerint negligentes, et unum de minimis scandalizaverint, ipsos esse qui nutriant pecora occisionis,

C et non patiantur super eis quidquam nec doleant, nec possint dicere cum Apostolo: Quis scandalizatur, et ego non uror (1. Cor. xi)? et vendat populus sibi creditos, de quibus scriptum est: Qui derorant populum meum sicut cibum panis (Ps. lvi, 5), et ex aliorum moribus divitias consequantur, laudantes eos, qui prædas agunt de miseria, et iniquis benedicentes. Hæc alii interpretentur ut volunt: nos tenemus explanationis ordinem quem semel arripuimus. **885** Quoniam apertus est Libanus, et cedri ejus atque abietes flamma urenti combustæ sunt, ululatusque pastorum auditus est, et rugitus leonum, quia omnis pulchritudo et superbia Jordanis vastata est atque consumpta: idcirco hæc mihi dixit Dominus Deus meus: O propheta Zacharia, ad istum sermo confertur: Pasce gregem occisionis, hoc est, nunc interim nutriatur, et crescat, qui postea ab hostibus occidendus est, quæ oves et pecora, principes Romanorum, qui possidebant ea, et obinebant jure victoriae, interficiebant, et non penitentabant, sive immolabant, et non emolabant deorum, id est, nihil mali pro tanta crudelitate patiebantur, et vendebant ea quæ non propter clientelam, sed propter pretium reservabant. Legimus tales historias, et traditiones plangentium Judæorum, quod in tabernaculo Abraham (ubi nunc per annos septu-

A Editi legunt סאון Baisir, unde variantem ex Hebræo colligimus lectionem. Legatur itaque Hieronymus ut hodie legimus in exemplari Massore-

thico סאון sive Baisor, non Baisir est eorundem castigationibus Cavi, et Keliq. Manu.

los mercatus celiberrimus exercetur) post ultimam A
eversjonem, quam susinuerunt ab Adriano, multa
hominum milia venduta sint, et quæ vendi non
potuerint, translata in Ægyptum, et tam naufragio
et fame, quam gentium corde truncata. Isti ergo vi-
ctores, et Domini ultores qui occidebant, et non do-
lebant, et vendebant pecora atque dicebant: *Ben-
dictus Dominus, divites facti sumus, hanc habebant
sententiam. Propter peccata sua offendere Judæi;
ideo eos oppressimus, et ex pretio eorum divites
facti sumus. Nec mirum, inquit, si hecque jura victo-
rum occidebant pecora, et non dolebant, vendebant,
et in suo scelere gloriabantur; cum ipsi pastores
eorum, atque doctores non despererint eis, et culpa
eorum, grex lupis traditus sit.*

(Vers. 6, 7.) *Et ego non parcam ultra super habi-
tantes terram, dicit Dominus; Ecce ego tradam he-
mitas unumquemque in manus proximi sui, et in manu
regis sui, et concident terram, et non erunt de manu
eorum, et percipiam peces occisionis, propter hoc, quod non
parcam gregis. LXX; Ideo non parcam ultra super ha-
bitatores terram, dicit Dominus, Et ecce ego tradam he-
mitas unumquemque in manus proximi sui, et in manu
regum eius, et concident terram, et non erunt de manu
eorum, et percipiam peces occisionis in Chanaan. Hoc
quod LXX in extrinsecum capitulo transpulerunt: Et per-
scam peces occisionis in terra 886 Chanaan, non est
in Hebræo, et a nullo alio transfertur interpretum.
Quia ergo pastores eorum non parcebant eis, et ipsi
primum ipsum populum depraverunt; idcirco, et
ego non parcam ultra super habitatores terram Judæam,
dicit Dominus. De hac enim terra loquitur, de qua
ei sermo erat, et non de orbe terrarum, sicut Judæi
male interpretantes a se volupt in aliam partem Dei
depravare sententiam, Post eversjonem quippe tem-
pli (qua propterea eis accidit, quia per quadraginta
et duos annos, postquam passus est Dominus, accep-
to statio, penitentiam agere noluerunt) dimittam,
inquit, unumquemque contra proximum suum, et
manus se eade trucidabunt, sive in ipsa absidione
templi, quando Jerusalem Romanis cingit exerci-
tus; tanta enim inter ipsos Judæos erunt bella at-
que discordia, ut in tres partes populus dividatur. Le-
gimus Josephum et septem Judaicæ captivitatis He-
bræos, et hanc prophetiam esse completam, historiae
veritate cernimus, *Et concident, ait, terram, haud
dubium quia Romani omnem terram et universas ur-
bes destruxerint Judæorum. Et non erunt eis de
manu eorum. Audi, Judæe, qui tibi spes vanissimas
repromittis, et non audis dicentem Dominum atque
sermantem; Non erunt de manibus eorum, quod
eterna ait apud Romanos tua futura captivitas. Et
percipiam peces occisionis, ut semper Judæi murmurant
ad mortem; propterea quia Dei est ista revolutio: Q-
vos qui estis pauperes gratis, hoc est, iusti de Israel,**

qui credidistis in Dominum Jesum, et Dei filium sus-
cepistis, audite quæ dicuntur, et sequentis capituli
sacramenta cognoscite. Quod autem secundum Se-
ptuaginta legimus; *Et percipiam peces occisionis in
terra Chanaan, sic possumus intelligere; quod popu-
lum Judæorum, qui destinatus est morti, in toto
orbe dispersum (non est, in terra Chanaan atque
epulium) percipiat Dominus, et attriat ad immolan-
dum.*

(Vers. 8, 9.) *Et convulsi mihi duas virgas: unam
vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum (Vulg. fu-
niculum); et papi gregem. Et auceidi tres pastores in
mensis uno, et contracta est anima mea in eis; siquidem
et anima eorum variavit in me. Et dixi: Non parcam
vos; quod paritur, moriatur, et quod succiditur 887
succidatur, et reliqui devorant unusquisque carnem
proximi sui. LXX; Et convulsi mihi duas virgas: unam
vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum, et percipiam
peces. Et auferam tres pastores in menses uno, et ingra-
vescet anima mea super eos; siquidem et anima eorum
variavit super me. Et dixi: Non parcam eos; quod
moriatur, moriatur, et quod deficiat, deficiat, et reliqui
devorant unusquisque carnes proximi sui. Supra dixe-
ra; Propter hoc, quod pauperes gregis, et facta deprecia-
tione, subaudiabatur, attendite, quia Libani portæ
apertæ sunt, et quærens Bosan, abintus cedrique
succisat, et intulcrat comminans: Non parcam ultra
super habitatores terram, dicit Dominus. Et hoc de uno
Judæicæ populo dicere videbatur, quod interfectis
prophetis, etiam in Filium Dei misissent manus, et
voce temeraria conclamassent: *Banguis ejus super
nos, et super filios nostros (Matth. xxvii, 25)*! Nunc
Creator universalis et Dominus mysteria sui orbis
exponit, et dicit duas habuisse se virgas, quarum
alteram decorem vocavit, alteram δ funiculum, et
in duabus virgis vinctum paverit gregem: tres quo-
que pastores in uno mense auceidit, et contracta
sit, sive indignata, aut (ut Septuaginta transulerunt)
ingravescet anima mea super eos; haud dubium quia
pastores significat, quos auceidit in mense uno. Red-
ditque causam eorum pastores indignatus sit intan-
tum, ut eos in uno mense auceidit: *Siquidem et
anima, inquit, eorum variavit in me. Et est sensus:
Non ma plenamini dilexerunt: nec pastores merce-
narii verum amare pastorem: Quis pastor bonus
ponit animam suam pro ovis suis (Joan. x, 11)?
Quamobrem et ego indignatus sententiam protuli,
et ad ipsos pastores, quos mea indignatione auceide-
ram, sive auceidit pastores ad retortum [Ad, post-
quam] gregem locutus sum; Non parcam eos; sed
quod mortem elegit, eos voluntate auceidit, et ad
alteritatem devorari, unusquisque eorum diligit. Unus
paraverunt diximus, et futuram explanationem spe-
culam elevatissima, Creator et pastor cuius oves co-
gnoverunt vocem, et sequuntur eum, duas sibi as-**

9 Rescribit Victorius, *irruerant pro fugiebant, ad
Graec. ἐπιπορευοντο* sive, ut ipse mavult, *ἐτροπύοντο*,
b Ms. Regine, *funiculum*, hic aliqua infra, sed
et in Hebræo plurium est numerus: tum et

*duabus virgia vinctis paverit gregem, etc. Parlo quoque
parb, ingravesca anima ejus, pro ingravesca anima
mea.*

sumpsit virgas, sive duas *σκατάλας*, id est, *baculos*, A qui Hebraice dicuntur *MACALOTH* (מַכְלֹת), **888** ut pastoris habitum demonstraret. Unam virgam vocavit decorem, hoc est, sub Noe omne hominum genus sua benedictione protexit: quando instaurato mundo, necdum peccata sorduerant. Et idcirco vocatio cunctarum gentium appellatur decora et pulchra, quia nihil justius est, quam universitatis parentem vocare omnes æqualiter, quos æquali conditione generavit. Et alteram vocavit funiculos; quando enim dividebat Altissimus gentes, et disseminabat filios Adam, statuit terminos gentium, juxta numerum angelorum Dei (*Deut. xxxii*). Et facta est pars Domini populus ejus Jacob; funiculus hæreditatis ejus Israel. Et pavi, inquit, gregem: sive ipsum Israel. Et succidi, inquit, tres pastores in uno mense. Legi in cujusdam Commentariis: Pastores Domini indignatione succisos, in sacerdotibus et falsis prophetis et regibus intelligi Judæorum; quod post passionem Christi, uno omnia succisa sint tempore, de quibus loquitur Jeremias: *Sacerdotes non dixerunt: Ubi est Dominus. Tenentes legem meam, nescierunt me. Et pastores prævaricati sunt in me, et prophetæ prophetabant in Baal, et idola secuti sunt* (*Jer. ii, 8*). Nec hac explanatione contentus, tres pastores in uno mense succisos, eos vult accipi, qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum peccaverunt; omnes enim hæreticos, aut in unam, aut in duas, aut in tres simul peccare personas. Dixerit ille quod voluit, neque enim alterius sensui detrahendum est. Nobis tres pastores qui in uno mense succisi sunt, Moyses videtur, et Aaron, et Maria (*Num. 20*); quorum Maria in mense primo, qui vocatur *NISAN* (נִסָּן), mortua est in deserto Sin, et in eodem loco propter aquam contradictionis, eodemque mense, Moyses et Aaron condemnati sunt, ne terram repromissionis intrarent. Atque ita factum est, ut e tribus pastoribus, alia præsentī morte succideretur, alii sententia mortis futuræ. Et contracta est, inquit, anima mea super eos: videlicet super tres pastores quos præposueram gregi meo. Quia et illorum anima variavit in me, non enim glorificaverunt **889** me ad aquam contradictionis. Si autem ad populum referimus, quod anima populi variaverit in Deum, sic exponendum est: Idcirco eis indignatus sum, quia et ipsi inter me et idola fluctuantes, variis contra me pugnaverunt modis. Quamobrem indignatus dixi ad Moysen: *Non pascam vos: dimitte me, et disperdam eos* (*Exod. xxxii, 10*). Quando autem dicit, cum irascitur, *Dimitte me*, provocat ad rogandum, et ostendit se ab eo posse retineri. Quod moritur, inquit, moriatur, et quod succiditur succidatur; omnium corpora ruant in solitudine, et versi in seditionem, instar bestiarum mutuis lacerentur morsibus,

^a Hæc verba, inquit Victorius, non pascam vos, sicut in Zacharia hic: tamquam autem ad Moysen illa dicta sint, Hieron. interpretatur: sicut Isaiæ erba: si audieritis, quæ bona sunt, terræ comedetis,

nullisque terram repromissionis introeat. Quidam duas vocationes Judæorum et gentium, in primo Israel, et novissimo intellexere nomine Christianos. Sed quomodo vocatio Christiana ante projecta sit, et Judæi remanserint et pasti sint a Deo, non satis attenderunt.

(Vers. 10, 11.) *Et tuli virgam meam quæ vocabatur decus, et abscidi eam ut irritum facerem fœdus meum quod percussi cum omnibus populis. Et in irritum deductum est in die illa, et cognoverunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est. LXX: Et assumam virgam^b meam pulchram, et projiciam eam, ut dissipem testamentum meum quod disposui ad omnes populos, et dissipabitur in die illa, et cognoscent Chananæi oves, quæ custodiuntur mihi, quia verbum Domini est.* Post vocationem Israelis, et assumptionem virgæ secundæ, quæ vocabatur funiculus, tulit Dominus virgam primam, totius orbis nationes, quæ vocabatur decora, et abscidit eas a cultu suo, quia veneratæ sunt idola, et omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (*Ps. xiii*). Manifestiusque exponens quæ esset hæc virga, intulit: *Ut irritum facerem fœdus meum quod percussi cum omnibus populis*: Statim enim ut Israel assumptus est, gentium turba projecta est: et ut nata est filia Archisynagogi, quæ postea in Evangelio, cum duodecim esset annorum, ægrotare et mortua esse narratur, *αἰμορροῦσα* cœpit sanguinem fluere, et perpetua infirmitate cruciari (*Marc. v; Matth. ix*). Et in irritum, ait, deductum est fœdus meum quod cum omnibus **890** inieram nationibus. Et intellexerunt pauperes gregis, id est, populus Israel qui mea mandata custodit, quia verbum Domini est, id est, voluntatis est Domini abjicere gentes negantes, et in Abraham Israel assumere constituentem. Pro eo quod nos interpretati sumus, et cognoverunt sic pauperes gregis, Septuaginta transtulerunt, et cognoscent Chananæi oves, quæ custodiuntur mihi, quod ita nonnulli edisserunt: Cognoscet populus Judæorum, ad quem dictum est: *Semen Chanaam, et non Juda* (*Dan. xiii, 56*); qui nunc meis cæremoniis custoditur: sive quia Chananæi interpretantur, parati ad humilitatem, cognoscent qui olim parati sunt ut humiliantur a Domino, et relinquuntur. Cur autem pro eo quod nos interpretati sumus, sic pauperes, illi dixerunt, *Chananæos*, causa manifesta est: apud Hebræos enim, sic, *CHEN* (כֵּן) dicitur: *ANIE* (אֲנִי). pauperes; illi duo verba in unum copulantes, pro eo quod est, sic pauperes, hoc est, *CHEN ANIE* (כֵּן אֲנִי), nomen Chananææ gentis interpretati sunt.

(Vers. 12, 13.) *Et dixi ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam, et si non, quiscite; et appenderunt mercedem meam, triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Projice illos [Vulg. illud] ad statuarium, decorum pretium quod appetiatis sum*

ad Israel in eremo dicta esse, hoc eodem loco exponit.

^b Antea deerat vox meam.

ab eis : et tuli triginta argenteos, et projeci illos in domum Domini ad statuarium. LXX : Et dicam ad eos : Sibonum est in conspectu vestro, date statuentes mercedem meam, aut renuite. Et statuerunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me : Depone eos in conflatorium, et recogita si probatum est, sicut probatus sum pro eis. Et tuli triginta argenteos, et misi eos in domum Domini in conflatorium. Cognoscentibus Israelitici gregis pauperibus, qui meamanda custodiunt, verbum esse Domini quod locutus sum, et vera quæ dixi, ^a ait ad eos, id est, ad pauperes gregis, si vobis placet (homines enim estis et semel libero arbitrio vos creavi, quibus et in eremo locutus sum : Si audieritis me, quæ bona sunt terræ, comedetis (Isai. 1)) pro hac assumptione, qua abjeci universum hominum genus, et vos mihi in peculiam elegi gregem, et Creator omnium **891** volui parvum habere funiculum, reddite mihi mercedem meam, id est, mea præcepta servate. Sin autem non vultis mercedem reddere, nec placet in oculis vestris meo censi nomine, aperte renuite, et facite quod vultis. Qui tunc quidem responderunt Moysi : Omnia quaecumque dicit Dominus, faciemus (Exod. xxiv, 5). In fine autem temporum pro eo quod eos elegi de medio nationum, et liberavi de Ægypti fornace ferrea, appenderunt mercedem meam triginta argenteos, pro meo sanguine dantes Judæ proditori (Matth. xxvi). Et dixit, inquit propheta, Dominus ad me, sive ipse Salvator, cujus priora sunt verba, patrem ad se locutum esse contestans : Projice illud ad statuarium : pro quo in Hebræo legitur **JOSER** (צ״י), id est, τὸν πλαστὴν, quem nos, fictorem et figulum possumus dicere. Et est sensus : Projice pretium meum ad figulum, qui Creator et fictor est omnium. Nec dixit, depone ; sed, projice, ut fictoris plastæque iudicio merces Domini penderetur. Et εἰρωνικῶς pretium suum, id est, divinæ majestatis, in triginta cernens argenteis, et tam vili mercede se proditum : Decorum, inquit, pretium quo appetiatus sum ab eis ; hoc autem pressius est legendum cum irrisione et subsannatione dicentis : Tanto me populus meus et pauperes quondam gregis, et a me electi in filios, emendum atque vendendum pretio judicaverunt. Et tuli, ait Dominus per prophetam, sicut mihi a Deo fuerat imperatum, triginta argenteos, et non eos deposui, sed projeci in domum Domini ad fictorem : in domo Domini feci eos a proditore reddi sacerdotibus et pharisæis, ipso confitente, qui vendidit : Peccavi, tradens sanguinem justum (Matth. xxvii, 4).

A At illi quoniam pretium sanguinis erat, noluerunt illud reponere in carbonam, id est, in gazophylacio ; sed emerunt ex eo agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Nos enim omnes qui peregrini et advenæ Legis fuimus, redempti pretiosissimo ejus sanguine, in domo figuli **892** Creatorisque omnium sepellimur et requiescimus. Pro πλαστῆρ atque fictore, statuarium ^b olim interpretatus sum, verbi ambiguitate compulsus, quod statuarium fictoremque uno sermone significat. Judæi istum locum malitiose interpretantes, triginta argenteos, triginta Legis mandata commemorant, quæ facere jubeantur in Lege, et rursus triginta sex alia quæ prohibeantur in Lege, et dici eis, ut argentum mandatorum Domini plastæ suo atque fictori reddant Deo : quod quia facere noluerunt, esse projectos. Breviter indicare volui quid sentiant, alioquin explanationem eorum lacinosissimam tædet revolvere, ut ad reliqua transeamus.

(Vers. 14.) Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur funiculus, ut dissolverem germanitatem inter Judam et [Vulg. addit inter] Israel. LXX : Et abjeci virgam ^c secundam, quæ appellabatur funiculus, ut dissiparem testamentum quod erat inter Judam et Israel. Et in hoc loco longam cujusdam explanationem, immo tricas inextricabiles legisse me novi, duarum virgarum in unam societatem ex Ezechielis volumine proferentis, et omnia quæ de concordia Judæ et Ephraim spiritualiter sentienda sunt, huic capitulo coaptantis. Nos autem cõptum sequamur ordinem. Postquam a Judæis crucifixus est Dominus et triginta appetiatus argenteis, et pretium sanguinis ejus in sepulturam projecit gentium, quæ peregrinæ erant a Lege et mandatis Dei : statim Dominus sententiam suam ultra non differens, Præcidi, ait, virgam meam secundam, quæ proprie mea erat, quæ sic mihi hærebat, ut in Jeremia perizoma et ciuctorium atque lumbare, sive, ut consueto verbo utar, coxale sit appellatæ : quæ secunda virga quondam appellata funiculus et pars mea, a me ideo projecta est, ut dissolverem fœdus et germanitatem atque concordiam, quæ inter Judam fuerat et Israel, et fratres a se invicem separarem. Ut in apostolorum et eorum qui egerunt penitentiam **893** numero, rursus ^d Judas appellaretur et confitens Deum suum : Israel autem et Ephraim et Joseph vocarentur, qui in cordis duritia permanentes dixerunt : Non habemus regem, nisi Cæsarem (Joan. xix, 15). Unde non intulit : ut irritum facerem pactum, sive testamentum, quod habui cum Juda et Israel (usque

^a Verba, ait ad eos, penes Martian. non habentur : apud Victor. desideratur, id est.

^b Retractat se, inquit Victorius in hunc locum, quod vocem צ״י, statuarium verterit, cum tamen figulum verius significet, uti interpretatus est Matthæus evangelista cap. xxvii, dum ait : Et dederunt eos in agrum figuli. Idem facit Isai. xix de verbo צ״י. Utrobique autem Græcas, tantum voces respiciens, lapsus videtur. Sicut enim hic πλαστῆρ ita ibi στροβιλῶντα, quæ erat Aquilæ interpretatio, tantum, non etiam Hebraicam simul vocem attendit.

Manet tamen utroque in loco prima ejus interpretatio. Adeo enim totum per orbem ejus editio statim divulgata est, ut emendasse postea satis non fuerit. At non ita evenit Isaïæ xxxviii, ubi vocem לִי, prius pro cessavit, postea pro quiete interpretatus est : quippe cum emendatio recepta fuerit, quamvis in ipso Hieronymo utraque simul versio comixta esset.

^c Vocem meam, quæ neque in Græco resonat, neque in Regim. ms., hinc amovimus.

^d Ms. Regim., Judas appellarentur et confitentes.

hodie enim poenitentibus porrigit manum) sed ut de A uno populo credentes alios, et alios non credentes inter se divideret, dicens: *Nolite arbitrari quia veni mittere pacem in terram; non veni mittere pacem, sed gladium. Veni enim separare hominem adversum patrem suum, et filiam adversum matrem suam, et nurrum adversum socrum suam, et inimici hominis domestici ejus* (Matth. x, 34, et 35).

(Vers. 15 seqq.) *Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti; Quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum non quaeret, et contritum non sanabit: et id quod stat non enutriet, et carnes pinguum comedet, et ungulas eorum dissolvets. O pastor, et idolum derelinquens gregem: gladius super brachium ejus et super oculum dextrum ejus, brachium ejus ariditate siccabitur, et oculus dexter ejus tenebrascens obcurabitur.* LXX: *Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoralia pastoris imperitii; Quia ecce ego suscitabo pastorem super terram, qui derelictum non visitet et dispersum non requirat, et fractum non sanet, et integrum non dirigat, et carnes electorum devoret, et talos eorum pervertat. O qui pacis vana, et qui dereliquistis oves, gladius super brachium ejus, et super oculum ejus dextrum, brachium ejus ariditate siccabitur, et oculus dexter ejus caecitate absentabitur.* Quando dicit, *Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti*, illud significat quod supra assumpsit sibi virgas duas, unam decorem, et alteram suavitatem. Et quia illas suo vitio peccatoque projecit, et soluta germanitate inter Judam et Israel, nos inserti sumus in radicem bonae olivae, et caecitas ex parte facta est domui Israel, donec intraret plenitudo gentium (Rom. xi), nunc propheta dicitur, ut gravissimum pastoris stulti, sive imperiti, assumat vaticinium. Pastor stultus, et imperitus, haud dubium **894** quin Antichristus sit; qui in consummatione mundi dicitur esse venturus, et qualis venturus sit, indicatur. Vasa autem pastoris, insignia illius et habitum debemus accipere, peram, baculum, fistulam, et sibilum. Et quomodo Isaias, ut captivitatem populi demonstraret, pudus ingreditur (Isai. 1): et Jeronias vadit ad domum figuli, ut ex dissipatione vasia quod currebat in rota, et manu fingebatur artificia, et iuteritum Israel, et Dei potentiam ostendat (Jerem. xviii): et Ezechiel, ut subversionem Jerusalem et fugam Sedeciae, et quera captivorum, non solum voce, sed et habitu demonstraret, perdidit parietum, et in suis humeris excipitur (Ezech. xii): sic Zacharias habitum stulti et imperiti pastoris assumit, ut eum nuntiet qui venturus est (Zach. xi). Iste pastor ideo consurgit in Israel, quia verus pastor dixerat: *Jam non pascum vos*. Qui alio nomine et in Daniele propheta (Cap. ix), et in Evangelio (Marc. xiii), et in epistola Pauli ad Thessalonicenses (II Thesa. ii),

abominatio desolationis, susceptus in templo Domini prophetaur, et se facturus ut deum, qui et per Isaiam magnus sensus dicitur (Isai. xxxii). Et ad hoc venit, non ut sanet, sed ut perdat gregem Israel. Pastor enim bonus agrosantia pecora visitat, dispersa inquiri, retenta affert, laesa sustentat. Contrario pastor malus omnia adversa agit, et carnes pingulum devorat, ungulas ardetum et ovium dissolvit atque pervertit, non recto ingreditur pede. Hunc pastorem a suscepere Judaei, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabil humilnatione adventus sui, et qui non crediderunt visitati, ne salvi fiant, credunt mendacio, et judicentur, quia consenserunt iniquitati. Descriptio autem pastore pessimo, stulto et imperito, ad ipsam pastorem prophetalis sermo obvertitur: *O pastor, et idolum.* ^a Tunc sceleratus est pastor, ut non idolum cultor, sed ipse idolum nominetur, dum se appellat Deum, et vult ab omnibus adorari. Qui dereliquit gregem a vesilla devorandam, quem Dominus tanto tempore custodierat. Gladius super brachium ejus, et robur, et super **895** brachium dextrum ejus, quo se acute Dei iactabat cernere sacramenta, et plus videre quam omnes retro prophetae viderant, intantum ut Dei Filium se vocaret. Gladius autem ille est, de quo et supra diximus, et nunc dicitur ex parte, de quo et Isaias loquitur: *Inebriatus est gladius meus in robore* (Isai. xxxv, 5). Propterea autem gladius Domini super brachium ejus, et super oculum dextrum illius est: ut robur ejus et omnis iactantia fortitudinis ejus ariditate siccetur, et scientia, quam sibi falso nomine prouultebat, aeternis tenebris obscuretur.

(Cap. XII. — Vers. 4.) *Unde verbi Domini super Israel: Dixit Dominus extendens caelum, et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo: Ecce ego ponam Jerusalem superliminare capulae omnibus populis in circuitu; sed et Juda erit in obsidione contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam Jerusalem lapidem oneris electis populi, omnes qui levaverunt [Vulg. levaverunt] eam, concisione lacerabuntur, et colligentur aduersus eam omnes gentes [Vulg. omnia regna] terre.* LXX: *Assumptio verbi Domini super Israel, dicit Dominus extendens caelum et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo: Ecce ego ponam Jerusalem ut superliminare quae moventur omnium [A]. in omnibus populis in circuitu, et in Juda. Et erit obsidio circa Jerusalem, et erit in die illo, etiam Jerusalem lapidem qui concutatur a cunctis gentibus: omnis qui conculcaverit eam illudet, et congregabo super eam omnes gentes terrae.* Triples interpretatio est ab eo loco, in quo legitur: *Ecce ego ponam Jerusalem superliminare capulae omnibus populis in circuitu*, usque ad eum locum ubi scriptum est (Cap. xiii, v. 7): *Frdinea suscitare super pastorem*

^a Maluit Victorius, suscipiet, cum sermo de Antichristo sit, quem pro Christo Judaei suscepturi sunt: quemadmodum dictum est a Christo: *Veniet alius*

in nomine suo, et suscipietis eum.

^b Addit Regim. ms. *derelinquens gregem, quae in aliis libris non est invenire.*

meum; et super ^a vltimū cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: Percute pastorem, et dispergentur oves. Alii enim Judæorum putant jam hæc ex parte completa a Zorobabel, usque ad C. Pompeium, qui primus Romanorum Judæam cepit et templum, quam historiam scribit Josephus. Alii vero quomodo Jerusalem fuerit instaurata, in fine mundi esse complenda: quod sibi cum ἀλιμμῶ suo, quem supra stultum pastorem legimus, miserabilis gens Judæa pronittit. Alii autem, hoc est, **896** ^b nos qui Christi censemur nomine, in Ecclesia usque ad finem mundi quotidie expleri et explenda, memoramus. Et ne per singula extendamus modum voluminis, proponentes: Hæc dicunt illi: sic alii suspicantur: nos ita sentimus, tres posuimus sententias, ut ex interpretationis varietate, quid cui coaptandum sit, prudens lector intelligat. Dominus igitur qui cælum extendit ut pellem, et terram alia mole solidavit, et spiritum hominis finxit in eo, idem animarum Creator est omnium, ut ex duabus substantiis animæ et corporis, unum animal compingeret. Spiritus enim pro anima frequenter accipitur, ut ibi: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xxv, 46). Et: Anses spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur (Ps. ciii, 29). Iste igitur Creator universitatis et Dominus, se Jerusalem superliminare ^c crapule omnibus populis in circuitu posituram esse, testatur, ut qui linnen ejus attigerit, inebrietur et corruat, sive ipsum superliminare in eum corruat a quo contingitur. Sed et Judas, obsessa Jerusalem, est captus a gentibus, et in Marum transiens societatem, cogetur obsidere metropolim suam. Non solum autem Dominus Jerusalem ponet cunctis populis quasi superliminare crapule; sed ponet illam quasi lapidem oneris eunctis populis, quem qui levare voluerit, concisione facerabitur. Congregabuntur enim adversus Jerusalem omnia regna terrarum. Mos est in urbibus Palæstinæ, et usque hodie per omnem Judæam vetus consuetudo servatur, ut in viculis, oppidis, et castellis rotundi ponantur lapides gravissimi ponderis, ad quos juvenes exercere se soleant, et eos pro varietate virium sublevare, alii dsque ad genua, alii usque ad umbilicum, alii ad humeros et caput, nonnulli super verticem, rectis junctisque manibus, magnitudinem virium demonstrantes, pondus extollant. In arce Atheniensium, juxta simulacrum Minervæ, vidi spheram æneam gravissimi ponderis, quam ego pro imbecillitate corpusculi inovere vix potui. Cum autem quærerem, quidnam sibi vellet, responsum est ab urbis ejus cultoribus, athletarum in illa massa **897** fortitudinem comprobari, nec prius ad agnem quemquam descendere, quam ex levatione ponderis scelatur quis cui debeat comparari. Sensus ergo iste est: Ponam Jerusalem cunctis gentibus,

A quasi gravissimum lapidem sublevandum. Levabunt quidem eam, et pro virium varietate vastabunt; sed necesse est ut dum levatur, in ipso nixu et elevatione ponderis, gravissimus lapis scissuram ^d aliquam vel rasuram in levatiliū corpōribus derelinquat. Super Ecclesia sic interpretari potest, quod cuncti persecutores qui contra dominum Domini dimicantur inebrientur eo calice quo universis gentibus propinat Jeremias, ut libant, et inebrientur, et cadant, et vomant, et insaniant (Jer. xxv). Scio persecutionis tempore multos ē nostris contra Ecclesiam pugnare compulsos; sed quicumque hoc pondus voluerit sublevare, terabit quidem, et pro ira Domini qua corripit peccatores, suis manibus sustentabit: verum ipse non erit impunitus, Dei contra se gladio dimicantē. Pro lapide oneris, quem nos, ut potuimus, interpretati sumus, Septuaginta verterunt, lapidem conculcāvunt a cunctis gentibus. Omnis qui conculcāverit eum (sive eam, id est, Jerusalem) illudens illudet. Qui manifestus est sensus, quod utroque modo Jerusalem et ab inimicis gentibus, et a persecutoribus conculcanda sit et illudendum ei pro voluntate illudentium. Sed melior et verior est sensus superior. Breviter singula exponimus, ut laudem veniamus ad calcem, ne si prolixius scripserimus, et rerum obscuritate, et sermōnis longitudine, Lectoris animus confundatur.

(Vers. 4.) In die illa dicit Dominus, percutiam omnem equum in stuporem, et ascensorem ejus in amentiam: et super domum Juda aperiam oculos meos, et omnem equum populorum percutiam in (Vulg. tacet in) cæcitate. LXX: In die illa, dicit Dominus omnipotens: Percutiam omnem equum in stupore, et ascensorem ejus in amentia: super domum autem Juda aperiam oculos meos, et omnes equos populorum percutiam in cæcitate. In illo tempore (hoc enim significat dies) quando obsessa fuerit Jerusalem, ita ut Judas quoque eam obsidere cogatur, et carnaliter et spiritualiter percussit Dominus omnes adversariorum **898** equos in stuporem, ita ut omnes stupeant qui eos viderint esse percussos, et ascensores eorum, malorum premente magnitudine, vertentur in amentiam, et super domum Juda, qui contra metropolim suam facere aliquid cogebantur, aperiet Dominus oculos suos, ut eorum misereatur, et eos dignos suo faciat aspectu, oculorumque suorum illustret lumine: omnes autem equos populorum æterna percussit cæcitate. Qui spiritualiter equi intelligendi sint, supra diximus: Fallax equus in salutem (Ps. xxxii, 17). Et: Hi in carribus, et hi in equis (Ps. xxxix, 8), et cætera his similia. Ascensores quoque eorum, vel dæmones, vel falsos magistros diximus, qui omnes in stuporem vertentur et amentiam, ut nihil sapere convincauntur: sed palpabiles eos opprimant tenebræ, quales fuerunt quando Ægyptiorum primi-

verbis, hæc et alia, pro in Ecclesia, verior videatur.

^c Vocem, crapule, Regia. ms. necis.

^d Duo mss. scissuram, vel rasuram in levantium corporibus, etc.

^a Mendose legitur Martiam. vim, pro vitam.

^b Regia. ms., hæc est nostri, qui Christi cenantur nomine, hæc et alia usque ad finem mundi quotidie explenda memorant. Quæ quidem lectio, iis maxime

tiva percussa sunt (*Exod. xi*). Super domum autem A
Juda, id est, populum qui confitetur Deum, et tractus persecutionis angustiis ac timore perterritus, videtur esse in numero persequentium : aperiet Dominus oculos suos, ut plerosque respiciat dicentes ad se : *Respice in me, et miserere mei (Ps. LXXXV, 16)*, et mereantur audire : *Erit tibi Dominus lumen æternum (Isai. LX)*. Hæc est gravissimi lapidis laceratio, quam in adversarios suos, qui Jerusalem levare et vexare conati sunt, Dominus committatur.

(Vers. 5.) *Et dicent duces Juda in corde suo : Confortentur mihi habitatores Jerusalem in Domino exercituum Deo eorum [Al. suo]. LXX : Et dicent tribuni, id est, οἱ χεῖραρχοι, Juda in cordibus suis : Invenimus nobis, qui habitant Jerusalem, in Domino omnipotente Deo eorum.* Cum aperuerit Dominus oculos suos super Judam, et percusserit omnes equos gentium cæcitate, duces Juda, de quo supra dictum est : *Sed et Judas erit in obsidione contra Jerusalem, vota facient in cordibus suis, quia loqui libere non audebunt, ut vincat Jerusalem, et victus Judas cum hostibus vincat cum civibus suis.* Pro eo quod nos diximus : *confortentur mihi, et LXX transtulerunt εὐρήσονται ἡμῖν, inveniemus nobis; in Hebraico scriptum עֲמַסָּא לִי (ל' אֲמַסָּא), quod Aquila transtulit, καρτέρισον μοι, id est, conforta mihi, ut sit sen-us : Optabunt chiliarchi, et tribuni, ac duces Juda, 899 ac vota facient in abscondito mentis arcano, ut Deus confortet habitatores Jerusalem in Domino Deo suo, et vincant adversarios suos.* Juxta tropologiam, duces ac tribuni apostoli sunt, et omnes apostolici viri atque doctores, qui Christi exercitui præfuerunt, qui nollent sibi alios invenire nisi eos qui habitent in Jerusalem, visione pacis, et qui habitent in Domino omnipotente Deo suo. De his ducibus Paulus apostolus fuit, qui invenit Titum, et Timotheum, Lucam atque Sylvanum : Petrus quoque qui Marcum scriptorem eruditivum Evangelii [Al. in Evangelio], et cæteri apostoli qui omnem mundum sua doctrina et eruditione compleverunt, ut haberent discipulos habitatores Jerusalem.

(Vers. 6, 7.) *In die illa ponam duces Juda sicut cannam ignis in lignis, et sicut facem ignis in feno : et decorabunt ad dextram, et ad sinistram, omnes populos in circuitu : et habitabitur Jerusalem rursus in loco suo, in Jerusalem. Et salvabit Dominus tabernacula Juda, sicut in principio : ut non magnifice gloriatur domus David, et gloria habitantium Jerusalem contra Judam : LXX : In die illa, ponam tribunos Juda sicut torrem ignis in lignis, et sicut fenem ignis in stipula, et devorabunt a dextris et sinistris omnes populos Domini per circuitum, et habitabitur Jerusalem adhuc in semetipsa, et salva faciet Dominus tabernacula Juda, sicut a principio : ut non magnificetur gloria domus David, et elatio habitatorum Jerusalem super Judam.* Quando duces Juda dixerint in cordibus suis : *Conforta mihi, Domine, obsessos Jerusalem, ut qui sua imbecillitate victi sunt, tuo superent auxilio : tunc ego Dominus omnipotens Deus eorum, po-*

nam principes Juda sicut fornacem ignis in lignis, et sicut facem in stipula, ut devorent adversarios, quibus simulata amicitia jungebantur. Devorent autem a dextris et sinistris, et omnes populos occidant in circuitu, ut rursus Jerusalem habitetur in loco suo, et nequaquam hostiles impetus timeat. Urbes quoque et oppida, ac villas, et viculos tribus Judæ, qui direpti fuerant atque vastati, instaurent sicut fuerant antequam vastarentur, et nequaquam domus regia, et inclyti ac magnifici tribus Juda, et habitatores Jerusalem glorientur adversus tribum 900
Juda, quod suo regatur imperio, suo consilio gubernatur; sed sciant quod Domini sit in utrisque victoria. Hæc juxta historiam seu facta sint, seu futura, fidem rerum Domini judicio relinquentes, et sanctis
B
ejus, qui ab eo sapientiæ ac veritatis spiritum receperunt. Nos dicamus, quod tempore persecutionis Ecclesiæ, duces et tribuni nominis Christiani, de quibus supra diximus : cum Dominus pacem reddiderit Jerusalem, et interfecerit adversarium spiritus oris sui, futuri sint quasi caminus ignis in lignis, ut devorent infructuosas arbores, et sicut faces in stipula, ut quodcumque frumentum non habet, et circumfertur omni vento doctrinæ, tradatur incendio. Et devorabunt (inquit) duces Juda, et tribuni ad dexteram, et ad sinistram, eos qui in medio itinere incidere noluerunt, nec scierunt [Al. nesciunt]. ὑπεβολὰς esse κακίας, unde Dei populus pollicetur, nec ad dexteram, nec ad sinistram declinabimus, via
C
recta gradiemur (Num xx). Via dextera, parcitas est, quam Græci πεδολίαν vocant : sinistra, luxuries : media rectaque frugalitas. Omnes igitur qui sunt in via dextera, quibus dicitur : *Ne sis justus nimis (Ecl. vii, 17)* : Et in sinistra, qui audiunt : *Via que ad sinistram sunt, perversæ sunt (Prov. iv, 27)*, devorans flamma consumet, et desertis adversariis atque sublatis, rursus Jerusalem, id est Ecclesia, pristina gloriam recipiet, et erit in suo statu, et Judæ tabernacula salvabuntur, toto orbe dispersa Christianorum conciliabula, de quibus quasi tentoriis et tabernaculis ire cupimus ad domum, quæ non est manfacta, et ad cœlestem Jerusalem. Propterea autem tabernacula plebis et omnium qui censentur nomine Christiano, et reputantur in vulgus, antiquam pacem recipient obsessis Ecclesiarum principibus, et in fugam versis, ut nequaquam putant magistri atque doctores sua doctrina et sapientia : sed Domini auxilio pacem Ecclesiis redditam.

(Vers. 8.) *In die illa proteget Dominus habitatores Jerusalem, et erit qui offenderit ex eis in die illa; quasi David : Et domus David, quasi Dei, sicut Angelus Domini in conspectu eorum. LXX : Et erit in die illa, proteget Dominus habitatores Jerusalem; et qui infirmus in eis fuerit in die illa, erit quasi domus David; et domus 901 David, quasi domus Dei, et angelus Domini in conspectu eorum.* Juda obtinente victoriam, et Domino restituente tabernacula ejus sicut fuerant a principio, ut nequaquam domus regia contra populum gloriatur, in illa die et in illo tem-

pro, Dominus (cujus auxilio Judas a dextris et a sinistris adversarios devorabit) proteget etiam obsessos Jerusalem: et in tantam felicitatem ac beatitudinem omnia mutabuntur, ut qui vilissimus putabatur, sit quasi domus regia; et qui de domo regia erat, sit quasi de domo Dei, id est, quasi nuntius Domini et angelicæ dignitatis in conspectu eorum, qui eo tempore fuerint resalvati. Juxta magogen: Proteget Dominus habitatores Ecclesiæ, pace Ecclesiarum post persecutionem gravissimam reddita, quando et sui nominis interpretatione decorabitur: *Jerusalem enim visio pacis* exprimitur. Et tam beati erunt qui pro Ecclesia militarunt, et in persecutione Dominum sunt confessi: ut qui minimus fuerit, et quasi homo in aliquo peccato dictoque offenderit, ponatur in ordine magistrorum: et magistri, qui suum servaverint gradum, sint quasi domus Dei, et quasi angelus Domini; quia hoc omni studio laboramus, positi in terra, et vario labore sudantes, ut transformemur in angelicam gloriam.

(Vers. 9.) *Et erit in die illa: quæram contere omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem. Et effundam super domum David et super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ et precum.* LXX: *et erit in die illa: quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem, et effundam super domum David: et super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ et misericordiæ.* In die illo quando proteget Dominus habitatores Jerusalem, quæret Dominus contere omnes gentes, quæ veniunt contra Jerusalem. Conteret autem non in perditionem, sed in emendationem, ut adversum Jerusalem militare desistant, et esse incipiant de Jerusalem. Si enim de nihilo creavit omnia, non idcirco fecit ut perderet quæ creavit; sed ut illius misericordia quæ creata sunt salvarentur. Unde et in Sapientia, quæ Salomonis 902 inscribitur (si cui tamen placet librum recipere), scriptum reperimus: *Creavit ut essent omnia, et salutare generationes mundi: et non erit eis venenum mortiferum* (Sapient. 1). Sicut enim venit Dominus ut quæreret quod perierat, et salvavit humanum genus: sic et gentes in eo perdidit, quod gentes erant adversariæ. Denique sequitur: *Effundam super domum David et super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ et misericordiæ.* De hac gratia scribit et Paulus: *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris* [Al. vestris] *per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* (Rom. v, 5). Et in supradicto volumine continetur: *Quæ in cælo sunt, quis investigabit? nisi quod tu dedisti sapientiam, et Spiritum sanctum tuum misisti de excelsis: et sic correctæ sunt semitæ eorum qui versantur in terra: et quæ tibi placent, eruditi sunt homines* (Sap. ix, 16). Et in Isaia loquitur Deus: *Dedi spiritum meum super te* (Isai. xlii, 1). Et rursus de eodem Scriptura commemorat: *Dedi spiritum meum super eum* (Ibidem). Verbum

autem effusionis, sensum largitatis ostendit: sicut manifestum est in eo quod diximus: *Charitas Dei diffusa est in cordibus vestris.* Et in alio loco ex persona Dei: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem* (Joel. ii, 29). Qui sit autem spiritus gratiæ, idem Apostolus loquitur ad Hebræos: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia eum qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratiæ contumeliam fecerit* (Heb. x, 29)! Unde et Spiritus sancti diversæ gratiæ esse dicuntur. Et salutatio Apostoli: *Gratia* (inquit) *vobis et pax multiplicetur* (I Tim. i, 1): ut postquam nobis peccata donaverit, tunc pax per misericordiam consequatur. Hæc Judæi ex parte jam facta, et plenius in consummatione mundi futura commemorant. Nos autem post adventum Christi quotidie impleri intelligimus et probamus.

(Vers. 10.) *Et aspicient ad me quem confixerunt: et plangent eum planctu quasi super unigenitum: et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primogeniti.* LXX: *Et aspicient ad me, pro eo quod insultaverunt: et plangent super eum planctum, quasi super charissimum: Et dolebunt dolore, quasi super primogenito.* Hebraicæ 903 litteræ DALETH et RES, hoc est D et R, similes sunt, et parvo tantum apice distinguuntur. Ex quo evenit ut idem verbum diverse legentes, aliter atque aliter transferant. Intelligentiæ gratia unum demus exemplum: *Et vestitus, inquit, erat Samuel* EPHOD BAD (I Reg. ii, 18), id est, *indumento lineo*, BAD enim *linum* appellatur: unde et BADDIM *lina* dicuntur. Pro quo Hebraico Latinoque sermone, male quidam legunt EPHOD BAR: siquidem BAR, aut *filius* appellatur, aut frumenti *manipulus*, aut *electus*, aut οὖλος, id est, *crispus*. Quod ibi errore interpretationis accidit, etiam hic factum deprehendimus. Si enim legatur DACARU (דקרר), ἐξέκρινσαν, id est, *compunxerunt* sive *confixerunt* accipitur: sin autem contrario ordine, litteris commutatis, RACADU (רקדר), ἀρχήσαντο, id est, *saltaverunt* intelligitur. et ob similitudinem litterarum error est natus. Joannes autem evangelista, qui de pectore Domini hausit sapientiam, Hebræus ex Hebræis quem Salvator amabat plurimum (Joan. xix), non magnopere curavit quid Græcæ litteræ continerent; sed verbum interpretatus e verbo est, ut in Hebræo legerat, et tempore Dominicæ passionis dixit esse completum. Quod si quis non recipit, det testimonium, de quo sanctarum Scripturarum loco Joannes ista protulerit: et cum non repererit, cogetur ingratis suscipere veritatem. Plangent autem Judæi quasi super unigenito et primogenito, id ipsum significante in Domino Salvatore, et unigenito et primogenito. Unigenitus dicitur, propter naturæ proprietatem: ^d Primogenitus juxta Apostolum, ex mortuis resurgentium (Coloss. i). Pro unigenito, cha-

^a Mendose retinuit Martian. hoc pro homo.

^b Victorius ad sacrum textum restituit ad hunc modum: *Quæ in cælo sunt, quis investigavit? et consilium tuum quis cognovit, nisi quod, etc. Mox versaban-*

tur pro versantur, legitur in Regina ms.

^c Alterum hoc aliter penes Martianæum deerat.

^d Mutilo aut potius nullo sensu penes Martianæum deerat vox, *Primogenitus*.

rissimum Septuaginta transtulerunt, de quo in Evangelio legimus: *Hic est Filius meus charissimus, in quo mihi complacui* (Matth. iii, 17). Tunc dolebunt a se crucifixum, cum viderint in ^a claritate regnantem. Verbum *κατασπίαστρο*, apud Græcos, non ab *illusione*, sed a *saltatu* compositum est, quod scilicet contra Dominum quasi ludendo saltaverint, quando dicebant illudentes atque ridentes: *Vah! qui destruis templum, et in tribus diebus ædificas illud: saluum fac teipsum, descendens de cruce* (Matth. xv, 29, 30). Hæc et alia **904** illudentes, et quodam amentia tripudio saltantes loquebantur.

(Vers. 11, 12.) *In die illa magnus erit planctus in Jerusalem, sicut planctus Adadremmon in campo Maggeddon. Et planget terra, familiæ et familiæ seorsum: familiæ domus David seorsum, et mulieres (sive uxores) eorum seorsum (verbum enim Hebraicum נַעֲרָה, id est נַוְאִיָּת, ^b utrumque significat). Familiæ domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum: familiæ domus Levi seorsum: et mulieres eorum seorsum: familiæ Semei seorsum, et mulieres eorum seorsum. Omnes familiæ reliquæ, familiæ et familiæ seorsum, et mulieres eorum seorsum. LXX: In die illa magnus erit planctus in Jerusalem, sicut planctus maglogranati quod in campo succiditur, et planget terra per tribus ac tribus: tribus David seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Judæ seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus Simeon seorsum, et mulieres eorum seorsum: omnes reliquæ tribus seorsum, et mulieres eorum seorsum. ADADREMMON (אֲדָרְמוֹן), pro quo LXX transtulerunt πόλις, urbs est juxta Jezraelem, quæ hoc olim vocabulo nuncupata est, et hodie vocatur Maximianopolis in campo Maggeddon, in quo Josias, rex justus, a Pharaone cognomento Nechao vulneratus est (IV Reg. iii): super quo Lamentationes scripsit Jeremias, quæ leguntur in Ecclesia, et scripsisse eum, Paralipomenon testatur liber (II Paral. xxxv). Sicut igitur eo tempore post reges peccatores spes omnis populi erat in Josia, et occiso illo, magnus planctus in urbe commotus est, sicut legimus in Hebraico: *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris, cui diximus: In umbra tua vivemus in gentibus* (Thren. iv, 10) (licet alii juxta intelligentiam spiritualem hoc referant ad Dominum Jesum), ita crucifixo Salvatore renovabitur planctus in Jerusalem, sicut quondam fuit in urbe Adadremmon, in campo Maggeddon. Quodque sequitur: *Plangent familiæ et familiæ, sive tribus et tribus seorsum: familiæ domus David seorsum, et uxores, sive mulieres eorum seorsum*, hoc significat, quod tempore tribulationis et luctus non debeamus servire con-*

A jugiis **905** et operi nuptiarum. Unde et in Joel, civilitate propinqua, dicitur ad Judæos: *Egrediatu sponsus de cubiculo [Al. cubili] suo, et sponsa de thalamo suo* (Joel. ii, 16). Et impendente diluvio, imperatur Noe: *Ingredere in arcam tu, et filii tui, et uxor tua, et uxores filiorum tuorum* (Gen. vii, 1). Et postea finito diluvio, dicit [Al. dicitur] ad eum: *Egredere tu, et uxor tua, et filii tui, et uxores eorum* (Gen. viii, 16), ut qui in arca, impendente discrimine, fuerant separati, redditi mundo, generationi et liberis deserviant. Hoc autem non solum in tempore fit angustia, sed et in tempore orationis: quando volumus Dominum deprecari, dicente Apostolo ad Corinthios: *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi* (I Cor. vii, 5). B Igitur et nunc tribus domus David, et tribus domus Nathan, et tribus domus Levi, et tribus domus Semei, a suis uxoribus separantur: ut plangent unigenitum et primogenitum Dominum Jesum, de quo dixerat: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Mat. xxvii, 25). In David regia tribus accipitur, hoc est, Juda. In Nathan prophetalis ordo describitur. Levi refertur ad sacerdotes, ex quo ortum est sacerdotium. In Semei doctores accipiuntur: ex hac enim tribu magistrorum agmina pullularunt. Reliquas tribus tacuit, quæ non habent aliquod privilegium dignitatis. In eo autem quod ait: *Omnes tribus reliquæ, tribus et tribus seorsum, et uxores eorum seorsum, universas absque nomine comprehendit. Dicamus, et juxta LXX πόλις appellatur, non una arbor malorum granatorum, id est, mali punici, sed locus his arboribus consitus, de quo juxta intelligentiam spiritualem sponsus dicit in Cantico canticorum: Descendi, ut viderem in genimine torrentis si florisset vinea, si florissent mala punice* (Cant. vi, 10). Descendit enim Salvator ad torrentem hujus sæculi et turbidas aquas, de quibus et in typo ejus Elias bibisse describitur (III Reg. xvii): ut post flores vineæ et mali punici fructum utrumque susciperet, et inebrians Ecclesiam suam, audiret ab ea: *Potabis me de vino unguentarii, de vino malorum granatorum e meorum* (Cant. viii, 2). Hujusmodi potio non solum æstus stomachi **906** fugat, sed et corruptum ventrem sanare dicitur, et reliquis prodesse visceribus. Nihil hoc pomo pulchrius; in rubore, Ecclesiæ significat verecundiam: in granorum ordiæ, gradus et membra totius corporis per singula officia distributa. Cum in hujusmodi vinea et malis fructum Salvator non invenit, dicit: *Omnem palmitem non ferentem fructum, tollet Pater; et omnem qui fert fructum, purgabit eum ut fructum plus afferat* (Joan. xv, 2). Et in alio loco Joannes Baptista conclamat: *Jam securis ad radices arborum posita est* (Mat. iii, 10). *Omnis arbor que*

^a Regin. ms., in majestate regnantem; et mox, a saltu, pro, a saltatu.

^b Vtiose Marian., utrum significat.

^c Victorius tuorum reponi vult. Licet enim, inquit, meorum legatur Cant. viii, et ita esset hic an-

tea impressum: supra tamen in fine cap. ix tuorum legitur. Ex personæ enim mutatione, ut hæc quæque vox mutaretur, necesse fuit. Non enim, potabis me, ut Hieronymus citat, est in Vulgata ipsique LXX, sed potius, ποτίσω σε, potabo te.

non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur (Luc. iii, 9). In succisione vitium [Al. vitiorum] vel malorum, ^a quando in die iudicii omnia deponentur nomina diguitatum, et impletam fuerit illud quod scriptum est: *Ecce homo et opera ejus* (Math. iii, Luc. iii); et paleæ a tritico separatæ, erit planctus magnus non in alio loco, sed in Jerusalem. Etenim plaga atque iudicium a sanctis incipiet, et reges et sacerdotes et propheta: et doctores tudent manibus pectora: cum mala pulcherrima viderint esse succisa, et eum quem confixerant, in Patris ac sua maiestate regnare (I Petr. iv).

(Cap. XIII.—Vers. 1.) *In die illa erit fons patens domui David, et habitantibus Jerusalem, in ablutionem peccatoris et menstruatæ. LXX: In die illa erit omnis locus apertus in domo David, et habitantibus Jerusalem: et in transmutationem et in aspersionem.* De hoc fonte, qui egreditur de domo David, et in Ezechiele propheta scribitur (Ezech. xlvii), quod erumpat fons in domo Domini, et crescat in fluvium, qui appellatur aqua remissionis et indulgentiæ; et pergat ad solitudinem et ad mare, quod nunc vocatur Mortuum, piscesque omnes vivificet, et ex utraque ripa fluminis varii generis consurgant arbores, per singulos menses semper novis fructibus abundantes. Et ut sciamus domum, hoc est, templam Dei, ipsam esse domum David, quæ in Ezechiele domus Dei, in Zacharia domus David appellatur: hic fons de domo Dei egrediens, refertur ad Ecclesiam et ad scientiam Scripturarum, ut omnes renascamur in Christo, et in aqua baptismatis nostra nobis peccata **907** donentur. Nihil immundius menstruatæ, quæ quidquid attigerit, immundum facit: et hujus tamen sordes Christi abluentur baptismate. Pro ablutione peccatorum et menstruatæ, LXX transtulerunt, *transmutationem et aspersionem*: quod de Lege transeamus ad Evangelium, de littera ad spiritum, de umbra ad veritatem, pro brevibus et præsentibus futura et æterna succedant. *Aspersio autem sanguinem Domini significat, de quo et Petrus apostolus loquitur: Gratia vobis, et pax multiplicetur, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi* (I Petr. i, 2). Et rursus: *Scientes quod non corruptibilibus argenti et auro redempti estis, sed sanguine pretioso, ut agni immaculati et purissimi* (Ibid., 18), quo qui aspersus fuerit et redemptus, dicere poterit cum propheta: *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor: lavabis me et super nivem dealbabor* (Psal. l, 9).

(Vers. 2.) *Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, disperdam nomina idolorum de terra, et non memorabuntur ultra, et prophetas [Vulg. pseudoprophetas], et spiritum immundum auferam de terra. LXX: Et erit in die illa, dicit Dominus Sabaoth, disperdam nomina idolorum de terra, et non erit ultra eorum memoria, et pseudoprophetas, et spiritum immundum auferam de terra.* In die illa quam crebro

A commemorat, omnia idola auferentur de terra, sive illa idola de quibus Psalmista dicit: *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum* (Ps. cxiii, 12), ut nulla sit alia religio, nisi tantum nominis Christiani, et de quibus in propheta scriptum est: *Utulate, sculptilia in Jerusalem et in Samaria. Sicut enim feci Samaria et sculptilibus illius: sic faciam Jerusalem et idolis ejus* (Jer. xxx). Sive hæc idola, de quibus Apostolus loquitur: *Spiritus autem manifeste dicit: quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoriis, et doctrinis demoniorum in hypocritis falsiloquorum, cauteriatum habentium conscientiam suam* (I Tim. iv, 1, 2). Sicut enim idola sunt manu artificis: ita hæreticorum perversa doctrina, quodcumque stimula veritatis, vertit in idolam, et facit pro Christo adorari Antichristum. Pro pseudopropheta, in Hebraico absolute leguntur *prophetae*, id est, נביא (נבִיאִים), qui et ipsi pseudoprophetas significant; sed tamen et ad **908** ethnicis sacerdotes idolorum vocantur prophetae.

(Vers. 5.) *Et erit, cum prophetaverit quispiam ultra, dicent ei pater ejus et mater ejus, qui genuerunt eum: Non vives, quia mendacium locutus es in nomine Domini: ^b et configent eum pater ejus et mater ejus, qui genuerunt eum [Vulg. genitores ejus], cum prophetaverit. LXX: Et erit, si prophetaverit homo ultra, dicet ad eum pater suus et mater sua, qui genuerunt eum: Non vives, quoniam mendacium locutus es in nomine Domini: et compedient eum pater ejus et mater ejus, qui genuerunt eum, cum prophetaverit.* Nominibus idolorum de terra sublatis, et pseudopropheta, atque immundo spiritu qui loquebatur in eis, si quis ultra tentare voluerit, et quiquam ex persona Domini prophetare, statim pater ejus et mater obliviscuntur parentum, ut Dei retineant servitatem, et proferent contra filium mortis sententiam: et tam pia erunt omnium in Deum mentes, ut non expectetur publicum iudicium; sed pereant qui tales sunt, sententia propinquorum. Pro eo quod nos diximus, *configent eum*, idem verbum est in Hebræo quod supra, DACARU (דָּקְרוּ). Quæ ergo ratione LXX interpretes ibi *καταρχήσαντο*, id est, *insultaverunt*, sive *illuserunt*, et ut verbum de verbo exprimam, *contra eum saltaverunt*; et hic *συμποδοῦσαν* transferre voluerunt, id est, *compedient*: eum et Aquila, et Symmachus, et Theodotus, et ibi et hic similiter verterint, *confixerunt*. Recte autem qui *filii* prophetaverit, homo appellatus est, *dicente* Apostolo: *Cum enim sint inter vos æmulationes et contentiones, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (I Cor. iii, 3)? Et in Psalmis: *Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis* (Psal. lxxxv, 7). Et indigni spiritu Dei audent audire: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis: quia ^c carnales sunt* (Gen. vi, 3).

(Vers. 3 seqq.) *Et erit in die illa, confundentur*

^a Minus bene penes Martian, quoniam in die, etc.

^b Interserit Regim. ms. illudent, sacro renuente

textu.

^c In aliis libris, quia carnes sunt.

prophetæ unusquisque ex visione sua, cum propheta-
verit, nec operientur pallio saccino ut mentiantur: sed
dicet, Non sum propheta: homo agricola ego sum:
quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea.
Et dicitur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum
tuarum? Et dicit: His plagatus sum in domo eorum qui
diligebant **909** me. LXX: Et erit in die illa, confun-
dentur prophetæ unusquisque ex visione sua cum pro-
phetaverit: et induentur pelle cilicina, qua mentiti sunt,
et dicit: Non sum propheta ego, quia homo genuit
me a juventute mea, et dicam ad eum: Quid sunt
plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicit: Qui-
bus percussus sum in domo diligentis me. Qui pro-
phetare tentaverit, et parentum iudicio fuerit con-
demnatus, et vaticinii illius falsitatem rerum contra-
rius exitus approbaverit, confundetur ex visione
sua, nec ultra operietur cilicio ut mentiatur. Hic
enim erat habitus prophetarum, ut quando populum
ad pœnitentiam provocabant, induerentur cilicio.
Unde et Isaïæ præcipitur, ut auferat saccum de lum-
bis suis, et nudus incedat (Isai. xx): nequaquam enim
tempus esse pœnitentiæ, sed imminētis captivitatis.
Ergo et iste pseudopropheta nequaquam habitum
accipiet prophetalem, ne sub alieno vestitu et ope-
ramento simplices quosque decipiat; sed magis ter-
ram fundet vomere, et agriculturæ deditus hominem
se probabit, Deique subjacere sententiæ, qui locu-
tus est ad Adam: *Maledicta terra in opere tuo: in
laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ: spinas
et tribulos germinabit tibi: et comedes herbas terræ:
et in sudore vultus tui vesceris pane* (Gen. iii, 17 et 18).
Cumque se ostenderit ad hoc natum, ut in sudore
faciei suæ comedit panem suum, interrogabit eum
alter, et dicit: Quid sibi volunt istæ plagæ, et hæc
vulnera quæ in medio manuum tuarum sunt? Et est
sensus: Quare adhæres patibulo? cur manus tuæ
transfixæ sunt clavibus? quid commisisti, ut huic pœnæ
et cruciatui subjaceres? Et ille respondebit, et dicit:
Hæc vulnera et has accepi plagas, parentum meorum
iudicio condemnatus, et eorum qui me non oderant,
sed amabant. Et intantum, fugato mendacio, veritas
obtinebit, ut etiam ipse qui suo punitus est a vitio,
recte perpressum se esse fateatur. Hebræi hoc quod
scriptum est: *Nec operientur pallio saccino, ut men-
tiantur*, sic edisserunt, et non replebuntur spiritu
dæmoniaco, quos *τριχώντας*, id est, *pilosos*, in Isaïa

legimus, ne per hanc occasionem ementiti habitus,
Dei **910** in se eloquia mentiantur, sive Dominum
negent: *חאבשו* (כדש) enim, et *mentiantur et ne-
gent*, interpretari protest.

(Vers. 7 seqq.) *Framea, suscitare super pastorem*

meum, et super virum cohærentem mihi, dicit Dominus

exercituum. Percute pastorem, et dispergentur oves,

et convertam manum meam ad parvulos. Et erunt in

*omni terra, dicit Dominus: partes duæ in ea^b dis-
pergentur, et deficient; et tertiæ pars relinquetur in*

ea. Et ducam tertiam partem per ignem, et uram eos
sicut uritur argentum: et probabo eos sicut probatur
aurum. Ipse vocabit nomen meum, et ego exaudiam
eum: dicam, Populus meus es: et ipse dicet, Dominus
Deus meus. LXX: Framea, consurge super pastorem
*meum, et super virum civem ejus, dicit Dominus omni-
potens. Percute pastorem, et dispergentur oves: et*
inducam manum meam super pastores. Et erit in die
illa, dicit Dominus, duæ partes peribunt et deficient,
et tertia pars relinquetur in ea: et transducam tertiam
partem per ignem, et uram eos sicut uritur argentum,
et probabo eos sicut probatur aurum. Ipse invocabit
nomen meum, et ego exaudiam eum, et dicam, Populus
meus iste est, et ipse dicet, Dominus Deus meus es tu.

Pro framea quam LXX *ρόμφαιαν* transtulerunt in
Hebraico *AREB* (ארב), apud Aquilam et Symmachum,
μάχαιραν, id est, *gladium* sive *mucronem* reperimus.
Et pro eo quod nos vertimus *super virum cohæren-
tem mihi*, id est, *προσσεκολλημένον μοι*, Aquila inter-
pretatus est *super virum contribulem meum*, id est,
σύμβολόν μου [Al. μοι]: Symmachus, *super virum*
populi mei, quod Hebraice dicitur *AMITHI* (אמיתי):
LXX: *super virum civem ejus*: Theodotio, *super vi-
rum proximum ejus*: *ναυ* in fine sermonis pro *JOB*
legentes, quæ litteræ sola inter se distant magnitu-
dine; et si *JOB* legatur, *meum* significat: si *ναυ*, *ejus*.
Miror autem quosdam hanc prophetiam (quam evan-
gelista Matthæus retulit ad Dominum Salvatorem
postquam in passione ejus fugere discipuli, et tunc
eam dicit esse completam) allegoricis interpretatio-
nibus velle tenuare, et dum plus cupiunt videri nosse

quam cæteri, veritatis regulam non tenere. Refert
enim evangelista Matthæus: *Tunc dicit illis Jesus: omnes vos scandalum patiemini in me in* **911** *ista nocte.*
*Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergen-
tur oves gregis.* Et iterum: *Hoc autem totum factum*
*est, ut implerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc dis-
cipuli omnes, relicto eo, fugerunt* (Matt. xxvi, 31 seqq.).
Nec putandum est de altero loco assumptum testi-
monium, quia in Evangelio Deus a se dicit *pastorem*
esse percussum, et in præsentī loco, gladio atque
mucroni legimus imperatum: *Percute pastorem, et*
dispergentur oves. Hic gladius et hæc romphæa est
et framea, de qua et in vicesimo primo psalmo Do-
minus loquitur ad Patrem: *Erue a framea animam*
meam, et de manu canis uncam meam (Psal. xxi, 12).

De hac romphæa et in Amos propheta scriptum est:
In gladio morientur omnes peccatores terræ (Amos ix,
10). Quod juxta litteram penitus stare non potest:
multi enim peccatores naufragio pereunt: alii veneno:
hi aquis suffocantur, illos consumit incendium. Hoc
autem gladio et hac romphæa omnes intereunt [Al.
puniuntur] peccatores, et tetri coloris *Æthiopes*, de
quibus Sophonias sacro ore testatur, dicens: *Sed et*
vos, Æthiopes, interfecti gladio meo eritis (Sophon.
i, 12). Postquam pastor bonus qui animam suam
posuit pro ovibus suis (Joan. x, 15), qui locutus ad
Patrem est: *Quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt,*
dentur, quam, inquit, emendationem approbat et
Hebraica vox *כרדש*, et Græca *ἐξολοτρθησεται*.

^a Regin. ms., suo punitus est iudicio.

^b Ex Vulgata editione rescribit Victorius, disper-

et super dolorem vulnerum meorum adjiciebant (Ps. A ad bellandum, et capiatur civitas, et diripientur domus, LXVIII, 27), Patris voluntate percussus est, et vir co-hærens Deo qui ait: *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. XIII, 10), pependit in patibulo, et dixit: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum* (Luc. XXIII, 46): statim dispersæ sunt oves, omnis in Christo multitudo credentium. Convertitque Dominus manum suam, ut in LXX legimus, ad pastores, quos multi male Judæorum principes interpretantur. Ut autem in Hebræo scriptum est, *ad parvulos*, quibus Dominus dixerat in Evangelio: *Ne timeas, græ parvule* (Ibid., XI). Et in Isaiâ: *Eccæ ego et pueri, sive parvuli, quos mihi dedit Deus* (Isai. VIII, 18). Et duæ partes factæ sunt in omni terra Judæorum atque gentilium, qui pariter perierunt et defecerunt: in passione enim ejus, vox Psalmistæ completa est dicentis: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. XI, 1). Et: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Ps. XIII, 3). Pereuntibus 912 gentilibus et Judæis, tertia in orbe pars, hoc est, tertius Christianorum populus, repente succrevit. Et pulchre ait: *Tertia pars relinquetur in ea*, hoc est, in terra: quia de Judæis atque gentilibus hi qui Dominum confessi sunt, soli vitæ et habitationi terræ reservati sunt. Ipsa quoque tertia pars ne delicata esset, et secura confessione, quasi argentum et aurum per ignem ducitur et probatur, quem et Dominus in credentibus ardere cupit (Luc. XII), et Paulus fervere desiderat (Rom. XII). Unde et apostoli in spiritu et igne Domini baptizati (Act. II) loquuntur in psalmo: *Quoniam probasti nos, Deus, igne nos examinasti sicut examinatur argentum* (Psal. LXV, 10, 11). Et post paululum: *Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium*: Et in alio loco dicitur ad credentem: *Si transieris per ignem, flamma non comburet te: quia tecum sum* (Isai. XLIII, 2). Idcirco autem non consumit incendium, et flamma non devorat, quia vox Domini intercidentis flammam ignis (Ps. XXVIII, 7). Cum sic probati fuerint parvuli, super quos Dominus convertit manum suam, et per vocationem eorum omnis nationum turba crediderit, tunc credentium populus vocabit Christum nomine suo, et illo dicente: *Tu es populus meus, populus respondebit: Dominus Deus meus es tu*. Judæi hæc ad Christum referunt: et in ultimo tempore futura contendunt; sed hoc inter nos et illos est, quod nos expleta jam dicimus, illi explenda commemorant.

(Cap. XIV.—Vers. 1, 2.) *Eccæ dies veniunt* [Vulg. venient] *Domini, et dividuntur spolia tua in medio tui. Et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in prælium, et capiatur civitas, et vastabuntur domus, et mulieres violabuntur, et egredietur media pars civitatis in captivitate, et reliquum populi non auferetur ex urbe. LXX: Eccæ dies Domini veniunt, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes super Jerusalem,*

ad bellandum, et capiatur civitas, et diripientur domus, et mulieres polluentur, et egredietur media pars civitatis in captivitate: reliqui autem populi mei non peribunt de civitate. Dies quos venturos Dominus comminatur, ut dividantur spolia Jerusalem in medio ejus, et cætera quæ prophetalis sermo comprehendit, 913 hi sunt de quibus et in Isaiâ legimus: *Dies Domini insanabilis veniet furoris et iræ, ponere totum orbem in solitudinem, et peccatores auferre de eo* (Isai. XIII, 9). Quanta autem necessitas erit, ut spolia ejus dividantur in medio illius? Solet hoc frequenter accidere, ut quæ subito impetu in civitate direpta sunt, foris in agro aut in solitudine dividantur, ne forte hostes superveniant. Hic autem tantum malorum pondus incumbet, ut quæ direpta sunt, in civitatis medio dividantur pro securitate victoriæ. Et non solum capiatur Jerusalem, cunctis gentibus adversum eam in prælio concitatis; sed et vastabuntur domus habitantium Jerusalem, et mulieres violabuntur in dolorem dominorum et maritorum, qui nec populationem domorum, nec uxorum stuprum ab hostibus prohibere poterunt, juxta illud quod alibi legimus: *Qui congregati sunt in medio tui, gladio cadent et filios vestros in conspectu vestro allident, et domus vestras deprædabuntur, et uxores vestras habebunt* (Isai. XIII), quo nihil crudelius nihilque miserius inveniri potest, ut timore mortis propriæ, nec salutem filiorum, nec uxorum pudicitiam defendere audeant. Hoc ipsum et Amos propheta ad Amasiam impium sacerdotem comminans loquitur: *Uxor tua in civitate fornicabitur, et filii tui et filiæ in gladio cadent, et humus tua funiculo metietur* (Amos VII, 17). Et hæc populo Judæorum universa contingent: *Quia fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversum Dominum et adversum Christum ejus* (Psal. II, 1, 2). Qui irrisit et subsannavit eos, et in furore suo conturbavit illos, intantum ut Apostolus quoque cernens eos annos qui ad pœnitentiam dati fuerant, jam esse completos, et nihilominus illos in negatione persistere qui occiderunt Dominum, et prophetas et apostolos persecuti sunt, dixerit: *Pervenit super eos* [Al. nos] *ira in finem* (I Thess. II, 16). Hæc omnia plenissime Josephus, qui Judaicam scripsit historiam, et multo majora quam legimus in prophetis, eos sustinuisse commemorat. Cornelius quoque Tacitus, qui post Augustum usque ad mortem Domitiani Vitas Cæsarum 914 triginta voluminibus exaravit. Quomodo autem media pars capta sit civitatis, et reliquus populus in urbe permanserit, et illo tempore et aliis approbatur, septentrionalem urbis et inferiorem partem esse captam, montem autem templi, et Sion, in quo arx erat, integra remansisse. Judæi hæc sub Gog dicunt esse complenda: alii temporibus Macedonum et Ægyptiorum, diversarumque gentium ex parte transacta. Nos temporis e veritatem

^a Regim. ms., et secunda confessio.

^b Additum, mei, post Victorium ex Regio. ms. suffecimus, Græco ipso cogente textu, τοῦ λαοῦ μου.

^c Victorius, temporis varietatem; tum duo mss., Domini scientia relinquentes.

Dominus sententiae relinquentes, quae scripta sunt, **A** buntur, ut rursus de eo dici possit: *Et Dominus tuba canet; et ambulabit in^b comminatione irae suae* (Zach. ix). Nec ambulabit, declinante jam sole, et vicinis tenebris post meridiem, quod super Adam eam fecisse legimus (Gen. iii). Cumque steterit, non stabit in valle et in locis humilibus, sed in monte, qui non infructuosas arbores habeat, et silvam sterilem; sed ubi oliveta nascuntur, quibus aliter lumen aeternum, et solvuntur infirmitates, et requies lassis tribuitur. Et ipse mons Olivarum in quo stant pedes Domini, contra Jerusalem est et ad Orientem, unde oritur sol iustitiae, illisque olivis consitus est, de quibus dicitur: *Filii tui sicut novellae olivarum, in circuitu mensae tuae* (Ps. cxxvii, 3). Cujus media pars scindetur ad orientem, in qua sunt arbores plantatae de gentibus, de quibus una loquitur: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei* (Ps. li, 40). Et altera media pars scindetur ad Occidentem et mare, praeprupto grandi valde, qui circumcisionis est populus, ad quem Deus loquitur per prophetam: *Quid dilecta mea in domo mea fecit abominationem? Numquid vota et carnes sanctae auferent a te malitias* (Jer. xi, 15); aut in his effugies? Haec dilecta in domo Dei fecit abominationem, **916** ut Dei Filium crucifigeret, et audiret: *Olivam umbrosam, et nemorosam^c pulchritudinem vocavit Dominus nomen tuum; et inutiles facti sunt rami tui, qui fracti sunt de bona radice, ut nos in locum eorum insereremur. Et animadvertite mysteria Scripturarum, quando [Al. quomodo] media pars quae vergit ad Occidentem, et*

B *salsis atque amaris fluctibus tunditur, non simpliciter in mari esse dicatur, sed in praeprupta maris voragine et magna nimis, de qua et Michæas loquitur: Detraham in vallem lapides ejus (hand dubium quia Jerusalem), et fundamenta ejus revelabo* (Mich. i, 6). Haec ut in locis difficillimis et valde obscuris, pro tenuitate virium nostrarum diximus. Ceterum Judaei occidentem sequentes litteram, conantur ostendere, stantem Dominum super montem Oliveti, et ipsum montem in duas partes esse divisum, ut contra orientem unius partis habeat scissura principium, et altera pars finem tendat ad Occidentem: et in medio valde [Al. valle] praecipiti, alia pars ad Aquilonem, ad Austrum alia dividatur.

C (Vers. 5) *Et separabitur^d medium montis ad Aquilonem, et medium ejus ad Meridiem. Et fugietis ad vallem montium meorum: quoniam conjungetur rallis montium usque ad proximum, et fugietis sicut fugietis a facie terrae motus in diebus Osiæ regis Juda, et veniet Dominus Deus meus: omnesque sancti cum eo.* LXX: *Et inclinabit media pars montis ad Aquilonem, et media pars ejus ad Austrum. Et obturabitur rallis montium meorum, et^e adjungetur rallis montium*

D *ego sum Deus, et non commutator* (Malach. iii, 6). Et ad ipsum dicitur: *Tu autem idem es, et permanes* (Ps. ci, 28). Et in epistola Jacobi: *Apud quem non est commutatio* (Jacob. i, 17): nunc egreditur et praeliatur sicut in die certaminis, quando Pharaonem in mari submersit Rubro, et pro Israelitico populo dimicavit (Exod. xiv). Et stabunt pedes ejus his quorum misertus fuerit, et nequaquam move-

^a Mendose retinuit Martian. super. Victorinus subter carperat: nos sequimur Regiae exemplar.

^b Ex ipso Zachariae textu corrigi Victorius, in commotione, quod est Graece apud LXX *ἐν ταραχῇ*. Vulgata editio habet, in turbine.

^c Idem legendum contendit. pulchritudine: quod

si: Graece apud LXX: *εὐσχοῦν τῷ εὐδῶν*.

^d In Hieron. interpretatione mons absolute pro medio montis legitur, dissentiente Hebraeo *רֶגֶל הַר*. Vide quae in eum locum annotamus.

^e Regia. ms. *replebitur*, pro *adjungetur*: est autem in Graeco, *ἐπικλυθήσεται*.

usque ad Asael : et replebitur sicut repleta est a facie terræ motus in diebus Osiaë regis Juda, et aderit Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo. Pro eo quod nos diximus, fugietis, LXX et reliqui interpretes ^a ἐμπαχθήσεται, id est, obturabitur, sive replebitur, transtulerunt. Et pro eo quod nos posuimus, quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum; pro proximo, LXX Asael transtulerunt: Aquila ipsum verbum hebraicum posuit ASZL (אַשְׁלַל) per breve litteram (אַשְׁלַל), Theodotus per extensam (אַשְׁלַל); solus **917** Symmachus proximum interpretatus est, quem et nos secuti sumus. Dicamus παραρραπτῶς ut possint patere quæ scripta sunt: Cum mons Oliveti grandi voragine præruptus fuerit, ita ut una pars voraginis ad Orientem, altera ad Occidentem respiciat, repente et in ipsa voragine excelsa ex utraque parte prærupto, alia vorago rumpetur ad Aquilonem, alia ad Austrum, et præruptum quadrangulum fiet, ut quadrifariam in quatuor plagas Orientis et Occidentis, Aquilonis et Austri vorago tendatur. Et fugietis, inquit, ad vallem quæ est inter templum et Sion. Hi enim templi et Sion duo montes, Dei montes appellantur; quia vallis illa montis Oliveti, quæ præruptis hinc atque inde montibus cingitur, usque ad templi montem qui sanctus est, suam voraginem trahet. Terræ motus autem in diebus Osiaë regis Juda, illius temporis traditur, quando Osias, qui altero nomine Azarias dicitur, illicitum sibi sacerdotium vendicare conatus, lepra percussus in fronte est (II Par. xxvi), de quo terræ motu et in Amos principio (Amos 1) legitur: Verba Amos qui fuit in pastoralibus de Thecæ, quæ vidit super Israel in diebus Osiaë regis Juda, et in diebus Jeroboam filii Joas regis Israel, ante duos annos terræ motus (Isai. 1). Denique postquam hic mortuus est rex scelestus, ad cuius impietatem omnis terra commota est, vidit Isaias visionem magnam, quam suo volumini intexuit. Transeamus ad intelligentiam spirituales. Postquam mons Olivæ cum Orientem et Occidentem vocatione Gentium et abiectione Judæorum fuerit separatus, rursum alia scissura fiet Aquilonis et Austri. Aquilo jungetur Occidenti, Auster Orientali plagæ; ad sinistram stabit Circumcisio, ad dextram populus Christianus. De his duobus ventis Ecclesia loquitur: Surge, Aquilo, et veni, Auster (Cant. iv, 16), ut Aquilone vento frigidissimo recedente, qui interpretatur diabolus, Auster calidus ventus adveniat, quem sponsa perquirens, ait: Ubi pascis, ubi cubas, in meridie (Ibid., 1, 16)? De quo et Abacuc mystice loquitur: Deus de Theman ventet (Abac. iii, 5), pro quo in hebraico scriptum est: Deus ab Austro, id est, a luce plenissima. De qua alibi Psalmista exclamavit: Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis (Psal. lxxvi). Cum autem tanta fuerit duorum populorum in toto orbe divisio, ut alii **918** ad Orientem et Austrum, id est, ad dextram et Aquilonem, et

A Occidentem, ad sinistram videlicet separentur, tunc quicumque sanctus est, fugiet ad vallem montium Dei, de quibus supra diximus, templi et Sion, duo videlicet Testamenta: quoniam vorago illa quæ prius fuerat utriusque montis, tendetur usque ad Asael, hoc est, usque ad domum Dei, quæ vicina est paradiso, et cælesti Jerusalem, et monti sancto, in quo templum situm est. Et sicut eo tempore quo sub Osia rege leproso vehementissimus terræ motus mortalium corda perterruit, et territos huc illucque dispersit: ita duorum populorum separatio, et rursus credentium in una fide societas, inter duos montes placabili sede requiescet: quoniam et vetus et novum Instrumentum sibi utrumque jungetur. Quod autem dicitur, usque ad Asael, id est, usque ad proximum, hoc significat, juncta quidem sibi esse duo Instrumenta Legis et Evangelii; sed ita juncta ut magis vicina sint quam unita: multa enim veteris Legis amisimus, et novæ gratiæ suscepimus. Cum autem hoc fuerit ratione perfectum: tunc veniet, inquit, Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. Sin autem voluerimus pro eo quod nos diximus, fugietis, sequi illud quod alii interpretes transtulerunt, obturabitur, sive replebitur vallis montium eorum: hoc dicemus, quod adventus Domini Salvatoris, duobus inter se populis separatis, obturet et repleat eam voraginem quæ duos populos dividebat, ut plana via ad se mutuo gradiantur.

(Vers. 6, 7.) Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus et gelu. Et erit dies una, quæ nota est Domino, non dies neque nox, et in tempore vesperti erit lux. LXX: In die illa non erit lux, sed frigus et gelu erit una die, et dies illa nota erit Domino: et non dies neque nox, et ad vespertam erit lux. Manifesta de secundo Salvatoris prædicatur adventu, de quo et Joannes in Apocalypsi sua [Ab. sic] loquitur: Ecce veniet cum nubibus, et videbit eum omnis oculus et qui eum compunxerunt (Apoc. 1, 7). Et Dominus in Evangelio pronuntiat venturum Filium hominis in nubibus cæli cum fortitudine et gloria multa (Matth. xxiv). Veniet cum nubibus, id est, angelis, qui sunt ministri spiritus, et ad diversa mittuntur officia, et cum prophetis atque apostolis, **919** de quibus scriptum est: Veritas tua usque ad nubes (Psal. xxxv, 6). Cumque dies adventus ejus fuerit impletus, non erit lux, sed frigus et gelu, refrigerata omnium charitate, et præ multitudine malorum quæ asperventura sunt, frigescentibus cunctis, et calorem pristinæ fidei perditibus. Postquam autem omnes peccatores frigus suum geluque contraxerit, una dies erit atque perpetua: nequaquam sibi luce et tenebris, die et nocte succedentibus; sed ipse Dominus erit lux omnium: de quo Isaias plenius: Non erit, inquit, tibi sol in lucem diei, neque ortus lune illuminabit te per noctem: sed erit tibi Dominus lux eterna, et Deus tuus gloria tua (Isai. lx, 19). Qui et in alio loco clamat

^a Vitiose erat penes Martianæum, ἐμπαχθήσεται.

^b Reperit Victorius: Veniet autem cum fortitudine et gloria multa.

ad Jerusalem: *Illuminare, illuminare, Jerusalem: venit enim lux tua super te, et gloria Dei tui super te orta est. Ecce enim tenebræ et caligo operient terram super gentes: super te autem apparebit Dominus, et gloria^a ejus in te videbitur. Et ibunt reges in lumine tuo, et gentes in splendore tuo (Vers. 1 et seqq.)*. Si caligo et tenebræ operient terram super gentes, quomodo rursus gentes ambulabunt in splendore Domini? Sed illæ gentes erunt in tenebris quas frigus geluque contraxerit: et illæ ambulabunt lumine Domini, quæ secutæ fuerint reges, apostolos et prophetas, de quibus scriptum est: *Cor regis in manu Domini (Prov. xxi, 1)*. Denique in tempore vesperi, hoc est, tenebrarum et tristitiæ omnium peccatorum, sanctis lux erit, et una et æterna dies, quæ si nota erit Domino (neque enim ignorare poterit quam creavit), considerandum est quomodo dicat in Evangelio, quod diem illam nec angeli, nec Filius noverit, nisi solus Pater (*Matth. xxiv*).

(Vers. 8.) *Et erit in die illa, exibunt aquæ vivæ de Jerusalem, medium earum ad mare Orientale, et medium earum ad mare Novissimum: in æstate et in hieme erunt. Et erit Dominus rex super omnem terram. LXX: In die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, media ejus pars ad mare primum, et media pars ad mare novissimum: in æstate et in vere erit sic: et erit Dominus in regem super omnem terram*. In illo tempore (hoc enim significat dies quæ soli nota est Domino, in qua sibi non succedent lux et tenebræ; sed erit **920** lumen perpetuum, juxta illud quod in Apocalypsi legimus: *Et civitas non habebit necessariam lucem solis, quoniam Dominus Deus omnipotens lumen ejus erit [Apoc. xxi, 13]*), egredientur aquæ viventes de Jerusalem, de quibus supra (*Cap. xiii*) ponentes Ezechielis testimonium, disputavimus, quarum media pars ibit ad mare Orientale; quod Græcorum libri λιμνην Ἀσφαλιτίν [*Mss. Ἀσφαλιτίν*] vocant, et vulgo mare appellatur *Mortuum*, ex eo quod nihil in aquis ejus possit vivere. Et media pars ad mare novissimum, quod ducit ad Ægyptum, et facit littora Palæstinæ. In æstate, inquit, et in hieme ita erit, ut aquæ istæ quæ exhibunt de Jerusalem, nec gelu constringantur hiemis, nec æstatis nimio fervore siccentur: quamquam pro hieme *vernum tempus* Septuaginta transtulerint, quod ad distinctionem æstatis non convenit. Cumque vitales aquæ utrumque mare fuerint ingressæ, et amaras aquas dulci flumine mitigarint: tunc erit Dominus rex super omnem terram. Aqua quæ egreditur de Jerusalem, hoc est, de Ecclesia, doctrinam indicat Salvatoris: *De Sion enim egreditur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. li, 3)*; juxta illud quod alibi scriptum est: *Repleta sunt omnia scientiâ Domini, sicut aqua multa operiens mare (Ibid., xi, 9)*. Harum aquarum media pars ibit ad mare Orientale, populum Circumcisionis, qui in apostolis et per apostolos est electus; et medium earum ad mare Novissimum, ut de Oriente

^a Ita rescripsimus ad Regii cod. fidem, Græco totidem verbis concinente, καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ σὲ ἐφ-

et Occidente veniant qui accumbent cum Abraham; Isaac et Jacob. Vel certe Orientale mare et mare Novissimum, intelligamus vetus Instrumentum et novum, quod nisi flumine Salvatoris et spirituali ejus intelligentia fuerit dulcoratum, amarissimum est; occidente littera, et spiritu vivificante (*Matth. viii*). Quodque sequitur: *In æstate et in hieme erunt*, subauditur aquæ vivæ quæ egrediuntur de Jerusalem, ut et in pace et in persecutionibus istæ viventes aquæ manare non cessent. Sive quia **LXX** transtulerunt, *In æstate et in vere ita erit*, hoc dicamus, quod illo tempore non sit hiems, sed ver, æstasque perpetua, quando vox turturis audietur in terra nostra, et ficus afferent grossos suos, et **921** nœx florebut, et hiems pertransibit, et pluvia recedet, et abibit sibi (*Cant. ii*). In quo [*Al. illo*] tempore ideo ver necessarium erit, quia flores apparebunt in terra nostra ut celebremus Pascha et Pentecosten, in quibus de terrenis transeamus ad cœlestia, et omnes fructus nostros offeramus Deo. In Phase enim hlemis floris, veris exordium est; in Pentecoste æstatis principium, quando labores manuum nostrarum et fructuum offerimus Deo. De hac æstate et vere perpetuo justus loquitur ad Dominum: *Tu fabricatus es auroram et solem, æstatem et ver tu plasmasti (Ps. lxxiii, 16, 17)*. Tunc erit Dominus rex super omnem terram, quando dicemus: *Dominus regnavit, exultet terra (Ps. xcvi, 1)*. Et iterum: *Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur (Ps. xcv, 10)*. Aquam autem vivam recte a nobis doctrinam Salvatoris expositam, sciet ille qui biberit, et qui Salvatorem audierit prædicantem: *Si quis biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viventis, et salientis in vitam æternam (Joan. iv, 14)*. Et rursus: *Qui credit in me (sicut dixit Scriptura) de ventre ejus egredientur flumina aquæ viventis (Joan. vii, 38)*. Sicut enim qui biberit de doctrina ejus, habebit in se fontem viventem: sic qui crediderit in eo, juxta id quod Scripturarum vocibus continetur, flumina aquæ viventis egredientur de ventre illius. Aquas viventes multi ad baptismum referunt, quæ in vere et in æstate, hoc est, in Pascha et Pentecoste, sitientibus largiendæ sunt, quando implebitur quod scriptum est: *Lava-mini, mundi estote (Isai. i, 16)*.

(Vers. 9 seqq.) *In die illa erit Dominus unus, et erit nomen ejus unum: et revertetur omnis terra usque ad desertum de colle Remmon ad Austrum Jerusalem: et exaltabitur, et habitabitur in loco suo, a porta Benjamin usque ad locum portæ prioris, usque ad portam angulorum: et a turre Ananeel usque ad torcularis regis, et habitabunt in ea, et anathema non erit amplius, sed sedebit Jerusalem secura. LXX: In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum: circumcians omnem terram, et desertum a Gabaz usque Remmon ad Austrum Jerusalem: Rhama vero in loco permanet. Antea erat, et gloria Dei tui super te orta est: pro quo Victorius restituerat, oriatur.*

nebit, a porta Benjamin, usque ad portam **922** primam, usque ad portam angulorum, et usque ad turrem ^a Anamael, usque ad torcularia regis habitabunt in ea, et anathema ultra non erit, et habitabit Jerusalem confidens. Extructionem urbis Jerusalem, et aquarum egressum de medio ejus, quæ ad utrumque defluunt mare, Judæi et Christiani judaizantes, ultimo sibi tempore repromittunt, quando rursus exercenda circumcisio sit, et immolandæ victimæ, et omnia Legis præcepta servanda, ut non Judæi Christiani, sed Christiani Judæi fiant. In die, inquit, illa, quando Christus in Jerusalem aurea atque gemmata sederit regnaturus, non erunt idola nec divinitatis cultura diversa, sed erit Dominus unus, et revertetur omnis terra usque ad solitudinem, id est, in antiquum statum. Ponitque locorum vocabula a quo loco usque ad quem locum ædificanda sit Jerusalem: de colle Remmon (hoc enim Gabaa sonat, ubi arbor maligranati est) usque ad australem plagam Jerusalem. Quodque sequitur: *Rhama autem in loco suo permanebit*, melius interpretatus est Aquila et cæteri, qui posuerunt, *exaltabitur*: Rhama quippe *exaltatio* dicitur, juxta illud prophetale et Evangelicum: *Vox in Rhama audita est*, hoc est, in excelsis sonuit (*Matth.* II, 18). Exaltabitur itaque Jerusalem, et ædificabitur in loco pristino, a porta Benjamin, usque ad portam quæ dicitur angulorum, et a turre Ananeel (non ut Græci et Latini male legunt Anamael) usque ad torcularia regis: quod Hebraice scriptum est ANMELECH (אַמֶּלֶךְ) [*Al. Amalech*]. Et habitabunt, inquit, in ea, hoc est, in Jerusalem: et anathema amplius non erit: nullus videlicet metus hostilis impetus, nulla formido; sed sedebit vel habitabitur Jerusalem æterna pace requiescens. Hæc Judæi juxta litteram somniant, et nostri *χλιασται*, qui rursus audire desiderant: *Crescite et multiplicamini, et replete terram* (*Gen.* I, 28), et pro hujus vitæ continentia brevique jejunio, bulbos sibi, et vulvas, et aves ^b Phasidis, et attagenem, nequaquam ^c Ionicum, sed Judaicum repromittunt, de quibus vere potest Dominus dicere: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt* (*Gen.* VI, 3). *Caro enim pugnat contra spiritum, 923 et spiritus contra carnem* (*Galat.* V, 17). Nec opponant nobis Joannis Apocalypsim (*Cap.* XX), quia et ipsa spiritualiter disserenda est. Nos autem cœlestem Jerusalem interpretemur Ecclesiam, quæ, in carne ambulans, non vivit secundum carnem, cujus municipatus in cœlo est (*Philipp.* III). Postquam enim

^a Duo mss. *Ananeel*, hic quoque penes LXX; in aliis libris *Anameel*.

^b Mss. codices legunt *phasides*; sed retinenda lectio librorum editorum *aves phasidis*, quia *phasidis* est nomen substantivum casus genitivi, non accusativus pluralis numeri et adjectivum nomen. Sed addamus in codicibus mss. sæpius scriptum esse elementum I pro E, et vicissim E pro I, ut jam sæpius docuisse me memini antequam hæc Quæstionum Hieronymianarum Joannis Clerici prodirent in lucem. Sunt porro *aves phasidis*, nostri *phasiani*, aves notæ a Phasi fluvio ad nos tractæ ab Argo-

A Dominus Jesus rex fuerit super omnem terram, de quo ad Patrem Spiritus sanctus loquitur per Prophetam: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (*Psal.* LXXI, 4): tunc unus Dominus erit, de quo scriptum est: *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus* (*Deut.* IV, 35): Et unum nomen ejus, omni prava religione calcata, juxta illud quod Prophetam decantat: *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra* (*Ps.* VIII, 1)! Et rursus: *Magnificasti super omnes nomen sanctum tuum* (*Ps.* CXXXVII, 3). Et alibi: *Sicut nomen tuum, Deus, ita et laus tua in universa terra* (*Ps.* XLVII, 11): de quo et Abacuc loquitur: *Laudis ejus plena est terra* (*Abac.* III, 5). De cujus gloria nominis ipse Deus loquitur: *Absque me non scies Deum, et præter nomen meum, quod magnificatum est super omnes* (*Isai.* XLIV, 8). Tunc revertetur omnis terra, in qua habitare Judæi usque ad desertum, id est, usque ad populum gentium, qui prius desertus erat, et Legis notitiam non habebat: a Gabaa usque ad Remmon, hoc est, a colle usque ad excelsum, quia de terra et de deserto ad colles, et de collibus ad montana consurgimus. Unde et sponsus in Cantico canticorum transiit colles qui minores sunt, et salit super montes excelsos (*Cant.* I), de quibus scriptum est: *Montes excelsi cervis* (*Ps.* CIII). Sin autem Remmon, malogratanum accipere volumus (utrumque enim apud Hebræos interpretatur), hoc dicamus, quod fines Ecclesiæ de collibus incipiant, ut omnis ordo Ecclesiasticus construatur, de quo supra diximus, quando interpretati sumus planetum unigeniti, et planetum sicut Adadremmon. Nec hoc est Ecclesia sine contenta; sed perveniet usque ad Austrum in luce plenissima, super quo dudum exposuimus. et nunc idcirco reticemus, ne eadem sæpius inculcantes, lectori simus fastidio. Et exaltabitur Ecclesia quæ cœpit a collibus, et pervenit ad meridiem; et habitabit in loco suo, de quo scriptum est: *In loco 924 pascuæ ibi me collocavit* (*Ps.* XXII, 1). A porta Benjamin, qui interpretatur *filius dexteræ*, et non *filius dierum*, ut male quidam suspicantur: aliud est enim si in *NUN* litteram, aliud si in *MEM* finiatur. Et perveniet usque ad locum portæ orientalis et prioris, usque ad portam angulorum. A virtute incipimus: hoc quippe dextera significat; et pervenimus usque ad portam priorem, ut per eam ingrediamur ad cæteras: statimque nobis occurrit porta angulorum, ubi angularis lapis est, quem *reprobaverunt ædificantes, et factus est in caput anguli*

nautis: ex ea namque regione in Græciam transportatas dicunt. Vide Martial. lib. XIII, 72. MART. — Æque bene, quidquid Martianæ videatur, legunt mss. *Phasides*.

^c Ionicum dixit, quia Attagen Ionicus maxime celebratur: consule Plinium lib. X, cap. 48. Est vero Attagen avis Asiatica, quam nos franculinum dicimus, un *francolin*; species quædam phasiani, quæ jam in Gallia et Hispania capitur et maxime per Alpes. Attagen olim existimatus inter raras aves, ut ex hoc loco colligitur. MART.

(Ps. cxvii, 22). Qui angularis lapidis parietem utrumque connectit, et duos populos in unum redigit (Ephes. ii), de quo et Deus loquitur per Isaiam: *Ecece ponam in Sion lapidem angularem, electum et pretiosum in fundamentis ejus: et qui crediderit in eum, non confundatur* (Isai. xxviii, 16). Hic lapis angularis et ceteros lapides angulares superædificari sibi voluit, ut apostolus Paulus posset libere dicere: *Ædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu* (Ephes. ii, 20). Hos lapides non imitantur hæretici, qui omnia gloriæ et lucri causa faciunt, et orant in angulis platearum, rectam semitam relinquentes. Omnis enim angulus rectam lineam frangit: et idcirco meretrix in Proverbiis (Cap. vii), utcumque eam accipere voluerimus, cujus non quiescunt pedes domi, sed aut foris vagatur, aut in omnibus insidiatur angulis platearum, eum viderit juvenem insipientem (non ^a invitat enim quem senserit esse prudentem et maturum senectute, de quo scriptum est (Sap. iv, 8): *Cani hominis sapientia ejus*), statim apprehendit, et osculatur atque blanditur, et ducit ad lupanar, et invitat ad coitum. Relinquamus igitur simulatos angulos, et ad firmos atque robustos Christi angulos transeamus, ad quos cum pervenerimus, statim nobis occurrit turris *Ananeel*, quod interpretatur, *gratissimus Dei*. Quid enim turre Solomonis gratius est? de qua ad sponsam dicitur: *Sicut turris David cervix tua, quæ ædificata est in Thalphioth: mille scuta pendent super illam: omnia jacula potentium* (Cant. iv, 4). Hanc turrem Dominus in Evangelio (Cap. xiv) ædificari vult, expensis prius et sumptibus supputatis: et de qua dicitur ad Jerusalem: **925** *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* (Ps. cxxi, 7), de qua et sanctus ad Dominum loquitur: *Deduxisti me, quoniam factus es spes mea: turris fortitudinis a facie inimici* (Ps. lx, 4). De turre Ananeel pervenimus ad regis torcularia, pro quibus et tres psalmi titulum habent. Et Dominus dicit in Isaia: *Torcular calcavi solus* (Isai. lxxiii, 3), ut exuberet in illis nostra vindemia, et exprimamus botros, et rubensia in Christi sanguine musta calcemus; ut bibamus vinum quod lætificat cor hominis (Ps. ciii); et sponsa desiderat sponsi sodalibus loquens: *Inducite me in cellam vini, ponite super me charitatem* (Cant. ii, 4). Si nos istiusmodi

^a Regim. ms., non vitat enim quem, etc.

^b Notanda isthæc Hieronymi expositio propter imperitiam criticorum neotericorum, qui volunt Paulum aliter sensitisse, et contra unanimum sanctorum Patrum consensum docent multa quæ nesciunt, in hoc se doctos arbitantes, si inaudita et nova loquantur. MART.

^c Interferit idem ms. quid Licinius; qui quidem et immanissime in Christianos sæviit, et tandem a

ma Jesu (I Cor. xii). ^b Et pro fratrum salute anathema esse cupit, imitari volens Dominum suum, qui et ipse cum non esset maledictio, pro nobis factus est maledictio (Rom. ix). Ablato autem omni anathemate, habitabit Jerusalem secura atque confidens, et illud in se exprimens: *Qui confidit in Domino, beatus est. Et: Melius est confidere in Domino, quam confidere in homine* (Ps. cxvii, 8): de qua securitate et confidentia Jeremias propheta commemorat: *Benedictus erit homo, qui confidit in Domino* (Jerem. xvii, 7).

(Vers. 12.) *Et hæc erit plaga qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnaverunt adversum Jerusalem. Tabescet caro uniuscujusque stantis super pedes suos, et oculi ejus contabescent in foraminibus suis, et lingua eorum contabescet in ore suo* [Vulg. eorum]. LXX: *Et hæc erit ruina qua percutiet Dominus omnes populos qui militaverunt contra Jerusalem. Tabescent carnes eorum stantium super pedes suos, et oculi illorum defluent de foraminibus eorum, et lingua eorum tabescet in ore eorum.* Quæ passuræ sint gentes quæ contra urbem Domini dimicabunt, præsens Scriptura testatur: *Stabant, inquit, super pedes suos, et caro eorum tabesceat et defluat, et oculi eorum computrescent, et de suis* **926** *foraminibus excident; lingua magniloqua, quæ Dei populum blasphemabat, solvetur in saniem, et intra vallum dentium computrescet. Hæc passos non esse Romanos qui Jerusalem subverterunt, cunctis perspicuum est: nisi forte Judæi illas nationes asserunt [Al. asserent] perpestras, quæ contra auream et gemmatam dimicaturæ sunt Jerusalem. Nos autem dicemus, omnes persecutores, qui afflixerunt Ecclesiam Domini, ut taceamus de futuris cruciatibus, etiam in præseculo recepisse quæ fecerint. Legamus Ecclesiasticas historias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, ^c quid sævissimus omnium Maximinus, et nuper Julianus, passi sint: et tunc rebus probabimus etiam juxta litteram, prophetiæ veritatem esse completam, quod computruerint carnes eorum, et oculi contabuerint, et lingua in pedorem et saniem dissoluta sit. Porro si ex hoc dicto hæreticis crudelitas Dei videtur ostendi, audiat hæc universa fieri, ut deficientibus malis succrescant bona. Qui enim in Domino et cum Domino steterit, defluent ejus carnalia, ut orientur spiritualia, et oculi qui male videbant, cadent de foraminibus suis, ut alii reponantur, qui possint Dominum suscipere cum propheta dicente: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælis* (Ps. cxxii, 1). Et lingua blasphemans ideo computrescet, ut altera lingua na-*

militibus interfectus est. De cæteris ita Hieronymus colligit, quod Maximiano carnes computruerint: tabe oculorum interierit Maximinus: linguæ pedore et sanie Diocletianus. Priores duos, Valerianum et Decium, ut et postremum Julianum, ad prophetæ verba non trahit, nisi eo, quod Domini ultio apparuerit in adversarios ejus, ut ipse ait supra in Nauum cap. i. Confer aureum Lactantii libellum, de mortibus Persecutorum.

scatur, quæ glorificet Deum, et possit dicere: *Lingua mea meditabitur justitiam tuam, tota die laudem tuam* (Ps. LXX, 15). Unde et Simeon suscipiens in ulnis infantem, et futura prænuntians, ait: *Ecoe hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum* (Luc. II, 34), ut mala cadant, et optima susulentur. Unde et Dominus: *In iudicium, inquit, ego vent in hunc mundum, ut qui non vident, videant; et qui vident, cæci fiant* (Joan. IX, 39). Non videbat gentilium populus, et post fidem Christi cœpit veritatis lumen aspicere, quæ loquitur per prophetam: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis ut videant, 927 et illuminentur sapientia* (Isai. LXI, 1, 2), de qua scriptum est: *Sapientia hominis illuminat faciem ejus* (Eccl. VIII, 1). Et in Psalmis legimus: *Dominus illuminat cæcos, sive sapientes facit* (Ps. CXLV). Hoc enim magis significat *σοφία*. Videbant Judæi; et quia lumen recipere noluerunt, æterna cæcitate cooperiti sunt.

(Vers. 13, 14.) *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: et apprehendet vir manum proximi sui, et conferetur manus ejus super manum proximi sui. Sed et Judas pugnabit adversum Jerusalem, et congregabuntur divitiæ omnium gentium in circuitu: aurum, et argentum, et vestes multæ satia: LXX: Et erit in die illa stupor Domini magnus super eos: et apprehendet unusquisque manum proximi sui, et adhærebit manus ejus in manu proximi sui: et Judas præparabitur in Jerusalem, et congregabit robur omnium populorum per circuitum: aurum, et argentum, et vestes multas nimis. Cum hæc fuerint expleta miracula, ut caro hostium defluat, tabescant oculi, et lingua in ore blasphemantium computrescat: tunc erit magnus tumultus, sive stupor in eis; hoc enim significat *ἔκστασις* quam LXX transtulerunt: Et apprehendet unusquisque manum proximi sui, et conferetur manus ^a cum alterius manu, præ formidine, et malorum pondere, quæ supervenient. Judas quoque pugnabit contra metropolim, de quo et supra (Cap. XII) diximus, et a Domino concessa victoria: congregabuntur divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra Jerusalem, aurum et argentum, et vestium multitudo, quæ in rebus pretiosissima sunt. Hæc sibi infelix Juda promittit, aurum accipere sperans, quæ triginta argenteis Dominum appetiavit. Nos autem cœptum sequentes ordinem, omnia ista referamus ad Ecclesiæ beatitudinem, quod cuncti qui in ea fuerint admirentur subjectionem hostium, et suam felicitatem, et unusquisque apprehendat manum proximi sui, ut conserant dexteræ, et mutua fide ac necessitudine copulentur. Quod autem in Hebraico legimus: *Et Judas pugnabit adversum Jerusalem*; pro quo LXX transtulerunt: *Et Judas præparabitur in Jerusalem*, utroque modo accipiamus, 928 quod Judas qui quondam Domini*

A confessus est nomen, et in persecutionibus eocutus, Christi populum persecutus est, et ipse vertatur ad lætitiâ. Vel certe Judas, omnis confitens et fidelis, non adversum Jerusalem pugnet, sed præparet se in Jerusalem, ut contra adversarios dimicet. Et congregabit ipse Judas divitiâs omnium gentium in circuitu, aurum, et argentum, et vestes multas nimis. Aurum et argentum in sensu et sermone intelligi sæpe diximus: unde et vestes ^b æque debemus accipere, quibus Christi decoratur Ecclesia, de qua scriptum est: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate* (Ps. XLIV, 10). Quibus vestibus indutam se credentium turba lætatur et dicit: *Exsultabo in Domino, quia induit me vestimentis salutis, et tunica lætitiæ* (Isa. LXI, juxta LXX). Dixit enim et Dominus: *Vestivi te trixipitris et byssinis* (Ezech. XVI). In *τριχίπτρις* vestes tenues accipiamus, quæ tam pulchræ sunt atque subiles, ut capillorum similes esse videantur. Has vestes Ecclesia congregat, ut habeat quibus induat populum suum, cui a vero concionatore præceptum est: *In omni tempore sint vestimenta tua candida* (Eccl. IX, 8).

(Vers. 15.) *Et sic erit vulva equi, et muli, et camelli, et asini, et omnium jumentorum quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc. LXX: Et hæc erit ruina equorum et mulorum, camelorum et asinorum, et omnium jumentorum, quæ fuerint in castris illis, juxta ruinam hanc. Et hæc Judæi sub *ἡλεμμένω* suo carnaliter explenda contendunt. Grandis revera Domini fortitudo, ut corruant in castris hostium equi, et muli, cameli, et asini, et omnia jumenta eorum sicut et homines corruerant [Al. corruent]. Magnus triumphus, gloriosa victoria, bruta animalia Deo pugnante superari. Dicamus ergo juxta cœptam tropologiam: quod ideo omnia mala corruant, quæ prius contra Ecclesiam dimicaverunt, ut ^a bona repente consurgant. Denique qui prius equus fuerat hinniens ad uxorem proximi sui (Jerem. V), et impatiens ad libidinem ferebatur, et jacebat in turpitudine volupatum: cum æqui cœperit castitatem, dicitur ad eum: 929 *Surge, eamus hinc* (Joan. XIV, 31). Et: *Surge, veni, proxima mea* (Cant. II, 10). Et in Apostolo: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus* (Ephes. V, 14). Cumque surrexerint qui ante ceciderant equi, et mollia terga Domino præbuerint ad sedendum, dicent ad Deum: *Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus* (Abac. III, 8). Juxta hunc sensum mulos accipiamus, qui steriles sunt, et non procreant filios; sed voluptate læcivunt: de quibus Psalmista commemorat: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus* (Ps. XXXI, 9). Sicut ergo qui proni sunt ad libidinem, equi appellantur: sic mulos juste vocabimus, qui virgines sunt carne et non spiritu: qui eunuchizantur non propter regna cœlorum, sed propter hominum voluptatem [Al. voluntatem]. Cum*

^a Verba, cum alterius manu, penes Victorium considerantur.

^b Ferme rectius in Reg. ms., et vestes eas debe-

mus accipere.

^c Idem ms., ut in pena repente, etc.

igitur isti muli, et isti eunuchi, versi fuerint in progeniem, et spirituales filios procrearint, audient per Isaiam : *Et ne dicat eunuchus, quoniam sum lignum aridum. Hæc enim dicit Dominus eunuchis, qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ volui, et tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea et in muro meo locum nominatum, et nomen melius a filiis et filiabus : nomen sempiternum dabo eis quod non deficiet (Isa. lvi, 3 seqq.)*. Tales mulos et mulas habebant reges Israel, et maxime David, qui refertur ad Christum (II Reg. xiii, et III Reg. i). Si intelleximus quisint equi et muli ruentes et consurgentes, transeamus ad camelos, animal ruminans, unguamque non findens (Levit. xi) : et dicamus, camelum esse omnes peccatores terræ, qui gravi peccatorum sarcina deprimuntur, et videntur sibi sanctas Scripturas legere, sed unguam non findunt, ruminantes eloquia divina, et ea quæ scripta sunt negligentes. Rectius autem camelus dici potest populus Judæorum, qui et ipse Legem Dei meditatur, et eam ruminat et volvit in pectore, sed non dividit unguam, ut credat in Patrem, et in Filium : et in eo immundus est, quod nequam separat litteram a spiritu, umbram a veritate, et portat Legis onera, et audit per prophetam : *Væ, gens peccatrix, populus plenus delictis (Isai. 1, 4)*. De istiusmodi camelo qui ruminat, unguamque non findit, et in Proverbiis quasi ad filium dicitur : *Qui reliquit custodire disciplinam patris, meditabitur eloquia mala (Prov. xxi)*. Post camelum transeamus ad asinum, qui quondam ferebatur infrenis, et **930** immundus erat, et multos habebat dominos, et per præcipitia labebatur, ut corruens repente consurgeret, et portaret Dominum Salvatorem, et ingrederetur in sanctam Jerusalem, et eum parvulorum turba credentium susciperet triumphantem (Matt. xxi et Joan. xii). Hunc asinum ad vitem et vineam Salvator dicitur alligasse (Gen. xlix, 11), de qua in Psalmis scriptum est : *Vineam transtulisti ex Ægypto, et ejecisti gentes, et plantasti eam (Ps. lxxix, 9)*. Ad quam ipse vinitor loquitur : *Ego plantavi te vineam frugiferam totam verum (Jer. ii, 21)*. Omnia quoque jumenta et animantia, quæ uno nomine propheta comprehendit, pro singulorum naturis interpretanda sunt, et hoc magis Dei Filio convenit, quam ea quæ stulta populus Judæorum vaticinatione præsumit.

(Vers. 16.) *Et omnes qui reliqui fuerint de universis gentibus, quæ venerint contra Jerusalem, ascendent ab anno in annum, ut adorent regem Dominum exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum. LXX : Et erit, quicumque derelicti fuerint de cunctis gentibus, quæ venerint contra Jerusalem, ascendent per annos singulos, ut adorent regem Dominum omnipotentem, et celebrent festivitatem Tabernaculorum*. Omnes, in-

quit, qui relictii fuerint de gentibus quæ venerint contra Jerusalem, ascendent per singulos annos, ut adorent regem Dominum exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum. Hæc quoque Judæi cassa spe in mille annorum regno futura promittunt, cujus solemnitatis istud exordium est : *Egressus populus Israel de Ægypto per vastam et terribilem ac latam solitudinem, in qua non erat domus, villa, oppidum, specus, faciebat sibi tabernacula atque tentoria (quæ nunc a similitudine parvulæ avis papilionones vocantur) in quibus cum conjugibus morarentur ac liberis, et cibum caperent, et per diem solis ardores, per noctem humorem, et frigus, et roris injuriam devitarent : jussumque est ut in mense septimo quinta decima die mensis fieret tabernaculorum solemnitas : Et cum te, inquit, interrogaverit filius tuus cras, dicens : Quid tibi voluit hæc tabernacula? respondebis ei : Multo tempore peregrinati sumus in Ægypto, de qua eduçit nos Dominus in solitudinem, et idcirco tabernacula suscitavit, ut beneficiorum Dei omni tempore recorderemur, cum cæperimus **931** habitare in urbibus (Deut. vi, 20, 21, et Lev. xxiii, 43)*. Præcepit quoque ut facerent tabernacula de ligno pulcherrimo, quod Judæi a citrum vocant, et de palmarum ramis ac frondibus ligni densissimi, et salicis, et populi. Historiæ jecimus fundamenta, ut ex his ad spiritualia transeamus. Quamdiu in profectu sumus et in cursu atque certamine, habitamus in tabernaculis ad firmam et stabilem sedem transeamus, id est, domum Dei. Unde et sanctus ^b David dicit in Psalmo : *Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est (Ps. cxix, 5)*! Et : *Advena ego sum, et peregrinus sicut omnes patres mei (Ps. xxxviii, 31)*. Hoc loquitur qui in Ægypto est, et adhuc in sæculo constitutus. Qui autem egreditur de Ægypto, quæ Hebraice dicitur MESRAIM (מצרים), et interpretatur *tribulatio*; et ingreditur vitiorum solitudinem, carpit iter suum, et dicit in psalmo : *Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei (Ps. xli, 5)*. Admirabile est enim nolle habitare cum Ægyptiis; sed submerso Pharaone, terram cupere repronissionis intrare (Exod. xiv). Unde et alibi loquitur : *Quam c dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini (Ps. lxxxii, 1)*. Et post paululum : *Beati omnes qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te (Ibid., 5)*. *Vox enim exsultationis et salutis in tabernaculis justorum (Ps. cxvii, 15)*. Et in Proverbiis scriptum reperimus : *Domus justorum permanent, et tabernacula eorum, qui recte agunt, stabunt (Prov. ii, 21)*. De domibus, quod permanent : de tabernaculis, quod statura sint, pollicetur. Dicit et in alio loco sanctas

^a Emendamus ad fidem Regii ms. *citrum*, pro quo lectum hactenus est falso, *cedrum*. Erat enim vero *citrum* unum e quatuor lignis, quæ ad conficienda tabernacula requirebantur jure, quod luculenter, qui Hebræorum *δρυτρώσις* prosecuti sunt, tradunt. Vide Menacoth cap. iii, 6; Maimonidem cap. vii, 5.

Hebraice Levit. xxiii dicitur *אורז*.

^b Nomen, *David*, rectius hinc amoveas, quod et nostri mss. ignorant.

^c Impressorum lapsu tum hocce testimonium misere luxatum, cum paulo superius, *delicta*, pro *dilecta*, aliæque id genus menda sæpe castigantur.

vir : *Unum petivi a Domino, hoc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ, et videam delectationem Domini, et visitem templum ejus* (Ps. xxvi, 4). Qui in istiusmodi habitat tabernaculis, et de tabernaculis ad atria, et de atris ad domum, et de domo ad templum Domini ire festinat, debet celebrare solemniam tabernaculorum in ligno sapientiæ pulcherrimo, **932** de quo in Proverbiis dicitur : *Lignum vitæ est omnibus qui appropinquant ei, et qui reclinantur super eum, quasi super domum firmitatis* (Prov. iii, 18). Et in ramis palmarum, in quibus signum victoriæ, et virtutis præmium continetur, et in frondibus densissimæ arboris quam myrtum Judæi intelligunt, propter mortificationem^b carnis ac libidinum. Unde et Domino Salvatore a magis myrrha offertur in munere (Matt. ii). Et in ramis, inquit, **B** salicis et populi, quam quidam unam arborem vocant; ipsunumque ligni nomen quod Græce dicitur *ἀργός*, indicat castitatem. Aiunt Medici, et hi qui de arborum et herbarum scripsere naturis, quod si quis florem salicis, sive [*Al.* et] populi mixtum aqua [*Al.* aquæ] biberit, omnis in eo frigescat calor, et libidinis vena siccetur, ultraque filios generare non possit. Qui talium arborum ramis protectus fuerit, exerceat festivitatem tabernaculorum, sextum mensem transiens, qui refertur ad mundum, et septimo agens sabbatum spirituale, in quinta decima die mensis ejusdem, quando noctis luna plenissima est, et omnes ejus tenebræ claro lumine resolvuntur. Hæc breviter diximus, olim animo contemplantes librorum magnitudinem, ut ad reliqua transeamus.

(Vers. 17.) *Et erit, qui non ascenderit de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem Dominum exercituum, non erit super eos imber.* LXX : *Et erit, qui non ascenderit de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem Dominum omnipotentem, et isti illis apponentur.* Pro eo quod Septuaginta transtulerunt, et isti illis apponentur, in Hebraico scriptum est, *ULO ALEHEM* ^c *EJE GESEM*, quod Aquila et Symmachus et Theodotio similiter interpretati sunt, et non erit super eos imber. Ecclesia Domini Jesu appellatur cælestis Jerusalem, de qua Apostolus scribit : *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum* (Galat. iv, 26); et : *Accessistis ad Sion montem, et 933 civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem* (Heb. xii, 22). Et hæc Jerusalem non est in locis humilibus sita, sed in monte excelso, de quo [*Al.* qua] *Salvator loquitur : Non potest civitas abscondi super montem posita* (Mat. v, 14). Unde qui adoraturus est Dominum exercituum in Jerusalem, debet ad montana conscendere. Qui autem de familiis

A ac tribubus terræ est, et idcirco Dominum non potest adorare, non erit super eum imber temporaneus, et serotinus, nec terra illius pluviis cæli rigabitur. Sive, ut verterunt Septuaginta, *qui non ascenderit de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem Dominum omnipotentem*, cum illis reputabuntur, qui pugnaverunt adversum Jerusalem, et quorum tabescet caro, et oculi defluent, et lingua putrescet.

(Vers. 18, 19.) *Quod et si familia Ægypti non ascenderit, et non venerit : nec super eos erit, sed erit ruina qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderit ad celebrandam festivitatem Tabernaculorum.* Hoc erit peccatum Ægypti, et hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderit ad celebrandam festivitatem Tabernaculorum. LXX : *Sin autem Ægypti tribus non ascenderit, nec venerit illuc : et super eos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderit ut agerent solemnitatem scenopegiæ.* Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium quæ non ascenderit ut celebrent festivitatem scenopegiæ. Qui Ægyptius est, et gentium cæterarum, quamdiu Ægyptius et ethnicus permanet, non ascendet in Jerusalem : et quia ascendere non potest, nec gradum ad excelsa subrigere, ideo non erit super eum imber Domini cælestis benedictionis. Et hoc peccatum erit maximum Ægyptio, ^d Assyrio, Chaldæo, Syro, Moabitæ, et Ammonitæ, si noluerint egredi de terris suis, et ascendere Jerusalem, ut per tabernacula transeant in Jerusalem, et inveniant æternam domum, aliarumque gentium homines esse **C** desistant, et efficiantur Israelitæ in quibus dolus non est (Joan. i). Hæc omnia quæ nos celeri sermone perstringimus, Judæi, et judaizantes nostri, immo non nostri, quia judaizantes, sperant futura corporaliter, utique et circumcisionem sibi, et conjugia in mille annorum **934** imperio promittentes, ne impleatur in illis maledictio quæ scripta est : *Maledicta sterilis quæ non facit semen in Israel*; et : *Beatus qui habet semen in Sion et domesticos in Jerusalem* (Isai. xxxi, 9, sec. LXX). Quod si verum est, omnes virgines quas mille annorum regnum invenerit, maledictioni et sterilitati perpetuæ subiacebunt : aut certe nupturæ sunt, ut maledictionem effugiant.

(Vers. 20.) *In die illa erit, quod super frenum equi est, sanctum Domino : et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ coram altari.* Et erit omnis lebes in Jerusalem et in Juda sanctificatus Domino exercituum. LXX : *In die illa erit, quod super frenum equi est sanctum Domino omnipotenti : et erunt lebetes qui in domo Domini sunt sicut phialæ ante domum altaris : et erit omnis lebes in Jerusalem et in Juda sanctus*

^a Reponendum omnino est sequiori genere *eam*, juxta Græcum, *ἐν αὐτῆν* : deinde pro *domum*, legendum *Dominum*, ut in Græco est, *κύριον*. Victorius præterea *firmati* sunt, pro *firmitatis* substituit, consentientibus in hac ejus lectione quinque mss. codicibus, sed Græco, *ἀσφαλῆς*, dissentiente.

^b Regn. ms., *mortificationem vitiorum ac libidinum*.

^c Ita legunt omnes mss. nostri codices; in Hebræo

scriptum est, *ולא עליהם יהיה הגשם*, quod nunc legimus. *Volo alehem jihjeh heggeschem*. Quæ lectio Hebraica quantum distet ab antiquorum lectione nunc manifestum et exploratum nobis est. MART. — Malim *וּנְעָ*, quæ tertiæ personæ terminatio est : potuit vero vocis similitudo amanuenssem decepisse.

^d Nomen *Assyris*, quod et abundare videtur, Victorius tacet.

Domino omnipotenti. Verbum Hebraicum **MESULOTH** (מצולת), Aquila et Theodotio *βυθόν* interpretati sunt, id est, *profundum* : Symmachus *περίπατον εὐσκαίου*, id est, *incaesum umbratum*. Soli Septuaginta *χάλκον*, id est, *frenum*, transtulerunt; quos et nos in hoc loco secuti sumus, ne novum aliquid in questione vulgata videremur afferre. Quod cum ab Hebraeo quaerem quid significaret, ait mihi, * non debere nos legere **MESULOTH**, sed **MESALOTH**, quod significat *phaleras* equorum et *ornatum bellicum*, et excepto hoc loco, in nullo penitus sanctorum Scripturarum volumine hoc verbum reperiri. Frenum autem lingua Hebraica **RESEN** (רסן) appellari, et non **MESULOTH**, quod LXX transtulerunt. Et esse sanctum : Tempore solemnitate perpetua, et regni Jerusalem, pacatis omnibus et tranquillis, nequaquam opus esse equitatu, quod genus bellantium fortissimum est; sed omnem ornatum, et decorem phalarum ad cultum Domini conferendum. Hoc illi dixerint. Nos equorum *profundum*, et *incaesum εὐσκαίου*, *umbratum*, sive *tenebrosum*, referamus ad scientiam mysticam, quam et David quasi equus optimus se habere jactabat, dicens : *Lucerna et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi (Ps. l. 8)*. Et Apostolus : *O profundum divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia ejus, et investigabiles viae ejus (Rom. xi. 33)* ! De hoc profundo propheta **935** clamavit ad Dominum, et exaudivit eum. In his profundis et tenebris posuit Deus latibulum suum (Ps. xvii) : has tenebras et sacramenta divina ingrossus est Moyses in Sina montis caligine, ut videret Deum (Exod. xix) : de quibus et David in Psalme alia loquebatur : *Judicia Domini abyssus multa (Ps. xxxv. 9)*. Haec arcana et ista mysteria sancta sunt Domino, quae noverat evangelista Joannes, qui ausus est dicere, quod angeli forsitan naseiebant : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. i. 1)*. Et ideo amatur a Domino, quia optimum habebat profundum; et recubuerat super pectus Jesu, unde et hauserat sapientiam (Joan. xxi). Sin autem voluerimus, ut LXX transtulerunt, *frenum*, accipere sermonem Dei, intelligamus in freno, eum qui equos insanientes libidine, et mulos steriles atque lascivos refrenat a vitiiis, et coerces, et non patitur ire per praepes, de quibus dicitur : *Nalite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquant ad te*

* Si *Mesaloth*, sive *Mosilloth* legamus : *intimabula* equorum, quae gestant sub collo, vel ornamentum quod habent inter oculos, significat, a radice **xxx**, *tsalsal* : si autem *Mesuloth*, ut legebat Aquila et Theodotio, *profunditates* et *voragines* interpretabimur a radice **lxx**, *tsul*. MART.—In Regia. ms., *sed Maselloth*.

^b Concinnius sere Victorius, et *περίπατον εὐσκαίου*, id est, *incaesum umbratum*, sive, etc.

* Equidem ita S. Ambrosius in Orat. de Obitu Theodotiani num. 47, de hunc clavus a Constantino in frenos, et ad diadema adhibitis, itaque per eundem ad posterum reges transmisissis, locutus est : *Principium itaque credentium Imperatorum sanctum est, quod super frenum : ex illo fides, ut persecutio cessaret, de-*

(Ps. xxxi. 9, 10). De hoc freno et Jacobus loquitur : *In equorum ora mittimus frenos, et omne corpus eorum circumagimus (Jacob. iii. 3)*, ut scilicet recto gradiantur itinere, et mollia ad sedendum Domino possint terga praebere. Tale frenum et talis sermo auri et argenti varietate compositus, seros equos Salvatori praeparat ad sedendum; et sanctos facit, ac proprie illius cultui consecratos. Audivi a^c quoddam rem, sensu quidem pio dictam, sed ridiculam. Clavos Dominicae crucis, e quibus Constantinus Augustus frenos equo suo fecerat, sanctum Domini appellari. Hoc utrum ita accipiendum sit, lectoris prudentiae relinquo. Nos transeamus ad lebetes, qui futuri sunt in domo Domini, quasi phialae altaris. Erit enim omnis lebes in Jerusalem, et in Juda sanctificatus Domino omnipotenti. Ament aeneos lebetes, qui amaverunt ollas Aegyptias, et carnes, et pepones, et allia, et caepe [Al. *capas*], et **936** cucumeres (Num. xi). Nos Judaicos lebetes in quibus coquebantur carnes victimarum, vertamus in phialas aromatum eorum altari Domini, de quibus sponsa dicit ad sponsum : *Fratruelis meus descendit in hortum meum ad phialas aromatum, pascere in hortis, et colligere lilia (Cant. vi. 1)*. Hortus et paradus in quem sponsus descendit ad sponsam, sanctarum lectio Scripturarum est : de quibus lilia, et violas et rosas et varia decerpit aromata, ut impleat phialas animarum credentium, et Domino ex eis liba diffundat. Istiusmodi lebetes cum versi fuerint in phialas Domini, et dicere potuerint : *Christi bonus odor sumus (II Cor. xv)*, et pro virulentia carum, varios coeperint flores gestare virtutum : tunc erunt in Jerusalem, et in Juda sanctificati Deo omnipotenti, de quibus frequentius diximus, quod Jerusalem visionem pacis, et Judas exprimat consistentem.

(Vers. 21.) *Et venient oves immolantes, et sumet ex eis, et coquent in eis : et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo. LXX : Et venient omnes qui immolent et sumet ex eis, et coquent in illis, et non erit Chanaanus ultra in domo Domini omnipotentis in die illo.* Pro Chanaan, Aquila interpretatus est *mercatorum*, quem et nos in hoc loco secuti sumus. Cum lebetes fuerint versi in phialas, veniant omnes in circuitu nationes, sive qui relictii fuerint de universis gentibus^e immolantes, et sument lebetes, et coquent in eis carnes victimarum, ut non crudas carnes agni comedant, sed quam carnis succederet. At qui hinc autem, ipsam proprie abs Hieronymo Ambrosium suppresso nomine suggillari, non animadvertunt, in eandem expositionem plerosque alios concessisse, e quibus est Cyrillus Alexandrinus, Theodoritus, Socrates, Paulinus Aquileiensis, et Gregorius Turonensis de Gloria Mart. cap. 6, qui ungue a vastioribus se Paulibus accipere, omnino declarat jam ante Ambrosium invaluisse sententiam. Quia ipse Hieron. cum id se, ait presentem audivisse, Ambrosium, quem nunquam est alloquutus, ab hac eximit suggillatione. Paul post, ita, adverbium quod decet ex mea sufficit.

^d Ha et nostri mas. et Graecus habet, *κατασπίαροι*. Antea erat, *virtutum*.

^e Pons Victorius, *immolant ei*.

nium humore decocto, remaneat quod igne paratum fuerit ad vesendum. Quæ sint phiale coram altari Domini, in quas lebetes Israelitici convertantur, et supra diximus, et nunc ex parte dicemus. Laudat sponsa in Cantico canticorum sponsum suum: *Maxillæ ejus sicut phiale aromatum* (Cant. v). In maxillis sermo accipitur, qui prolatus a Domino, varia unguenta depromit, et tanta erit boni odoris fragrantia ut faciat sibi Dominus **937** flagellum de Scripturarum textum testimoniis, et ejiciat de templo vendentes et ementes, et dicat ad eos: *Scriptum est, domus Patris mei, do-*

mus orationis vocabitur cunctis gentibus: vos autem fecistis eam domum negotiationis (Mat. xxi, 13). Quidam illud quod in Daniele scriptum est, licet in Hebraico non legatur: *Semen 938 Chanaan, et non Juda* (Dan. xiii, 56) et quod ab Osee propheta de Ephraim dicitur: *Particeps idolorum Ephraim: posuit sibi scandala, provocavit Chananæos: fornicantes fornicati sunt* (Osee iv, 17, 18), huic coaptant loco, et omnem fornicatorem, Chananæum et alienigenam appellari volunt, quem de domo Dei auferendum.

* Reg. ms., *fornicantes edificati sunt*, sacro tamen textu renuente.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

MALACHIAM PROPHETAM

AD MINERVIVM ET ALEXANDRUM

LIBER UNUS.

Prologus.

939-940 Ultimum duodecim prophetarum Malachi [At. Malachim] interpretari volumus, cujus nomen LXX transtulerunt, *Angelus ejus*, dicentes: *Assumptio verbi Domini super Israel in manu Angeli ejus*: pro quo in Hebræo legitur MALACHI (מלאכי), quod rectius et expressius dicitur, *Angelus*, id est *nuntius meus*. Nec putandum est, juxta quorundam (Origenistarum) opinionem, angelum venisse de celo, et assumpsisse corpus humanum, ut Israeli quæ a Domino sunt mandata, loqueretur. Si enim interpretanda sunt nomina, et ex nominibus non spiritualis intelligentia, sed historiarum ordo tenendus est: ergo et Osee, qui *salvator* dicitur, et Joel qui interpretatur *Dominus Deus*, sive *incipiens*, et cæteri prophetae non erant homines; sed vel angeli, vel Dominus atque Salvator, quia hoc eorum nomina resonant. Denique exceptis Septuaginta, sibi interpretes nomen MALACHI ita ut in Hebræo legitur, transtulerunt. Malachi autem Hebræi Ezram æstimant sacerdotem, quia omnia quæ in libro illius continentur, etiam hic propheta commemorat, dicens: *Lobis sacerdotis custodient scientiam, et Legem requirent ex ore ejus, quia angelus Domi-*

ni exercituum est (Mal. ii, 7). Tempus quoque **941-942** titulusque conveniunt: quod et in Psalmis * diximus, qui titulos non habent, eorum esse credendos, quorum priores psalmi nominibus prænotati sunt. Igitur et Malachi, id est, Ezras, post Aggæum et Zachariam, qui sub Dario prophetaverunt, fuisse credendus est. Et propterea titulum non habere, quia liber ejus pro titulo sit: in quo discimus, quod in regno Artaxerxis regis Persarum, Ezras filius Saraïæ, et cæterorum, usque ad eum locum ubi dicitur: *Filius Phinees, filii Eleazar, filii Aaron sacerdotis*, ab initio ascenderit de Babylone, et dederit ei rex secundum manum Domini Dei sui, omnem petitionem ejus: ascenderintque cum illo de filiis Israel, et de filiis sacerdotum, et de filiis Levitarum, et de cantoribus, et de janitoribus, et de Nathineis in Jerusalem, anno septimo Artaxerxis regis, et venerint in Jerusalem mense quinto: ipse est annus septimum regis, quia in primo die mensis primi cepit ascendere de Babylone, et in primo mensis quinti venit in Jerusalem. Illic, mi Minervi [At. Minerve], et Alexander, non tam sanguine, quam religione concordēs, ac susceptum

* Dissertit hac de re epistola in nostra recensione 140 ad Cyprianum num. 4.